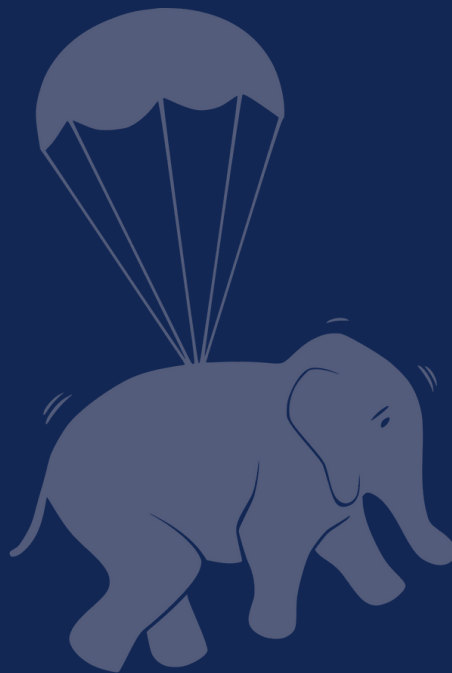

Biannually

SOSYAL MUCİT ACADEMIC REVIEW

Economics, Society, Politics, Education, Institution

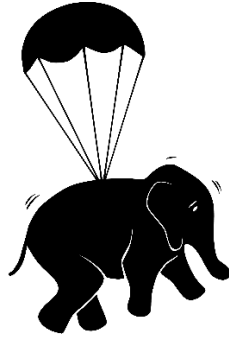

VOL: 3 - ISSUE: 2
2022

ISSN: 2718-1081

ARALIK/DECEMBER - CİLT/VOL: 03 - SAYI/ISSUE: 02 - e-ISSN: 2718-1081

SOSYAL MUCİT ACADEMIC REVIEW

SOSYAL MUCİT ACADEMIC REVIEW
SMAR®

Sosyal Mucit Academic Review Smar©

6 Aylık Hakemli Dergi • Biannual-Reviewed Academic Journal

Aralık/December 2022 • Sayı/Issue: 03 • No/Vol: 02 • e-ISSN: 2718-1081

İmtiyaz Sahibi • Owner

Erhan Aydın

Baş Editörler / Editor-in-Chiefs

Erhan Aydın & Ruoqi Geng & Mushfiqur Rahman

Editörler / Editors

Şakir Güler

Saowanit Lekhavat

Abdulaziz Elwalda

Dil Editörleri / Language Editors

Tuğba Erhan

Baş Asistan Editör / Asistant Editor in Chief

Yusuf Alparslan Dibek

Asistan Editörler / Asistant Editors

Ayşe Narin

Nihal Yazıcı

Meryem Gül

Melis Karakuş

Melis Uysal

Yayın Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board

Aidan Mckearney, London South Bank University, United Kingdom

Metin Işık, Sakarya University, Turkey

Akarawat Jatuphatwarodom, Rajamangala University of Technology Thanyaburi, Thailand

Chompoonut Amchang, Burapha University, Thailand

Hasan Güllüpunar, Suleyman Demirel University, Turkey

Çağrı Bulut, Yasar University, Turkey

Çiğdem Karış, Trabzon University, Turkey

Juthathip Suraraksa, Burapha University, Thailand

Mustafa Özbilgin, Brunel University London, United Kingdom

Serap Sap, Abdullah Gul University, Turkey

Zeynep Kurnaz, Karabük University, Turkey

Iza Gigauri, St Andrews Georgian University, Georgia

Jean-Éric Pelet, Gérant de KMCMS (EURL), France

Soroush Haghsefat, Nanjing University of Sci. & Tech., China

Sabrina Leo, Sapienza University of Rome, Italy

Carla Martinho, Polytechnic Institute of Lisbon, Portekiz

Nazan Colmekcioglu, Cardiff University, United Kingdom

Justin Paul, Henley Business School & Centre for Euro-Asian Studies, United Kingdom

Anupam Mazumdar, University of Wales Trinity Saint David, United Kingdom

Raziur Chowdhury, University of Wales Trinity Saint David, United Kingdom

Tasarım / Design

Şakir Güler
Yusuf Alparslan Dibek

Malton London Yönetim Organizasyon Danışmanlık

Adres / Address: • İstiklal Mah. • 2. Cad. Tarmen 21 B/B, • Menemen/İzmir

Tel / Phone: +90 553 913 43 35

e-posta / e-mail: sosyalmucit@hotmail.com

web sayfası / web pages:

<https://www.sosyalmucit.com/>

<https://dergipark.org.tr/en/pub/smar>

<https://twitter.com/JournalSmar>

Sosyal Mucit Academic Review (SMAR), yılda iki kez yayınlanan (Haziran ve Aralık) çift kör hakemli uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi kapsamında özellikle toplum, ekonomi, politika, eğitim ve kuramlar ile ilgili kavramsal, kuramsal ve nitel çalışmalara yer verilmesi hedeflenmektedir. Bunun temel nedeni, SMAR'ın sadece akademisyenler, yüksek lisans ve doktora öğrencileri değil aynı zamanda toplumdaki bireylerin anlayabileceği makaleler yayınlayabilme amacından ileri gelmektedir. Bunun yanı sıra dergi kapsamına giren nicel çalışmalar da kabul edilmektedir. Derginin dili hem İngilizce hem de Türkçedir ve Türkçe makalelerin genişletilmiş İngilizce özete sahip olması gerekmektedir.

Sosyal Mucit Academic Review (SMAR) is a double-blind peer review international refereed journal published twice in a year (June and December). This journal aims at publishing conceptual, theoretical and qualitative studies related to society, economics, politics, education and institutions. The main reason for this aim stems from publishing studies that are understood by not only academicians, graduate and PhD students, but also individuals and practitioners in society. In addition, quantitative studies within the scope of the journal have been accepted. In addition, quantitative studies within the scope of the journal have been accepted. The language of this journal is both English and Turkish, and the Turkish articles need to have an extended English abstract.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden

From Editor

Erhan Aydın & Ruoqi Geng & Mushfiqur Rahmanvi

Editöryal

Editorial

Erhan Aydınviii

Araştırma Makaleleri • Research Articles

Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İşsizlik: Geçiş Ekonomileri için Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı

Foreign Direct Investments and Unemployment:

A Panel Symmetric and Asymmetric Causality Approach for Transition Economies

Dilek Çil 196

Akademisyenler için Akreditasyon Ne Anlama Geliyor? Yükseköğretimde Kalite Üzerine Nitel Bir Araştırma

What does Accreditation Mean for Academics? A Qualitative Research on Quality in Higher Education

Melike Fidan • Fatih Bıyıklı • Belkis Özkara 213

Medyada Metaforik Temsil: Göçmenler Üzerine Bir Çalışma

Metaphoric Representation in the Media: A Study on Immigrants

Cihan Çakır • Mihrali Köseliören 237

Queer Kuram, Queer Öznellikler: Hamam ve Cahil Periler

Queer Theory, Queer Subjectivities: Turkish Bath and Ignorant Fairies

Eda Evlioğlu Gezer 263

Reşat Enis Metinlerinde Etnografik Anlatının Kodlarını Yakalamak

Capturing the Codes of Ethnographic Narrative in the Reşat Enis' Texts

Meriç Kükrer 284

Sağlık Kurumları Çevrimiçi Diyalog Araçlarının Vatandaşlar Tarafından Kullanımı Üzerine Bir Araştırma

A Study on Citizens' Use of Online Dialogue Tools across Health Institutions

Mutlu Doğan Güllüpunar 310

Conceptual Articles / Kavramsal Makaleler

Nörobilimin Stratejik Yönetim Alanındaki İzdüşümü: Nörostrateji

Projection of Neuroscience in the Field of Strategic Management: Neurostrategy

Fulya Almaz 333

Toksik Liderlik ve Toksik Örgüt Ortamı: Kavramsal Bir Çalışma

Toxic Leadership and the Toxic Organizational Environment: A Conceptual Study

Egemen Doğan • Abdullah Kiray 353

Dear Readers,

Sosyal Mucit Academic Review (SMAR) SMAR is glad to present the third volume and second issue to the readers. In this issue, we would like to inform our esteemed readers and potential authors that the journal is indexed in TR DIZIN and we have applied to many indexes, specifically Scopus and DOAJ. Also, The SMAR continues to increase its committee members with national and international participants day by day.

As it is known, "Sosyal Mucit" (in English: Social Inventor) refers to the individuals who have systematic perspectives on the challenges that societies face in the field of politics, economics, sociology, technology and environment. The main understanding of a "Sosyal Mucit" as an individual is to diagnose social problems and suggest potential solutions by creating a link between scholarly discussion and society. For this reason, SMAR aims at creating systematic knowledge by raising critical questions and exploring the potential answers to the questions. I indicate the aforementioned questions as follows:

- 1) What is the problem?
- 2) Why is the problem important?
- 3) What is your suggestion to overcome the problem?

These questions guide the potential authors of the SMAR to structure their research. I emphasise them as critical questions because a paper's clarity and communication are important to reaching more academic and non-academic individuals. I hope the SMAR journal will achieve its aims day by day.

Having adopted the aforementioned aims, the journal publishes eight articles on this issue. Within this articles, the authors focus on the topics of "Foreign Direct Investments and Unemployment", "Accreditation in Higher Education", "Metaphoric Representation in the Media", "Queer Theory", "the Codes of Ethnographic Narratives", "Citizens' Use of Online Dialogue Tools across Health Institutions", "Neurostrategy" and "Toxic Leadership".

We hope you enjoy reading this issue and also, we look forward to seeing your contribution to the SMAR journal.

With kindest regards,

Assoc. Prof. Dr. Erhan AYDIN, Assoc. Prof. Dr. Ruoqi GENG and Dr. Mushfiqur Rahman

Sevgili Okurlar

Sosyal Mucit Academic Review, üçüncü cilt ikinci sayısını sizlere takdim etmekten mutluluk duyuyoruz. Bu sayımızda, dergimizin TR Dizin’de indekslendiğini ve özellikle Scopus ve DOAJ gibi birçok indekse başvuru yapmakta olduğumuzu siz değerli okuyucularımıza ve potansiyel yazar adaylarımıza bildirmek isteriz. Bunun yanı sıra, SMAR ulusal ve uluslararası katılımcılarla her geçen gün kadrosunu geliştirmeye devam etmektedir.

Bilindiği üzere SMAR; politika, ekonomi, sosyoloji, teknoloji ve çevre gibi toplumsal konularda sistematik bakış açısına sahip bireyleri sosyal mucit olarak adlandırmaktır. Sosyal Mucit’in temel hedefi, akademik tartışma konuları ile toplum arasında bir bağ kurarak toplumsal sorunları tespit etmek ve bu sorunlara karşı çözüm önerileri geliştirmektir. Bu bağlamda SMAR, sistematik bilgi oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için SMAR kritik sorunları gündeme getiren ve bu sorunlara çözüm önerisi sunan araştırmalara yer vermektedir. Söz konusu araştırmalara ait araştırma soruları şu üç ana kapsama odaklanmalıdır;

- 1) Problem nedir?
- 2) Bu problem neden önem arz ediyor?
- 3) Bu problemi aşmak için çözüm öneriniz nedir?

Yazar adayları bu araştırma sorularını rehber edinerek çalışmalarını yapılandırabilirler. Soruları özellikle vurguluyorum çünkü dergiye gönderilecek olan makalelerin yalnızca akademik camiaya değil aynı zamanda toplumsal tabana da ulaşmasını önemsemekteyiz. Umarız her geçen gün SMAR dergisi hedeflerine emin ve sağlam adımlarla ulaşır.

Bu amaç ve vizyon doğrultusunda SMAR’ın bu sayısında sekiz makale yer almaktadır. Bu makalelerde, yazarlar “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İşsizlik”, “Yükseköğretimde Akreditasyon”, “Medyada Metaforik Temsil”, “Queer Kuram”, “Etnografik Anlatının Kodları”, “Sağlık Kurumları Çevrimiçi Diyalog Araçlarının Vatandaşlar Tarafından Kullanımı”, “Nörostrateji” ve “Toksik Liderlik” konularına odaklanmışlardır.

Sayıyı okumaktan keyif almanızı diliyoruz ve SMAR dergisine katkı sağlamanızı dört gözle bekliyoruz.

En içten dileklerimizle,

Doç. Dr. Erhan AYDIN, Doç. Dr. Ruoqi Geng ve Dr. Mushfiqur Rahman

The Use of First Personal Pronouns in Academic Writing

The use of first personal pronouns, such as "I" and "we," in academic writing has long been a subject of debate. While some argue that these pronouns should be avoided in order to maintain a formal and objective tone, there are also compelling reasons for supporting their use in academic writing.

One of the main arguments for using first personal pronouns is that they can make the writing more engaging and relatable. In a world where so much of our communication is digital and impersonal, the use of these pronouns can help to create a sense of connection and humanity in the writing. This can be particularly important in fields such as business, management, communication, or education, where the goal is to communicate with and engage readers in a more personal way. By acknowledging their own role in the research or analysis, authors can create a sense of connection with the reader, which can make the work more accessible and understandable.

In addition, using first personal pronouns can also make the writing more transparent and honest. By acknowledging their own perspective and experiences, authors can demonstrate their authenticity and honesty, which can build trust with the reader. This is especially important in fields where the authors are presenting their own research or experiences, as it allows the reader to understand the context and perspective from which the work is being presented. By being open and honest about their own experiences and involvement in the work, authors can help to create a sense of trust and credibility with the reader.

Another argument for using first personal pronouns is that they can help to make the writing more human and relatable. In fields such as social work or counseling, where the goal is to build relationships and communicate effectively with others, the use of these pronouns can help to create a sense of connection and understanding. By acknowledging their own feelings and experiences, authors can help the reader to feel a sense of empathy and connection with the work.

However, it is important to use first personal pronouns carefully and consider their potential impact on the credibility and authority of the work. In some cases, it may be more appropriate to avoid them in order to maintain a formal and objective tone. For example, in fields such as science or mathematics, where objectivity and neutrality are highly valued, the use of first personal pronouns may be seen as subjective and biased. In these cases, it may be better to avoid them in order to maintain a sense of neutrality and objectivity.

Despite these considerations, there are still good reasons for using first personal pronouns in academic writing. By understanding the potential benefits and drawbacks of these pronouns, authors can make informed decisions about how to use them effectively in their work. Whether used sparingly or more frequently, the use of first personal pronouns can help to make the writing more engaging, transparent, and relatable, and can help to build trust with the reader.

In conclusion, the use of first personal pronouns in academic writing is a complex and nuanced issue. While it is important to consider the potential impact on the credibility and authority of the work, there are also compelling reasons for supporting their use in certain contexts. Also, if you need to cite a source to justify the use of first personal pronouns, you can check using the first-person pronouns in academic writing based on APA Style.

Akademik Yazılarda İlk Şahıs Zamirlerinin Kullanımı

Akademik yazılarda "ben" ve "biz" gibi ilk şahıs zamirlerinin kullanımı uzun zamandır tartışma konusu olmuştur. Bazıları resmi ve nesnel bir tonu korumak için bu zamirlerden kaçınılması gerektiğini savunmaktayken, diğer yandan bu zamirlerin kullanımını desteklemek için ikna edici nedenler de mevcuttur.

İlk şahıs zamirlerini kullanma gerekçelerinden birisi, yazıyı daha ilgi çekici ve ilişkilendirilebilir hale getirebilmektir. Dijital ve kişisel olmayan iletişim tarzlarının baskın olduğu bir dünyada, bu şahıs zamirlerinin kullanımı, akıştaki anlamca bağlantısallığı ve insani duyguları kurmaya yardımcı olabilir. Bu durum, okuyucularla daha kişisel tarzda iletişim kurmak isteyen; işletme, yönetim, iletişim ve eğitim gibi alanlarda özellikle önem arz etmektedir. Bu zamirler sayesinde yazarlar, araştırma ve analizlerindeki öznel rollerini kabul ederek, okuyucu ile kendi arasında, erişilebilir-anlaşılır bir bağlantı kurabilmektedir.

Ayrıca ilk şahıs zamirlerini kullanmak, anlatımın daha şeffaf ve dürüst olmasına katkı sağlar. Yazarlar kendi bakış açılarını ve deneyimlerini kabul ederek özgünlüklerini ve dürüstlüklerini gösterebilirler, bu da okuyucuda güven oluşturabilir. Yazarların kendi araştırmalarını ve deneyimlerini sunduğu alanlarda; ilk şahıs zamirleri okuyucunun çalışmanın sunulduğu bağlamı ve bakış açısını anlamasına izin verdiği için özellikle önemlidir. Yazarlar, kendi deneyimleri ve çalışmaya katılımları konusunda açık ve dürüst davranarak okuyucuda bir güven ve güvenilirlik duygusu yaratmaya yardımcı olabilirler.

Bir diğer temel argüman ise, ilk şahıs zamirlerinin yazıyı daha insancıl ve ilişkilendirilebilir hale getirmeye yardımcı olduğu gerçeğidir. Temel amacın başkalarıyla ilişki ve iletişim kurmak olduğu sosyal hizmet veya danışmanlık gibi alanlarda, bu zamirlerin kullanımı bir bağlantı ve anlayış duygusu yaratmaya yardımcı olabilir. Yazarlar, kendi duygu ve deneyimlerini kabul ederek, okuyucunun eserle bir empati ve bağlantı duygusu hissetmesine yardımcı olabilir.

Bununla birlikte, birinci şahıs zamirlerini kullanırken dikkatli olmak gerekmektedir zira eserin inandırıcılığı ve otoritesi üzerinde bu kullanımların olası etkileri söz konusudur. Bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Bazı durumlarda, resmi ve nesnel bir tonu korumak için bunlardan kaçınmak daha uygun olabilir. Örneğin, pozitif bilim veya matematik gibi nesnellığe ve tarafsızlığa çok değer verilen alanlarda, ilk şahıs zamirlerinin kullanımı öznel ve önyargılı olarak görülebilir. Bu durumlarda, tarafsızlık ve nesnellik duygusunu sürdürmek için zamirleri kullanımdan kaçınmak yararlı olabilir.

Tüm bu düşüncelere rağmen, akademik yazılarda ilk şahıs zamirlerini kullanmak için yine de iyi sebepler söz konusudur. Yazarlar, zamirlerin potansiyel faydalarını ve dezavantajlarını göz önünde bulundurarak, etkili bir şekilde kullanım konusunda bilinçli kararlar verebilirler. Dikkatli ve bilinçli bir kullanım sayesinde yazarlar yazıyı daha ilgi çekici, şeffaf ve ilişkilendirilebilir hale getirebilirler.

Sonuç olarak, akademik yazıda ilk şahıs zamirlerinin kullanımı karmaşık ve incelikli bir konudur. Çalışmanın güvenilirliği ve otoritesi üzerindeki potansiyel etkiyi göz önünde bulundurmamak önemli olmakla birlikte, belirli bağlamlarda kullanımlarını desteklemek için zorlayıcı nedenler de vardır. Ayrıca, birinci şahıs zamirlerinin kullanımını gerekçelendirmek için bir kaynağa atıfta bulunmanız gerekirse, birinci şahıs zamirlerinin APA Stiline göre akademik yazımda kullanımını kontrol edebilirsiniz.

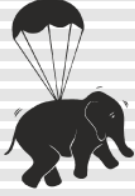
References / Kaynakça:

APA7 (2022). <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/grammar/first-person-pronouns>

Hyland, K. (2002). Options of identity in academic writing. *ELT journal*, 56(4), 351-358.

Lorés-Sanz, R. (2011). The construction of the author's voice in academic writing: The interplay of cultural and disciplinary factors.

Tang, R., & John, S. (1999). The 'I' in identity: Exploring writer identity in student academic writing through the first person pronoun. *English for specific purposes*, 18, S23-S39.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İşsizlik: Geçiş Ekonomileri için Panel Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı

Dilek Çil¹

Received/ Başvuru: 06.06.2022

Accepted/ Kabul: 27.07.2022

Published/ Yayın: 30.12.2022

Özet

Çalışmanın amacı geçiş ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımlar ile işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisinin simetrik ve asimetrik açıdan incelenmesidir. Geçiş ekonomilerinde, yatırımlar için yeterli tasarrufun sağlanamaması sebebiyle doğrudan yabancı yatırım girişleri yeni yatırımların artması ve işsizliğin azalmasında önem arz etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı Dumitrescu ve Hurlin panel simetrik ve asimetrik nedensellik testi yardımı ile 1995-2019 dönemi için yıllık veriler kullanılarak araştırılmıştır. Panel simetrik nedensellik test sonuçları işsizlikten doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Diğer yandan panel asimetrik nedensellik test sonuçları ise işsizlik ve doğrudan yabancı yatırımların pozitif ve negatif bileşenleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisini belirlemiştir. Diğer bir ifadeyle pozitif bileşen işsizlik ile pozitif bileşen doğrudan yabancı yatırım arasında ve negatif bileşen işsizlik ile negatif bileşen doğrudan yabancı yatırım arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulguların önemini, değişkenlerin ham halleri ile yakalanamayan ilişkilerin saklı ilişkide ortaya konması ve geçiş ekonomileri için işsizlik ve doğrudan yabancı yatırımların karşılıklı ilişkisinin belirlenmesi oluşturmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve işsizlik arasındaki geri besleme sürecinin belirlenmesi görünür ilişkiden daha büyük bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Böylece ülke ekonomisine katkı sunan doğrudan yabancı yatırım girişleri işsizliği azaltma politikalarını destekleyecek ve geri besleme sürecinin işlerliği ile doğrudan yabancı yatırım girişlerine yönelik olumlu ekonomik durumu ortaya koymuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: doğrudan yabancı yatırımlar, işsizlik, geçiş ekonomileri, panel asimetrik nedensellik testi

¹ Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik MYO, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, Trabzon, Türkiye, dilekcil@trabzon.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8242-1970

Foreign Direct Investments and Unemployment: A Panel Symmetric and Asymmetric Causality Approach for Transition Economies

Abstract

The study's goal is to investigate the symmetrical and asymmetrical causation link between foreign direct investment and unemployment in transition economies. Foreign direct investment inflows are critical in growing new investments and lowering unemployment in transition economies. Dumitrescu and Hurlin panel symmetric and asymmetric causality tests using yearly data from 1995 to 2019 are used to determine the presence of a causal link between foreign direct investment and unemployment. According to the results of panel symmetric causality test, it is found that there is an existence of a unidirectional causality relationship from unemployment to foreign direct investment. On the other hand, panel asymmetric causality test results determined a bidirectional causality relationship between the positive and negative components of unemployment and foreign direct investments. In other words, a bidirectional causality relationship is discovered between the positive components unemployment and foreign direct investment, and the negative component unemployment and foreign direct investment. The empirical results are important because they indicate linkages that cannot be represented using the raw forms of the variables in the hidden relationship, as well as determining the reciprocal relationship between unemployment and foreign direct investment in transition countries. The determination of the feedback mechanism between foreign direct investments and unemployment indicates that the existence of a larger relationship than the apparent relationship. Thus, foreign direct investment inflows that contribute to the country's economy will support unemployment reduction policies and will reveal the operability of the feedback process and the positive economic situation for foreign direct investment inflows.

Keywords: foreign direct investment, unemployment, transition economies, panel asymmetric causality test

EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: Practices aimed at transferring foreign direct investments into economies are important to countries that require capital to finance their investments. Foreign direct investments in a country have a variety of beneficial economic consequences, including capital accumulation, increased employment and income, technical advancement, and increased productivity. Unemployment, or the inability of workers to participate in production processes, leads to economic and social concerns. The unemployment problem, which causes economic loss of production, reveals negative situations that concern both the individual and his or her immediate environment and the society in which he or she lives. As a result, the mechanisms for addressing the unemployment problem are among the concerns that both economists and policymakers value.

Through new investments in regions where unemployment is high, foreign direct investment is crucial in addressing the problem of unemployment (Golejewska, 2001, p.108). Foreign direct investment may be utilized to establish new markets, technical advancements, managerial skills, and intellectual capital, among other things. By creating good advancement in fields, they help to increased output, international trade, productivity, and the creation of new job areas (Alter, 1994; Borensztein et al., 1998; Bevan and Estrin, 2000; Schmerer, 2014; Göçer and Peker, 2014).

Transition economies became open economies in the 1990s, allowing foreign direct investment to join the economy. Inflows of foreign direct investment are critical to the economy since they assist to alleviate unemployment by bringing in new investments. The purpose of this research is to look into the relationship between foreign direct investment and unemployment in 23 transition economies. The study is divided into six sections for this purpose. A review of the literature is offered in the study's third section. The data set, econometric method, and empirical results are discussed in the fourth and fifth parts, respectively. In the last section, assessments were made based on the results.

Research Method: Dumitrescu and Hurlin (2012) used panel symmetric and asymmetric causality tests to evaluate the causal link between foreign direct investment and unemployment in 23 transition economies. According to the continuous availability criterion, data gathered from the World Bank database are utilized yearly for the period 1995-2019. Foreign direct investments; Net Foreign Direct Investment Inflows (percentage of GDP) and unemployment are represented by Total Unemployment (percent Labor Force).

In the analyzes carried out to determine the relationship between foreign direct investment and unemployment in transition economies, the cross-sectional dependence of the variables was first examined with the Breusch-Pagan LM cross-section dependence test. The stationary levels of the variables were investigated with the help of the Taylor and Sarno (1998) Multivariate Augmented Dickey Fuller (MADF) unit root test, which is one of the second generation unit root tests selected according to the results of the cross-sectional dependency test. The panel

causality test of Dumitrescu and Hurlin (2012) was used to investigate the causation link between the variables. The test was carried out in two stages. The symmetric causality test was used in the first stage, which considered the variables' raw forms. After this stage, asymmetric causality relationship was determined by obtaining positive and negative components in order to determine whether the variables have a hidden causality relationship between the variables.

Conclusion: A unidirectional causality association between unemployment and foreign direct investment has been identified, according to the findings of Dumitrescu and Hurlin's (2012) panel symmetric test. On the other hand, Dumitrescu and Hurlin (2012) panel asymmetric test results reveal a bidirectional causality relationship between foreign direct investment and unemployment for positive and negative components. According to the results, when the variables were separated into positive and negative components, the correlations that could not be captured in the raw form of the variables were discovered. The importance of this result is to determine that boosting foreign direct investment inflows to encourage new investments will have greater effects than the apparent outcomes. As a result, the mutual relations identified in the hidden relationship disclosed by the asymmetric analysis.

1. GİRİŞ

Emeğin üretime katkı sunamaması ile ortaya çıkan işsizlik, ekonomik anlamda üretime yönelik kayıplar ile sosyal ve psikolojik maliyetler içermektedir. Dolayısıyla işsizliğe yönelik çalışmalar iktisat yazınının gündeminden düşmeyen konular arasında yer almaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yeni yatırımları teşvik ederek işsizliği azaltmaya yönelik uygulanacak politikalarda güçlükler ortaya çıkmaktadır. Söz konusu güçlükler düşük tasarruf oranı, yeterince gelişmemiş finansal sistem ve yüksek faiz oranları olarak sayılabilir. İşsizliğin yapısal sorunlara bağlı nedenleri uygulanacak politikaları güçleştirmekte ve söz konusu durumun iyileşmesine engel oluşturmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), bir ülkedeki herhangi bir firmayı satın almak, yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesi sağlamak veya var olan bir firmanın sermayesini arttırmak yoluyla yabancı bir ülkedeki firmalarca diğer bir ülkedeki firmalara yapılan ve kendisi ile birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini gerekli kılan yatırımlardır (Bal ve Göz, 2010, s.452). Özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından DYY'ler ülke ekonomisine çekilerek hem finansman ihtiyacının karşılanması hem de yeni yatırımlara aracılık etmesi nedeniyle önem arz etmektedir. Zira DYY'ler işsizliği azaltmaya yönelik uygulamalarda bir politika aracı haline gelmiştir.

DYY'ler giriş yaptıkları ülkenin ekonomisini doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde etkilemektedir. Doğrudan etkiler işgücü piyasası, yatırımlardaki artışlar, ödemeler dengesi, teknolojik ilerleme ve verimlilik artışları üzerinden kendini gösterirken dolaylı etkiler yeni yatırımları teşvik ederek pozitif dışsallık oluşturmak yoluyla ortaya çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle DYY'lerin istihdamı yeni firmalar kurarak veya mevcut firmaları genişleterek doğrudan katkı yoluyla veya tedarikçiler ve işbirlikçilere yeni iş olanakları sunmak suretiyle dolaylı olarak etkilediği ifade edilebilir. DYY girişleri öncelikle yatırımın yapıldığı ilgili sektörde istihdamın hem sayısal hemde niteliksel (teknoloji transferi yoluyla beşeri sermaye gelişimine katkı sunması) artışına neden olmaktadır. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkeler için emek yoğun sektörlere yapılan yeni yatırımlara dayalı DYY'ler işsizliğin azalmasına katkı sunmaktadır. Firmaların yeniden yapılanmasıyla birlikte verimlilik artışlarına bağlı olarak iflas durumlarının ortadan kalkması ile mevcut istihdamın korunması sağlanırken, işsizliğin yüksek olduğu alanlardaki yeni yatırımlar söz konusu problemin çözümünde önemli rol oynamaktadır (Golejewska, 2001, s.108). Diğer yandan DYY'ler üretim maliyetlerini azaltma yoluyla rekabet avantajına da neden olmaktadır. Söz konusu durum ürün talep artışına ve böylece üretimin artmasıyla işsizliğin azalmasına etki etmektedir (Schmerer, 2014, s.42). Dünya genelinde ülkelere yönelik DYY'lerin şirket birleşmeleri, şirket satın alımları ve yeni şirketler kurulması şeklinde biçimlendiği görülmektedir. Şüphesiz istihdamın artırılmasında yeni şirket ve buna bağlı olarak yeni yatırımlar ile üretim kapasitesi artışına bağlı olarak emeğe yönelik talebin artması ve işsizliğin azalması mümkün olmaktadır. Ayrıca yeni pazarlar, teknolojik yenilikler, yönetim becerileri gelişimi, bilgi sermayesi vb. alanlarda olumlu ilerlemelere neden olarak DYY'ler üretim artışları, uluslararası ticaretin gelişimi, verimlilik artışı ile yeni istihdam

alanlarının oluşmasına katkı sunmaktadırlar (Alter, 1994; Sun, 1998; Borensztein vd., 1998; Bevan ve Estrin, 2000; Javorcik, 2004; Jayaraman ve Singh, 2007; Balcerzak ve Zurek, 2011; Schmerer, 2014; Göçer ve Peker, 2014). DYY'ler istihdamı üç şekilde etkilemektedir. İlki, DYY'ler istihdamı yeni yatırımlar yolu ile doğrudan, yayılma etkisi ile dolaylı olarak pozitif yönde etkilemektedirler. İkincisi, DYY zarar eden firmaları yeniden yapılandırmak suretiyle mevcut istihdamın korunmasını sağlayarak pozitif etki oluşturmaktadır. Son olarak ise üretim tesislerinin kapatılması ile DYY istihdamın azalmasına ve dolayısıyla negatif etkiye sebep olmaktadır (Moosa, 2002, s.77). Literatürde yer alan çalışmalar genel olarak DYY'lerin söz konusu nedenlerden ötürü işsizliği azalttığını ortaya koyarken, DYY'lerin işsizliği artırdığı yönünde çalışmalarda mevcuttur. Bu durumun sebebi ise DYY girişlerinin şirket satın almaları veya birleşmeleri şeklinde olması ve ayrıca teknolojik ilerlemelere bağlı niteliksiz işgücü kaybı ile açıklanmaktadır (Genç ve Karış, 2019, s.96; Vergil ve Ayaş, 2009, s.6; Brady ve Wallace, 2000; Knoedler, 2000; Vergil ve Ayaş, 2009; Hisarcıklılar vd., 2014).

Geçiş ekonomileri, 1990'lı yılların başından itibaren merkezi planlamaya dayanan ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan ülkelerin oluşturduğu topluluktur. Geçiş ekonomileri yaşadıkları yapısal değişim sonucu dışa kapalı ekonomiden dışa açık ekonomi haline gelerek DYY'lerin ülke ekonomisine girmesine olanak sunmuşlardır. Zira söz konusu ülkeler² düşük tasarruf oranları ve yeterince gelişmemiş finansal sistemlerinden ötürü yeni yatırımları destekleyecek sermaye ihtiyaçlarını karşılamakta zorluklar yaşamışlardır. Dolayısıyla sermaye ihtiyaçlarına katkı sunacak DYY girişleri bu ülkeler için daha da önemli hale gelmiştir. Zira çalışmada ele alınan geçiş ekonomileri için DYY girişlerinin 1995 yılında 1.2 Milyar \$'dan 2019 yılına gelindiğinde 14.7 Milyar \$'a ulaştığı belirlenmiştir (World Development Indicators, 2022).

Çalışmanın amacını geçiş ekonomileri için DYY ile işsizlik arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığının belirlenmesi oluşturmaktadır. Zira geçiş ekonomilerinde işsizlik problemi önemli bir makroekonomik sorundur. Bu nedenle söz konusu problemin çözümünde etkili olabilecek faktörlerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Diğer yandan DYY'ler ile işsizlik arasındaki ilişkinin pozitif ve negatif bileşenler bazında ayrı ayrı incelenmesi çalışmanın amacında bir diğer motivasyon kaynağını oluşturmaktadır.

Bu bağlamda 23 geçiş ekonomisi için DYY ile işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisi 1995-2019 dönemi için Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel simetrik ve asimetric nedensellik testi yardımıyla araştırılmıştır.

Elde edilen bulgular simetrik açıdan incelendiğinde DYY ile işsizlik arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını ortaya koyarken, asimetric ilişkide bu nedenselliğin pozitif durumda ve negatif durumda nasıl olduğunu ve bir farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemesi bakımından da ayrıca önem arz etmektedir. Böylece görünür ilişkinin dışında gizli ilişkinin belirlenmesi ile politika kararlarının etkinliğine katkı sunulacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla

² Ayrıntılı bilgi için bakınız Eyidiker, 2020; Yücel ve Dilaver, 2022.

geçiş ekonomilerindeki DYY ve işsizlik arasındaki görünür ilişkinin ötesinde pozitif ve negatif durumlardaki etkilerin belirlenmesinin alınacak politik kararlar açısından daha fazla katkı sunacağı ifade edilebilir.

Bu amaç doğrultusunda çalışma dört kısım olarak planlanmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında literatür özeti sunulmuştur. Üçüncü ve dördüncü kısımda sırasıyla veri seti ve ekonometrik yöntem ile ekonometrik bulgulardan bahsedilmiştir. Son kısımda sonuçlar ele alınmıştır.

2. LİTERATÜR

Literatürde DYY ile işsizlik ilişkisini inceleyen çok sayıda çalışma yer aldığı belirlenmiştir (Irpan vd., 2016; Ajaga ve Nunnenkamp, 2008; Brady ve Wallace, 2000). Tablo 1’de konuya ilişkin çalışmalardan bir kısmı ülke, dönem, kullanılan yöntem ve sonuç bilgilerini içerecek şekilde özet halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke/Dönem	Yöntem	Sonuçlar
Brady ve Wallace (2000)	48 ABD Eyaleti 1978-1996	Panel Regresyon	DYY→İST(-)
Chang (2007)	Tayvan 1981:Q1 - 2003:Q3	VAR, Etki-Tepki Fonksiyonu	DYYΦİST
Craigwell (2006)	20 Karayip Ülkesi 1970-2003	Panel Granger	DYY→İST
Aktar vd. (2009)	Türkiye 2000:Q1-2007:Q4	Johansen, Johansen ve Jesulius (1990) Eşbütünleşme, Etki-Tepki Analizi	U.D ilişkisi var DYYΦİST
Vergil ve Ayaş (2009)	Türkiye (Sektörel) 1992-2006	Panel Eşbütünleşme Testleri, Panel DOLS	U.D ilişkisi var DYY→İST(-)
Rivzi ve Nishat (2009)	Pakistan, Hindistan, Çin 1985-2008	Pedroni (1999) Eşbütünleşme ve SUR	U.D ilişkisi var DYYΦİST
Balcerzak ve Zurek (2011)	Polonya 1995-2009	VAR	DYY↔İŞS
Saray (2011)	Türkiye 1970- 2009	ARDL	DYYΦ İST
Yaylı ve Değer (2012)	27 Gelişmekte Olan Ülke 1991-2008	Dinamik Panel Nedensellik	DYY→İST (K.D)
Mucuk ve Demirsel (2013)	7 Gelişmekte Olan Ülke 1981-2009	Panel Granger Nedensellik	DYYΦ İŞS (K.D) DYY→İŞS (U.D)
Arslan ve Zaman (2014)	Pakistan 1999-2010	EKK	DYY→İŞS (-)
Göçer ve Peker (2014)	Türkiye, Çin, Hindistan 1980-2011	Dinamik EKK	DYY→İST (-), Türkiye DYY→İST (+), Çin DYY→İST (+), Hindistan
Schmerer (2014)	19 OECD 1980-2003	Panel Regresyon	DYY→İŞS (-)
Zeb vd. (2014)	Pakistan 1995-2011	EKK	DYY→İŞS (-)
Kurtovic vd. (2015)	Batı Balkan Ülkeleri 1998-2012	Panel Nedensellik	DYY↔İŞS
Strat vd. (2015)	13 AB ülkesi 1991-2012, 1992-2013,	Toda-Yamamoto	İŞ→DYY (Romanya, Slovakya, Çekya)

	1993-2013		DYY→İŞS (Macaristan, Malta, Bulgaristan, Estonya)
Jude ve Silaghi (2016)	20 Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi 1995-2012	Panel Regresyon	DYY→İST (-)
Çolak ve Alakbarov (2017)	9 Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri 1995-2013	Panel Pedroni (1999, 2004) ve Kao (1999) Eşbütünleşme	U.D ilişkisi var
Bayar ve Özoğul (2019)	11 Orta ve Doğu Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri 1995-2017	Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Testi	DYY→İST
Genç ve Karış (2019)	Yüksek, orta ve Düşük Gelirli ülkeler 1991-2017	Panel Regresyon	DYY→İST (+) (Yüksek Gelirli) DYY→İST (-) (Orta Gelirli) DYY→İST (+) (Düşük Gelirli)
Karabulut (2019)	Türkiye 1988-2018	Johansen Eşbütünleşme Testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli	U.D ilişkisi var DYY→İST (-)
Ashurov vd. (2020)	Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan 2000-2017	Panel Regresyon	İŞG →DYY (+)
Canbay ve Kırca (2020)	Türkiye 1991-2016	ARDL, Granger Nedensellik	DYY→İŞS (+) DYY → İŞS
Ari (2021)	BRICS 1992-2018	Granger Nedensellik	İŞS→DYY(Hindistan)

Not: İST; İstihdam, İŞG; İşgücü, İŞS; İşsizlik, Φ ; ilişki veya etki olmadığını, \leftrightarrow ; değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini, \rightarrow ; değişkenler arasında ok yönünde tek yönlü nedensellik ilişkisini, U.D; Uzun Dönemi K.D; Kısa Dönemi, (+); pozitif etki, (-); negatif etkiyi ifade etmektedir.

Tablo 1’den görüldüğü üzere DYY ile işgücü piyasasını temsilen kullanılan işsizlik, istihdam ve işgücü değişkenleri arasında ülke bazında farklı sonuçlar elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle DYY ile işsizlik arasında pozitif, negatif ve herhangi bir ilişkinin olmadığı yönünde sonuçlar olduğu belirlenmiştir. Söz konusu sonuçlar incelendiğinde DYY girişlerini istihdamı destekleyecek sektörler veya yeni yatırımlara yönelik politikalar üreten ülkelerde sonuçların olumlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca literatürde geçiş ekonomilerinin bir kısmı için DYY ile işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen az sayıda çalışma olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan söz konusu ilişkiyi asimetric açıdan irdeleyen çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma geçiş ekonomileri özelinde DYY ve işsizlik arasındaki simetrik ve asimetric nedensellik ilişkisini incelemek suretiyle ilgili literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

3. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

3.1. Veri Seti

Toplam 23 geçiş ekonomisi³ için DYY ile işsizlik (İŞS) arasındaki simetrik ve asimetric nedensellik ilişkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel simetrik ve asimetric nedensellik testi

³Arnavutluk, Azerbaycan, Belarus, Bulgaristan, Çekya, Ermenistan, Estonya, Hırvatistan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Letonya, Litvanya, Macaristan, Moldova, Özbekistan, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna.

yardımla araştırılmıştır. Değişkenlerin kesiksiz elde edilebilirliğine göre 1995-2019 döneminde yıllık veriler kullanılmıştır.

Değişkenlere ait açıklamalar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlamaları

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
DYY	Net Doğrudan Yabancı Yatırım Girişleri (GSYH %)	Dünya Bankası
İŞS	Toplam İşsizlik (İşgücü %)	

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymak için uygulanan testler Eviews 10 ve Stata 14 programları yardımla gerçekleştirilmiştir.

3.2. Ekonometrik Yöntem,

Çalışmanın bu kısmında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesine yönelik uygulanan ekonometrik testler sunulmuştur.

3.2.1. Yatay Kesit Bağımlılık ve Delta Homojenlik Testi

Geçiş ekonomilerinde DYY ile İŞS arasındaki ilişkiyi belirlemek için öncelikle Breusch-Pagan LM (CDLM) yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır.

$$D_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (TP_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad \text{Denklem (1)}$$

Denklem (1) üzerinden uygulanan testin H_0 hipotezi, birimler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur, H_A hipotezi ise birimler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır şeklinde kurulmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı test sonucuna göre seçilecek olan testlerin sonuçları tutarlı olmaktadır. Benzer şekilde tutarlı sınıçlar için belirlenecek olan testlerin seçiminde kullanılmak üzere uygulanan değişkenlerin homojenlik sınamaları ise Pesaran ve Yamagata (2008) Delta testi yardımla belirlenmiştir. Testin H_0 hipotezi eğim katsayısı homojendir, H_A hipotezi eğim katsayısı homojen değildir şeklinde kurulmaktadır.

3.2.2. Birim Kök Testi

Değişkenlerin durağan oldukları mertebelerin belirlenmesi için uygulanacak olan birim kök testleri birinci nesil birim kök testleri ve ikinci nesil birim kök testleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Birinci nesil birim kök testleri yatay kesit bağımlılığı dikkate almaz iken ikinci nesil birim kök testleri yatay kesit bağımlılığı dikkate almaktadır. Değişkenlerin birim kök testleri Taylor ve Sarno (1998) Multivariate Augmented Dickey Fuller (MADF) birim kök testi yardımla araştırılmıştır. MADF testi zaman boyutunun, birim boyutundan büyük olması durumunda kullanılabilirliği için tercih edilmiştir. MADF testinin H_0 hipotezi birim kök vardır şeklinde iken H_A hipotezi birim kök olmadığı yönünde kurulmaktadır.

3.2.3. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi

Çalışmada kullanılan nedensellik testi iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada değişkenlerin ham halleri dikkate alınarak simetrik nedensellik testi uygulanmıştır. Bu aşamadan sonra değişkenler arasında saklı bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığının belirlenebilmesine yönelik pozitif ve negatif bileşenleri elde edilerek asimetric nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi Vektör otoregresif model üzerinden gerçekleştirilmektedir. Test yatay kesit bağımlılığını dikkate alması ve zaman boyutunun kesit boyutundan büyük veya küçük olması durumlarında bile etkin tahminçiler üretebilmektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012, s.1457). Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen test Denklem (2)'de yer almaktadır.

$$y_{i,t} = \beta_i + \sum_{k=1}^K \alpha_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad \text{Denklem (2)}$$

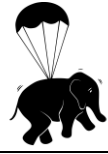
Denklem (2)'de yer alan K, gecikme uzunluğunu göstermektedir ve paneldeki tüm birimler için ortak varsayılmaktadır. Benzer şekilde β_i , sabit terimi de ortak varsayılmaktadır. Diğer yandan birimler arasında değiştiği varsayılan $\alpha_i^{(k)}$ ve $\gamma_i^{(k)}$, sırasıyla otoregresif parametresi ve eğim katsayısını göstermektedir.

x değişkeninin y değişkeninin nedeni olup olmadığının araştırıldığı testte, H_0 hipotezi tüm yatay kesitlerinde incelenen değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını, H_A hipotezi en az bir yatay kesitte incelenen değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde denklemde yer alan değişkenlerin yerlerinin değiştirilmesi ile çift yönlü nedenselliğin varlığı da araştırılmaktadır. H_0 temel hipotezi Denklem (3)'de yer alan istatistik üzerinden sınanmaktadır.

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N} [W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(w_{i,T})]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(w_{i,T})}} \xrightarrow{N,T \rightarrow \infty} N(0, 1) \quad \text{Denklem (3)}$$

$Z_{N,T}^{HNC}$ test istatistiğinin, az sayıda birime sahip panellerde bile iyi boyut ve güç özelliklerine sahip olduğunu, gecikme uzunluğunun yanlış belirlenmesi durumunda bile bu test istatistiğinin oldukça güçlü olduğunu göstermişlerdir (Bozoklu ve Yılandı, 2013, s.177). $Z_{N,T}^{HNC}$ test istatistiği, istatistiksel olarak anlamlı ise H_0 reddedilerek nedensellik ilişkisinin varlığına karar verilmektedir.

Simetrik nedensellik testinde kullanılan ham değişkenler pozitif (+) ve negatif (-) bileşenlerine ayrılarak incelendiğinde asimetric nedensellik ilişkisi belirlenmiş olmaktadır. Bunun için değişkenler birikimli (+) ve (-) bileşenlere ayrılarak Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testine tabi tutulmaktadır.

(+) ve (-) bileşenler için yeniden düzenlenen Denklem (2), Denklem (4) ve (5)'de yer almaktadır.

$$y_{i,t}^+ = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k}^+ + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k}^+ + \varepsilon_{i,t}^+ \quad \text{Denklem (4)}$$

$$y_{i,t}^- = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k}^- + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k}^- + \varepsilon_{i,t}^- \quad \text{Denklem (5)}$$

Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi Denklem (4) ve Denklem (5) üzerinden gerçekleştirildiğinde değişkenler arasında asimetric ilişkiyi ortaya koyan pozitif ve negatif bileşenlere ait saklı bir ilişkinin varlığı ile pozitif ve negatif şoklara yönelik sonuçların ayrı ayrı tespit edilmesi gerçekleştirilecektir.

Değişkenlerin (+) ve (-) bileşenleri Denklem (6) ve (7) üzerinden elde edilmektedir.

$$\varepsilon_{1it}^+ = \max(\varepsilon_{1it}, 0), \quad \varepsilon_{1it}^- = \min(\varepsilon_{1it}, 0) \quad \text{Denklem (6)}$$

$$\varepsilon_{2it}^+ = \max(\varepsilon_{2it}, 0), \quad \varepsilon_{2it}^- = \min(\varepsilon_{2it}, 0) \quad \text{Denklem (7)}$$

Değişkenlerin birikimli durumları ise Denklem (8) ve (9) üzerinden elde edilmektedir.

$$y_{it}^+ = y_{i,0}^+ + \varepsilon_{1it}^+ = y_{i,0} + \sum_{j=1}^t \varepsilon_{1ij}^+ \quad \text{Denklem (8)}$$

$$y_{it}^- = y_{i,0}^- + \varepsilon_{1it}^- = y_{i,0} + \sum_{j=1}^t \varepsilon_{1ij}^-$$

$$x_{it}^+ = x_{i,0}^+ + \varepsilon_{1it}^+ = x_{i,0} + \sum_{j=1}^t \varepsilon_{1ij}^+ \quad \text{Denklem (9)}$$

$$x_{it}^- = x_{i,0}^- + \varepsilon_{1it}^- = x_{i,0} + \sum_{j=1}^t \varepsilon_{1ij}^-$$

Denklem (8) ve (9) üzerinden hesaplanan test istatistiği ile değişkenlerin (+) ve (-) bileşenleri arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığına karar verilir (Hatemi-J, 2011, s.4).

4. EKONOMETRİK BULGULAR

Breusch-Pagan LM Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Breusch-Pagan LM Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği
DYY	795,4153 ^a
işs	1702,215 ^a
DYY ⁺	5448,922 ^a
DYY ⁻	5565,231 ^a
işs ⁺	3891,019 ^a
işs ⁻	5351,848 ^a

Not: a; İstatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

Tablo 3'ten görüldüğü üzere değişkenlerin ham halleri ile (+) ve (-) bileşenleri için H_0 temel hipotezi istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek yatay kesit bağımlılığı olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 4'te Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta homojenlik test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Homojenlik Testi

Delta Homojenlik Testi	Test İstatistiği	P-Value
Delta	3,916	,000
Delta _{adj}	4,616	,000

Tablo 4'ten görüldüğü üzere H_0 temel hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek değişkenlerin heterojen olduğu belirlenmiştir.

Yatay kesit bağımlılığı ve heterojenitenin tespit edilmesi değişkenlerin durağan oldukları seviyenin tespitinde ikinci nesil birim kök testlerinden Taylor ve Sarno (1998) Multivariate Augmented Dickey Fuller (MADF) birim kök testinin uygulanmasını gerekli kılmıştır. MADF birim kök testi $T > N$ durumunda da kullanılabilir olduğundan seçilmiş ve sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. MADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Gecikme Sayısı	MADF(Düzye)test İstatistiği	Yaklaşık %5 kritik değer
DYY	1	2631,827	
İŞS	1	2203,478	
DYY+	1	1,95E+06	
DYY-	1	3773,649	31,844
İŞS+	1	6,57e+09	
İŞS-	1	3,06e+05	

Tablo 5'ten görüldüğü üzere değişkenlerin birim kök taşıdığını ortaya koyan H_0 hipotezi MADF test istatistik değerinin %5 kritik değerden büyük olması nedeniyle reddedilmiştir. Sonuç olarak değişkenlerin seviye değerlerinde durağan oldukları belirlenmiştir.

Tablo 6'da Dumitrescu Hurlin (2012) panel simetrik ve asimetrik test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Simetrik - Asimetrik Panel Nedensellik Test Sonuçları

Temel Hipotez	ZHNC Test İstatistiği			Sonuç
	K1	K2	K3	
$H_0 = İŞS \rightarrow DYY$	2,02916 ^b	2,61734 ^a	2,92846 ^a	H_0 Red
$H_0 = DYY \rightarrow İŞS$	-,19175	-,19498	,23779	H_0 Reddedilemedi
$H_0 = İŞS^+ \rightarrow DYY^+$	2,49734 ^b	3,57555 ^a	3,39107 ^a	H_0 Red
$H_0 = DYY^+ \rightarrow İŞS^+$	11,2324 ^a	4,25071 ^a	19,0270 ^a	H_0 Red
$H_0 = İŞS^- \rightarrow DYY^-$	9,26577 ^a	6,75703 ^a	5,94376 ^a	H_0 Red
$H_0 = DYY^- \rightarrow İŞS^-$	1,41258	7,29333 ^a	4,86143 ^a	H_0 Red

Not: →, ok yönünde nedenselliğin olmadığını göstermektedir. a, b ve c istatistiksel olarak %1, %5 ve %10 düzeyindeki anlamlılığı, K gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Değişkenler arasında simetrik ilişkiye yönelik analiz sonuçları İŞS'den DYY'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Asimetrik nedensellik ilişkisinin belirlenmesine yönelik test sonuçları (+) ve (-) bileşenler için çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

İşsizlik, ekonomik ve sosyal maliyetler içeren önemli makroekonomik sorunlardan birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla ülkeler işsizlikle mücadeleye yönelik politika ve uygulamalara yönelik çabalar sergilemektedirler. İşsizliği azaltmak için yeni yatırımlara ve yeni yatırımları destekleyecek sermaye birikimine ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde düşük tasarruf oranı ve sermaye stoğu yeni yatırımların oluşumunda DYY'lerin ekonomiye çekilmesini cazip hale getirmektedir. Zira DYY'ler giriş yaptıkları ülkelerde üretim kapasitelerini artırarak işsizliğin azalmasına katkı sunmaktadırlar. Dolayısıyla yatırımların önünde engel teşkil eden sermaye yetersizliğini karşılamak için özellikle yeni yatırımlara yönelik DYY girişlerini artırmak ve işsizlik oranlarını düşürmeye yönelik politikalar ülkeler bazında uygulanmaktadır.

Geçiş ekonomileri 1990'lı yıllardan itibaren piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte enflasyon, ekonomik küçülme, işsizlik gibi makroekonomik dengesizlikler ve problemler yaşamışlardır. Yaşanılan ekonomik sorunların çözümüne yönelik uygulamalarda dışa açılma ile birlikte istihdamı destekleyecek yeni yatırımların önünde engel teşkil eden sermaye yetersizliği sorununu DYY girişleri ile gidermeye ve işsizliği azaltmaya yönelik uygulamalar sergilemişlerdir.

Dolayısıyla çalışmanın amacı 23 geçiş ekonomisi için DYY ile işsizlik arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını belirlemesidir. Söz konusu nedensellik ilişkisi simetrik ve asimetrik açıdan incelenerek görünür ilişkinin ötesinde pozitif ve negatif şok durumundaki ilişkinin ayrı ayrı belirlenmesi çalışmanın diğer bir motivasyonunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla geçiş ekonomileri için DYY ile işsizlik arasındaki nedensellik ilişkisi 1995-2019 döneminde yıllık veriler ile Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel simetrik ve asimetrik nedensellik yaklaşımı yardımıyla araştırılmıştır. DYY, net doğrudan yabancı yatırım girişleri (GSYH %) ile işsizlik, toplam işsizlik (işgücü %) ile temsil edilmiştir.

Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel simetrik test sonuçlarına göre işsizlikten DYY'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmiştir. Söz konusu sonuç Strat vd. (2015) ile Ari (2021)'in çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuç DYY'lerin geçiş ekonomilerine yatırım kararlarında istihdama yönelik planlamalarını olumlu yönde oluşturmalarına neden olabilmektedir. Diğer yandan, Dumitrescu ve Hurlin panel asimetrik test sonuçları, bu

değişkenler arasında pozitif ve negatif bileşenler için çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur.

Elde edilen bulguların önemi, değişkenlerin ham hallerinde yakalanamayan ilişkilerin değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerine ayrıldığında daha açık bir şekilde belirlenmiş olmasıdır. Bu sonucun önemi yeni yatırımları destekleyecek DYY girişlerinin artırılması görünürdeki sonuçlardan daha büyük etkilere neden olacağına belirlenmesidir. Dolayısıyla asimetrik analizin ortaya koyduğu saklı ilişkide belirlenen çift yönlü ilişkiler, DYY ve işsizlik arasındaki geri besleme süreçlerinin çalıştığını göstermektedir. Söz konusu karşılıklı ilişkinin tespiti, geçiş ekonomileri için özellikle yeni yatırımlara yönelik DYY'lerin işsizliğe yönelik politikaları da destekleyeceği yönünde değerlendirilebilir.

Kaynakça

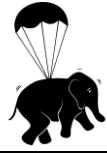
- Ajaga, E., & Nunnenkamp, P. (2008). *Inward FDI, value added and employment in US states: A panel cointegration approach* (No. 1420). Kiel Working Paper.
- Aktar, İ., Demirci, N., & Öztürk, L. (2009). Can unemployment be cured by economic growth and foreign direct investment?. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 452-467.
- Alter, R. (1994). Foreign investment: Engine for employment?. *Organisation for Economic Cooperation and Development. The OECD Observer*, (190), 1-4.
- Ari, Y. O. (2021). FDI and the unemployment: A causality analysis for the BRICS countries. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(2), 269-278.
- Arslan, M., & Zaman, R. (2014). Unemployment and its determinants: A study of Pakistan economy (1999-2010). *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(13), 20-24.
- Ashurov, S., Othman, A. H. A., Rosman, R. B., & Haron, R. B. (2020). The determinants of foreign direct investment in Central Asian region: A case study of Tajikistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan (A quantitative analysis using GMM). *Russian Journal of Economics*, 6, 162-176.
- Bal, H., & Göz, D. (2010). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 450-467.
- Balcerzak, A. P., & Zurek, M. (2011). Foreign direct investment and unemployment: VAR analysis for Poland in the years 1995-2009. *European Research Studies*, 14(1), 3-14.
- Bayar, Y., & Özoğul, A. G. (2019). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisi: Avrupa birliği geçiş ekonomileri örneği. *Kamu-İş*, 14(4), 21-35.
- Bevan, A. A., & Estrin, S. (2000). *The determinants of foreign direct investment in transition economies*. Working Papers Series No.342, William Davidson Institute.
- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of International Economics*, 45(1), 115-135.

- Bozoklu, Ş., & Yılcı, V. (2013). Finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Gelişmekte olan ekonomiler için analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 161-187.
- Brady, D., & Wallace, M. (2000). Spatialization, foreign direct investment and labor outcomes in The American States, 1978–1996. *Social Forces*, 79(1), 67-105.
- Canbay, Ş., & Kırca, M. (2020). Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının işsizlik üzerine etkileri: 1991-2016 dönemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26), 154-163.
- Chang, S. C. (2007). The interactions among foreign direct investment, economic growth, degree of openness and unemployment in Taiwan. *Applied Economics*, 39(13), 1647-1661.
- Craigwell, R. (2006). Foreign direct investment and employment in the English and Dutch-speaking Caribbean. *ILO Subregional Office for the Caribbean*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---americas/---ro-lima/---sro-port_of_spain/documents/meetingdocument/wcms_306245.pdf (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2022).
- Çolak, O., & Alakbarov, N. (2017). Does foreign direct investments contribute to employment? Empirical approach for the commonwealth of independent states. *Bilig*, 83, 147-169.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29, 1450-1460.
- Eyidiker, U. (2020). Geçiş ekonomisi kavramı ve bir geçiş ekonomisi örneği Türkmenistan. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2020(1), 13-35.
- Genç, M. C., & Karış, Ç. (2019). Düşük, orta ve yüksek gelirli ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisinin panel veri analizi. Ç. Karış & M. Ç. Gözen (Ed.), *İktisat Seçme Yazılar 2019* içinde (ss. 93-116). Trabzon: Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım.
- Golejewska, A. (2001). Foreign direct investment and employment in a host country: The case of Polish manufacturing. *Yearbook Of Polish European Studies*, (5), 97-114.
- Göçer, İ., & Peker, O. (2014). Yabancı doğrudan yatırımların istihdam üzerindeki etkisi: Türkiye, Çin ve Hindistan örneğinde çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 107-123.
- Hatemi-J, A. (2011). *Asymmetric panel causality tests with an application to the impact of fiscal policy on economic performance in Scandinavia*. MPRA No. 55527, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/55527/> (Erişim Tarihi: 06 Nisan 2022).
- Hisarcıklılar, M., Gültekin-Karakaş, D., & Aşıcı, A. A. (2014). Can FDI be a panacea for unemployment?: The Turkish case. In T. Dereli, Y. P. Soykut-Sarıca, & A. Şen-Taşbaşı (Eds.), *Labor and Employment Relations in A Globalized World* (pp. 43-70). Springer, Cham.

- Irpan, H. M., Saad, R. M., Nor, A. H. S. M., & Ibrahim, N. (2016). Impact of foreign direct investment on the unemployment rate in Malaysia. In *Journal of Physics: Conference Series*, 710(1), 1-10.
- Javorcik, B.S. (2004). Does foreign direct investment increase the productivity of domestic firms? In search of spillovers through backward linkages. *The American Economic Review*, 94(3), 605-627.
- Jayaraman, T. K., & Singh, B. (2007). *Impact of foreign direct investment on employment in Pacific Island Countries: An empirical study of Fiji*. Working Paper Series No. 35, Asia-Pacific Research and Training Network on Trade.
- Jude, C., & Silaghi, M. I. P. (2016). Employment effects of foreign direct investment: New evidence from Central and Eastern Countries. *International Economics*, 145, 32-49.
- Karabulut, Ş. (2019). İşsizlikle mücadelede doğrudan yabancı yatırımların etkisi: Türkiye örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 5(9), 79-99.
- Knoedler, H. (2000). Domestic employment effects of foreign direct investment: Empirical evidence. *Management Research News*, 23, 2-4.
- Kurtovic, S., Siljkovic, B., & Milanovic, M. (2015). Long-term impact of foreign direct investment on reduction of unemployment: Panel data analysis of the Western Balkans countries. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 5(2), 112-129.
- Moosa, I. A. (2002). *Foreign direct investment theory, evidence and practice*. Palgrave, New York: USA.
- Mucuk, M., & Demirsel, M. T. (2013). The effect of foreign direct investments on unemployment: Evidence from panel data for seven developing countries. *Journal of Business Economics and Finance*, 2(3), 53-66.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Rizvi, S. Z. A., & Nishat, M. (2009). The impact of foreign direct investment on employment opportunities: Panel data analysis: Empirical evidence from Pakistan, India and China. *The Pakistan Development Review*, 48(4), 841-851.
- Saray, M. O. (2011). Doğrudan yabancı yatırımlar-istihdam ilişkisi: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, 161, 381-403.
- Schmerer, H. J. (2014). Foreign direct investment and search unemployment: Theory and evidence. *International Review of Economics and Finance*, 30, 41-56.
- Strat, V. A., Davidescu, A., & Paul, A. M. (2015). FDI and the unemployment-a causality analysis for the latest EU members. *Procedia economics and finance*, 23, 635-643.
- Sun, H. (1998). Macroeconomic impact of direct foreign investment in China: 1979-1996. *The World Economy*, 21(5), 675-694.

- Taylor, M. P. & Sarno, L. (1998). The behavior of real exchange rates during the post-Bretton Woods period. *Journal of international Economics*, 46(2), 281-312.
- Vergil, H., & Ayas, A. (2009). Doğrudan yabancı yatırımların istihdam üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, 24,1-25.
- World Development Indicators. (2022). <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/> (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2022).
- Yaylı, Ş., & Değer, M. K. (2012). Doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam arası ilişkiler: Gelişmekte olan ülkeler üzerine dinamik panel veri nedensellik analizleri (1991-2008). *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(568), 43-63.
- Yücel, F., & Dilaver, H.(2022). Geçiş ekonomilerinde özelleştirme sonuçlarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 19-52.
- Zeb, N., Qiang, F., & Sharif, M. S. (2014). Foreign direct investment and unemployment reduction in Pakistan. *International Journal of Economics and Research*, 5(2), 10-17.

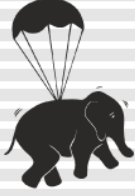
Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmayı tek başına gerçekleştirmiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

*Akademisyenler için Akreditasyon Ne Anlama Geliyor? Yükseköğretimde Kalite Üzerine Nitel Bir Araştırma**

Melike Fidan¹ Fatih Bıyıklı² Belkıs Özkara³

Received/ Başvuru: 23.08.2022

Accepted/ Kabul: 13.10.2022

Published/ Yayın: 30.12.2022

Özet

Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK)'nın kurulmasıyla birlikte Türkiye'deki üniversitelerde kalite yönetimi çalışmaları hız kazanmıştır. Böylece üniversitelerin çoğu akreditasyon belgesi olarak tanınırlıklarını ve görünürlüklerini artırmak için faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Ancak akreditasyona yönelik planlanan faaliyetler, süreçlerin kanıtlanabilirliğini sağlama, öğrenci merkezli eğitimin sağlanması gibi ek sorumluluklar getirmektedir. Araştırmanın amacı, sürecin seyrinin belirlenmesinde oldukça önemli olan akademisyenlerin bakış açılarını keşfedilmesidir. Araştırma, bir devlet üniversitesinde akreditasyon süreçlerinde görev alan 11 akademisyenle nitel bir durum çalışması olarak yürütülmüştür. Araştırmanın sonucunda süreçte aktif olarak görev alan akademisyenlerin akreditasyon ile ilgili bilgi ve farkındalıklarının yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Buna karşın akreditasyona yönelik yürütülen faaliyetlerin ek zaman maliyetine ve iş yükü artışına yol açtığını düşünen bazı akademisyenlerin süreci yeteri kadar benimsemediği ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçları, yükseköğretim kurumları için akreditasyon sürecinde karşılaşılabilecek durumlarla ilgili bir öngörü sağlaması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırmanın yükseköğretimde akreditasyon sürecinin gerektirdiği değişime uyumlanma konusunda yolun henüz başında olan üniversitelere ve yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

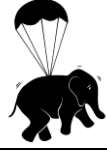
Anahtar Kelimeler: kalite yönetimi, akreditasyon, görünürlük, akademisyen algısı

* Bu çalışma için Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 2022/190 sayılı ve 13.05.2022 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

¹ YL Öğr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon ABD, melike.fidan20@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0090-3237

² Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Bölümü, fbiyikli@aku.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1652-7910

³ Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon ABD, bozkara@aku.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4324-9741

What does Accreditation Mean for Academics? A Qualitative Research on Quality in Higher Education

Abstract

With the establishment of the Higher Education Quality Board (YÖKAK), quality management studies in universities in Turkey gained momentum. Thus, most universities have started to carry out activities to increase their recognition and visibility by obtaining accreditation certificates. However, the activities planned for accreditation bring additional responsibilities such as ensuring the provability of processes and providing student-centered education. The research aims to explore the perspectives of academics, which are very important in determining the course of the process. The research was conducted as a qualitative case study with 11 academics who took part in the accreditation processes of a state university. As a result of the research, it was seen that the knowledge and awareness of the academicians who took an active role in the process were at a high level. On the other hand, it has been revealed that some academicians, who think that the activities carried out for accreditation cause additional time costs and an increase in workload, do not adopt the process sufficiently. The results of the research are important because they provide a foresight about the situations that may be encountered in the accreditation process for higher education institutions. In this context, it is expected that the research will contribute to the universities that are just at the beginning of the road in adapting to the change required by the accreditation process in higher education and to new research to be done.

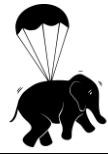
Keywords: quality management, accreditation, visibility, academician perception

EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: Today, it is seen that many universities have adopted the quality assurance system and are trying to reflect it in their education processes (YÖKAK, 2022c). The quality assurance system is the creation of a system in which universities monitor and continuously improve all their activities under the headings of leadership, management, quality, education, research development, and social contribution within the framework of the PUKO cycle (YÖKAK, 2022c). Similar to the examples of Germany (Golowko et al., 2017) and Saudi Arabia (Noaman et al., 2013), universities in our country are making great efforts to increase their recognition and preference by having accreditation certificates. Quality practices in higher education are provided by the quality assurance system. Bringing graduates, who are the outputs of higher education, into business life with contemporary skills is one of the important goals of this system. In addition, quality assurance provides universities with transparency and accountability through internal and external evaluations (Samet and Beykoz, 2018). While developing the quality assurance system, universities apply the PDCA cycle based on evidence, thus the system gains clarity and transparency (Derdiyok, 2019). Quality standards cover various aspects of educational processes, the participation of different stakeholders such as academic and administrative staff, students, employers, and the public (Hadzhikoleva et al., 2020). In this context, the Higher Education Quality Board (YÖKAK, 2022a) was established as an autonomous institution in 2017 to undertake external evaluation tasks in quality assurance processes. While continuing its activities in Turkey, YÖKAK also increases its international cooperation. YÖKAK, which applied for membership in 2019 to ENQA, an umbrella organization responsible for the coordination of higher education quality assurance activities across Europe, achieved full membership on April 28, 2020. Within the scope of this study, it is aimed to emphasize the approaches of academicians working in higher education institutions to quality processes and to reveal the problems in these processes. In the study of Artés et al. (2017), it was claimed that the design of quality processes in universities should be based on the opinion of academic stakeholders and that quality is a function of the opinion of academic stakeholders. In this direction, the research aims to evaluate the burdens and benefits of quality management processes from the perspective of academics, who are the leading roles in education and training at universities.

Research Method: The research was conducted by adopting the case study, which is a qualitative research design. Qualitative research is a type of research in which data collection techniques such as interviews, observations, and documents are used and events and situations are examined in their natural environments (Yıldırım and Şimşek, 2006). The Snowball sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used to create the participants from a specific target group. In-depth interviews were conducted with the participants, who were involved in quality management processes, with the help of semi-structured interview forms. Each interview lasted a minimum of 35 minutes and a maximum of 55 minutes. Content analysis was applied to the data obtained through semi-structured in-depth interviews. In this context, after the texts of the audio recordings obtained from the interviews were completed,

coding was made, and categories and themes were created. The themes of this study were determined to be the adoption of quality management processes and the implementation of quality management processes.

Conclusion: During the interviews, the excitement of the academicians who took part in accreditation-related activities and knew the content of the process is visible. It is seen that the most used concept in the category of perception regarding quality management and accreditation is "positive", and the perspectives of the academics who are active in the process are positive and their perceptions are high. The results obtained are in line with the result of the study by (Semerci et al., 2021) that academicians have a high level of accreditation perception and awareness. However, there is a perception that the process is limited only to those who take charge. It is thought that the important thing at the point of achieving this process will be realized with the same ownership and belief of all university employees. They emphasized that quality is about perspective and belief. If the process is successfully managed and can result in accreditation, there is an expectation of a noticeable increase in output for both academics and students. According to the findings, it is seen that some activities are needed to include all academicians in the processes and to ensure that they believe in the process. It is thought that when all academics are made to believe in the process through in-service training, meetings, informing about the contributions of the process, and open communication, success can be achieved much easier and this can be maintained as a culture. The research was conducted in a state university, and further studies may offer a different perspective as long as it is conducted with a larger sample including both foundation and public universities. In addition, conducting the research not only with the sample of academicians but also with other stakeholders will reveal different perspectives.

1. GİRİŞ

Endüstrinin gelişmesi ile birlikte üretim arzı artmış ve müşteriler talep ettikleri ürünü farklı üreticilerden alabilmeye başlamışlardır. Bu durum müşterilere seçim yapabilme imkânı sağlamış ve diğer kriterlerin yanında kaliteli ürün beklentisi ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda kalite yönetimi, üretim yapan işletmeler için önemli bir rekabet aracı haline gelmiştir. Bu araç çok kısa sürede tüm sektörlerde hizmet kalitesi anlamında da yaygınlaşmıştır. Kalite kavramı Yükseköğretim kurumlarına getirdiği şeffaflık, çağa uygun müfredat güncellemeleri, öğrenci merkezli faaliyetler ile eğitim öğretimin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bunun yanında işletmelerle benzer şekilde üniversitelere ulusal ve uluslararası rekabet edebilme yeteneği kazandırması nedeniyle giderek önemli bir konuma gelmiştir. Günümüzde çok sayıda üniversitenin kalite güvence sistemini benimsediği ve eğitim öğretim süreçlerine yansıtmaya çalıştığı görülmektedir (YÖKAK, 2022c). Kalite güvence sistemi üniversitelerin liderlik, yönetim ve kalite, eğitim ve öğretim, araştırma ve geliştirme, toplumsal katkı başlıkları altında yapmış olduğu tüm faaliyetleri PUKÖ döngüsü çerçevesinde izlediği ve sürekli iyileştirdiği bir sistem oluşturmasıdır (YÖKAK, 2022b). Almanya (Golowko vd., 2017) ve Suudi Arabistan (Noaman vd., 2013) örneklerinde olduğu gibi ülkemizdeki üniversitelerde tanınırlık ve tercih edilirliliğini artırmak adına akreditasyon belgesine sahip olmak için büyük bir gayret göstermektedirler. Ancak akreditasyonun başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için sürecin üniversitenin tüm birimlerinde ve çalışanlarında içselleştirilmesi gerekmektedir. Kurumda yerleşik bulunan bürokratik kültür sürece uyumlanmayı zorlaştırmakta ve değişimin önünde bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan çalışmalarda kamu kurumlarında yerleşik bulunan bürokratik kültürün, çalışanlarda değişime karşı bir direnç olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Solak vd., 2017). Türkiye'deki üniversitelerde diğer kamu kurumlarına benzer şekilde yerleşik bulunan bürokratik kültür, kurumun çağın gereklerine uygun şekilde değişikliklere uyumlanmasının önünde bir direnç olarak ortaya çıkmaktadır. Bürokratik kültürden kastedilen kurumlarda ortak özellikler, paylaşımlar, alışkanlıklar ve uygulamalardır (Demir, 2011). Bu bağlamda kalite güvencesinin üniversitelerde uygulanması incelendiğinde, akreditasyon sürecinde yapılan tüm faaliyetlerin belgelendirilmesi, süreçlerin tüm paydaşlara hitap edecek şekilde düzenlenmesi ve her faaliyetle ilgili kanıt oluşturulması gibi ilave görevler akademisyenlerin hali hazırda devam eden akademik iş yüklerine eklendiğinde iş gücü ve zaman maliyetlerini artırmaktadır.

Eklenen maliyetlere rağmen akademisyenlerin vereceği destek akreditasyon sürecinin başarılmasında hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda sürecin tüm akademisyenlerce içselleştirilmesinin sağlayacak faaliyetlerle, oluşacak direncin önüne geçmek mümkün olabilir. Sürecin tasarımında ve kalite güvencesinin sağlanmasında akademisyenlerin bakış açılarına ihtiyaç duyulmaktadır. Artés ve diğerlerinin (2017) yılında yapmış olduğu çalışmada, üniversitelerin kalite süreçlerinin tasarımında akademik paydaşların görüşünün temel alınması gerektiği ve kalitenin akademik paydaşların görüşünün bir fonksiyonu olduğu savunulmuştur. Erkuş ve Özdemir (2010), akademisyenlerin akreditasyon sürecine hazır bulunuşluklarına

yönelik yaptıkları çalışmada, akademisyenlerin az sayıda kısmının akreditasyonun faydalarına inandıkları ve akreditasyon sürecine hazır oldukları ortaya çıkmıştır. Yazarlar çalışmalarında akademisyenlerin sürece ne kadar hazır olduklarını araştırmış ve süreci bu yönden değerlendirmişlerdir. Diğer taraftan Alpaydın ve Topal'ın (2022) fakülte bazında bir araştırma yapmış ve eğitim fakültelerindeki akreditasyon sürecinde öğretim üyelerinin akreditasyonla ilgili algılarını, bilgilerini ve deneyimlerini ortaya koyarak, farkındalık oluşturma'nın önemli olduğunu belirtmişlerdir. Alan yazınında akreditasyonla ilgili yapılan sınırlı sayıda çalışmada akademisyenlerin süreçte kritik bir öneme sahip olduğu ortaya konmakla birlikte, görüşlerinin ve yaşadıkları sorunlara odaklanan bir araştırmaya rastlanamamıştır. Yapılan araştırmalar doğrultusunda akademisyenlerin akreditasyona bakış açılarının anlaşılmasının sürecin verimli yönetilmesinde önemli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada akreditasyonun elde edilmesi ve korunması için akademisyenlerin bakış açılarına ve süreçle ilgili yaşadıkları sorunlara odaklanılmaktadır. Türk Yükseköğretimin'de akreditasyon sürecinin henüz 5-6 yıllık bir geçmişi olması nedeniyle üniversitelerde kalite kültürünün oluşması için önemli adımlar atılması gerekmektedir. Bu doğrultuda akademisyenlerin sürece dahil edilmesine yönelik fikirler veren bu araştırmanın literatüre ve akreditasyona yeni başvuru yapacak üniversitelere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yükseköğretimde akreditasyon ile ilgili akademisyenlerin sürece bakış açıları, algıları ve yaşadıkları zorluklar akreditasyonun gerçekleştirilmesinde önemli bir problem olarak görülmüş ve çalışma bu doğrultuda yürütülmüştür. Eğitim öğretimde kalite yönetimi entegrasyonunun, akademisyenlerin bakış açıları doğrultusunda yapılandırılmış derinlemesine nitel görüşmeler ile ele alınması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Araştırmanın amacı ise üniversitelerde eğitim ve öğretimin başrolü olan akademisyenlerin bakış açısıyla kalite yönetimi süreçlerinin getirdiği yüklerin ve faydaların değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir.

Bu çalışma kapsamında yükseköğretim kurumlarında görev yapan akademisyenlerin kalite süreçlerine olan yaklaşımlarının vurgulanması ve bu süreçlerdeki sorunların ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda kalite güvencesinin oluşturulması ve akreditasyon süreçlerinde karşılaşılan zorluklara odaklanılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde kalite kavramı ile ilgili tanımlara yer verilmiş ve yükseköğretime evrilme sürecine değinilmiştir. Ayrıca yükseköğretimde kalite ve Türkiye'deki üniversitelerde kalite yönetimi süreçlerinin gelişimi sunulmuştur. Üçüncü bölümde araştırma metodu yöntemler detaylıca açıklanmıştır. Dördüncü bölümde verilerin analizi ve bulgulara yer verilmiştir. Son olarak beşinci bölümde araştırmadan elde edilen bulgular ışığında sonuçlar ortaya konmuştur.

2. KALİTENİN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

Köken olarak Latince "Qualis" sözcüğünden türeyen kalite kavramı literatürde kullanılan alana ve bazı alınan kriterlere göre farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Harvey ve Green, 1993; Douglas ve Fredendall, 2004). Feigenbaum (1991), kalite kavramını çıktı ile ilişkilendirerek

ürün ya da hizmetin değeri şeklinde belirtmiştir. Crosby (1989), ise kaliteyi ortaya çıkan ürünlerin ihtiyaçlara uygunluk derecesi olarak tanımlamıştır. Juran (1995), kaliteyi amaca uygunluk olarak görmüş ve kalite el kitabında kalitenin “eksiklerden kurtulmak” anlamına geldiğini belirtmiştir (Greiman, 2013). Ishikawa (1990) ise kaliteyi ön planda tutarak maliyeti minimize, müşteri memnuniyetini maksimize eden ürün ve hizmetler bütünü olarak tanımlamıştır. Ayrıca kalite kavramı, Amerikan Kalite Birliği tarafından, “bir ürün veya hizmetin belirlenen ihtiyaçları karşılama yeteneğine dayalı özelliklerin toplamı” olarak ortaya konmuştur (Savaş vd., 2006). Kalite en genel anlamıyla ürün ve hizmetlerden faydalananların beklentilerine yönelik çıktılar elde edilmesi sürecidir (Koçel, 2014). Tanımlar göz önüne alındığında kalite süreçlerinin iyi yönetilmesi, daha az yeniden işleme, daha az gecikme (Douglas ve Fredendall, 2004), kaynakların daha iyi kullanılması, iyileştirilmiş pazar payı ve işletmenin hayatta kalması (Shewhart ve Deming, 1986; Juran 1995) sonuçlarını ortaya çıkarmaktadır.

Yükseköğretimde kalite uygulamaları, kalite güvencesi sistemiyle sağlanmaktadır. Yükseköğretimin çıktıları olan mezunların çağa uygun bir donanımla iş hayatına kazandırılmaları bu sistemin önemli amaçlarından biridir. Ayrıca kalite güvencesi üniversitelere iç ve dış değerlendirmelerle şeffaflık ve hesap verilebilirlik sağlamaktadır (Samet ve Beykoz, 2018). Bu bağlamda kalite güvence sistemini oluşturmak her üniversitenin kendi sorumluluk alanındadır. Bu sistemin sağlanması ile elde edilen akreditasyonla üniversiteler, öğrenciler tarafından tercih klavuzlarında görünür hale gelmekte ve bu durum tercih edilebilirliklerini artırmaktadır. Üniversiteler kalite güvence sistemini geliştirirken kanıta dayalı olarak PUKÖ döngüsünü çevirmekte, bu sayede sistem netlik ve şeffaflık kazanmaktadır (Derdiyok, 2019). Kalite standartları, eğitim süreçlerinin çeşitli yönlerini, akademik ve idari personel, öğrenciler, işverenler, halk gibi farklı paydaşların katılımını kapsamaktadır (Hadzhikoleva vd., 2020). Bu doğrultuda üniversitelerin misyonu sadece eğitim-öğretimle sınırlı kalmamakta ve buldukları bölgeye de katkı sağlamaktadırlar.

2.1. Yükseköğretimde Kalite Yönetimi

Yükseköğretim kurumları, karşılaştıkları değişen koşullara uyum sağlama konusunda dikkate değer bir yeteneğe sahiptir (Kerr, 1982). Bu durumu orta çağ başlangıcında, ihtiyaç ve fırsatlar ortamına tepki vererek kanıtlamışlardır (Cobban, 1975). 19. yüzyılda modern üniversitenin yükselişine kadar, üniversiteler diyalektik yöntemi vurgulamışlardır (Cowley ve Williams, 1991). Üniversiteler Orta Çağ ile 19. yüzyıl arasındaki dönemde beklenen çıktılarının bir kısmını sağlayabilmişler ve bu da toplumlarında istikrarlı bir yer edinmeleri için yeterli olmuştur (Maassen, 1997). İlk örneği Berlin Üniversitesi olan, Kuzeybatı Avrupa ülkelerindeki birçok kurum tarafından takip edilen 'Humboldtian' araştırma üniversiteleri kalite süreçlerinin yükseköğretimde uygulanmasında dönüm noktası olmuştur (Maassen, 1997). Bu yeni üniversite türü Avrupa hükümetleri tarafından modernleşmenin önemli bir sembolü olarak görülmüştür (Neave, 1988). Bunun sonucunda, politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasına ilişkin mekanizmalar, mezunlar, işverenler ve bölgesel politikacılar gibi dış paydaşları da

kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1980'lerin sonlarında Hollanda, öğretimin kalitesini değerlendirmek için resmi bir sistem geliştiren ilk ülke olmuş ve onu Danimarka izlemiştir (Maassen, 1997). 1998 yılında Sorbonne Bildirisi'nde İtalya, Almanya, Fransa ve İngiltere Avrupa'da ortak bir yükseköğretim alanı oluşturma fikrini ortaya atmışlardır (Aktan ve Gencel, 2010). Bunun sonucunda ortaya çıkan Bologna süreci, öğrenci ve akademisyenlerin uluslararası hareketliliği artırmak için, ülkeler arası şeffaf politikalar izlenerek oluşturulmuştur. Sürecin ana amacı Avrupa yükseköğretim alanı oluşturmak ve yükseköğretimde kalite güvencesinin oluşmasını sağlamaktır (Süngü ve Bayrakçı, 2010). Türkiye Bologna sürecine 2001 yılında dahil olmuştur (Yalı, 2017).

Yirminci yüzyılın başlarında Amerika'da ortaya çıkan yükseköğretimde akreditasyon kavramı ise yükseköğretim kurumlarının ulusal ve uluslararası arenada verimlilik, kalite, şeffaflık gibi performans göstergelerine sahip olduklarını kamuoyuna beyan etmelerini sağlayan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır (Kılıçaslan, 2020). Dünya çapında akreditasyon sistemleri sayesinde kurumlar ve programlar, kaliteli eğitim vermek ve meşruiyetlerini gösterebilmek için akreditasyondan yararlanmaktadırlar (Romanowski, 2022).

Günümüzde birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de yükseköğretimin kalite değerlendirmesi için özel protokoller ve prosedürler uygulamaya konmuştur. Akreditasyon sürecinde uygulanan akran değerlendirmeleri, değerlendirme süreçlerinde kullanılan dereceli değerlendirme anahtarında (rubrik) belirtilen ölçütlerin kriter alınması gibi prosedürlerin yerine getirilmesi sonucunda akredite olmayı hedeflemektedirler (YÖKAK, 2022a).

Diğer taraftan akreditasyon sürecine getirilen birtakım eleştirilerde söz konusudur. Marginson ve Van Der Wende (2007)'de yaptığı çalışmasında yükseköğretimde akreditasyon süreçlerinin kurumları standart bir modele yerleştirmeye çalıştığını ve bununda her kurumu benzersiz kılan çeşitliliğe zarar verdiğini belirtmişlerdir. Ayrıca akreditasyon sürecinin dış bürokratik bir dayatma olarak algılanabileceği ve akreditasyon olmadan yüksek kaliteli akademik programlara sahip olmanın da mümkün olduğu iddia edilmektedir (Zavale, 2021). Akreditasyon faaliyetlerini, temel hedef olarak kurumun kalitesi veya kamu yararı yerine sıralamada yükselme öncelikli iş kararları alınması olarak da algılayan araştırmacılar da bulunmaktadır (Robinson, 2014). Araştırmacı çalışmasında aslında akreditasyon süreçlerinin kurumun kalitesini artırmayı hedeflemediği, sadece tercih edilirliliğini artırmak için sıralamalarda yükselmeyi sağladığını belirtmiştir.

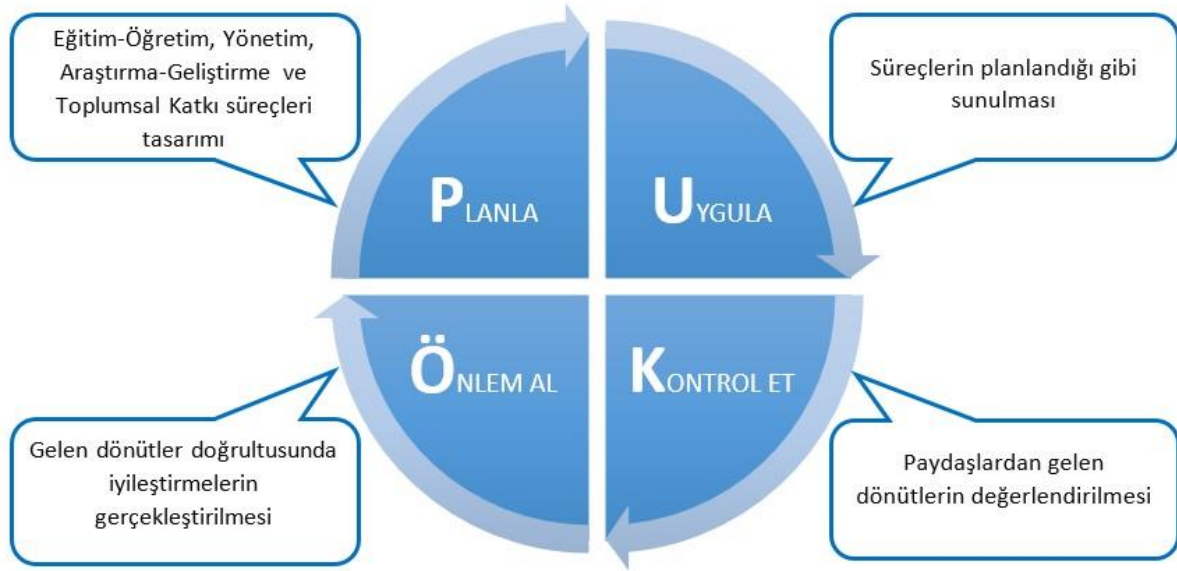
2.2. Türk Yükseköğretiminde Kalite Yönetimi Süreçleri

Türkiye'deki üniversitelerde kalite yönetimi, kalite güvencesi kapsamında ele alınmaktadır. Kalite güvencesi, üniversitelerin kendilerini değerlendirdiği bir iç değerlendirme ve bağımsız kuruluşlarca yapılan dış değerlendirme ile gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda kalite güvence süreçlerinde dış değerlendirme görevlerini üstlenmek üzere 2017 yılında özerk bir kurum olarak Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK, 2022c) kurulmuştur. YÖKAK'ın temel görevleri; yükseköğretim kurumlarının dış değerlendirmesini yapmak, akreditasyon kuruluşlarının

yetkilendirilmesi ve tanınması süreçlerini yürütmek, yükseköğretim kurumlarında kalite güvencesi kültürünün içselleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını sağlamaktır (YÖKAK, 2022c).

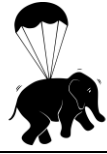
YÖKAK Türkiye'deki faaliyetlerini sürdürürken uluslararası iş birliklerini de artırmaktadır. Avrupa genelinde yükseköğretim kalite güvencesi faaliyetlerinin eşgüdümünden sorumlu şemsiye bir kuruluş olan ENQA'ya 2019 yılında afiliye üyelik başvurusu yapan YÖKAK, 28 Nisan 2020'de tam üyelik sağlamıştır. Asya ve Pasifik Kalite Ağı (APQN)'a tam üyelik süreci 15.04.2020 tarihi itibarıyla başarılı bir şekilde neticelendirilmiştir. Ayrıca İslam Dünyası Kalite Güvence Ajansları Derneği (IQA), Yüksek Öğrenimde Kalite Güvence Ajansları için Uluslararası Ağ (INQAAHE) kurumlarına da tam üyeliği bulunmaktadır (YÖKAK, 2022c).

Şekil 1. Üniversitelerde PUKÖ Çevrimi

YÖKAK Türkiye'deki üniversitelerde kalite güvencesi süreçlerini, kurumsal akreditasyon programı çerçevesinde 4 ana başlık altında gerçekleştirilmektedir. Bunlar; liderlik, yönetim ve kalite, eğitim ve öğretim, araştırma ve geliştirme, toplumsal katkı'dır. YÖKAK üniversitelerin yaptıkları faaliyetleri planla-uygula-kontrol et-önlem al (PUKÖ) çevrimi çerçevesinde yürütmelerini beklemektedir. Kalite yönetiminin uygulamasında önemli bir döngü olan PUKÖ çevrimi (Şekil 1) Deming tarafından 1986'da ortaya konmuştur (Deming, 1986; Suarez, 1992). İlk olarak Japonya'da üretimde kalitenin artırılması için karşılaşılan sorunların çözümünde bir sistem olarak uygulanmış ve sürekli iyileştirme faaliyetlerinde kullanılmıştır (Derdiyok, 2019). PUKÖ çevriminin amacı kaliteyi sürekli olarak iyileştirmektir. YÖKAK kurumsal akreditasyon programı kapsamında üniversitelerden PUKÖ çerçevesinde yapılan iyileştirme ve faaliyetlerle ilgili kanıtlarını sunmalarını beklemektedir (YÖKAK, 2022a).

YÖKAK'ın PUKÖ döngüsüne göre; akademisyenler her akademik yılın başında bir planlama yapmalı, dönem boyunca bu planları gerçekleştirmek için faaliyetlerde bulunmalı,

öğrencilerden anketler yoluyla geri bildirim almalı ve bu geri bildirimler ışığında iyileştirmeler yapmaları beklenmektedir. Bu döngüyü sistemli bir şekilde çevirmeleri ve bunu kanıtlayacak belgeleri düzenlemeleri gerekmektedir. Üniversitelerde akreditasyon süreçlerini yürütmek üzere koordinatörlükler ve komisyonlar kurulmaktadır. Akademisyenler hem yönetimde hem birimlerde kurulan bu koordinatörlük ve komisyonlarda süreçlerin yürütülmesinde görev almaktadır. Ancak sadece kalite komisyonunda yer alan akademisyenler değil, üniversitede çalışan tüm akademisyenlerin süreci içselleştirmesi başarılmasında önemli bir faktördür. Akreditasyonun elde edilmesinin akabinde kalitenin tüm paydaşlar tarafından bir kültür olarak benimsenmesi gerekir. Bu bağlamda üniversitelerde kalite güvencesinin sağlanması için akreditasyon bir başlangıç olarak görülmeli, devamında yapılan iyileştirmelerle sürdürülmesi sağlanmalıdır.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmanın bu bölümünde örneklem seçimi, veri toplama aracı ve çalışmada kullanılan analiz yöntemi açıklanmaktadır.

3.1. Örneklem Seçimi ve Verilerin Elde Edilmesi

Üniversitelere kalite güvencesinin entegre edilmesi süreci bir değişimi de beraberinde getirmektedir. Özel kurumlar yeterli kaynağa sahip oldukları için değişime daha kolay ve hızlı uyumlanabilmektedirler. Kamu kurumlarında değişimin desteklenebilmesi adına kaynaklar daha kısıtlıdır. Bu bağlamda kamu üniversitelerinin uyumlanma sürecinde yaşamış oldukları sorunlara odaklanmak adına araştırma bir kamu üniversitesi özelinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan daha derin bilgi edinebilmek için örneklem, akreditasyon süreçlerinde, birim ve fakültelerde görev alan öğretim üyelerinden oluşturulmuştur. Katılımcıların belirli bir hedef kitleden oluşturulabilmesi için amaçlı örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örnekleme de öncelikle problemle ilgili bir ya da birkaç katılımcı seçilmektedir. Kişilerden problem ile ilgili bilgisi olabilecek kişiler tavsiye etmesi istenir. Tavsiye edilen diğer kişilerle görüşmeler devam ettirilir (Gürbüz ve Şahin, 2014). Örneklem seçiminde araştırmacıları katılımcılar yönlendirir ve bu şekilde örneklem büyümeye devam eder. Buna kartopu etkisi denilmektedir (Yağar ve Dökme, 2018). Kartopu örnekleme, sosyal bilimlerde çeşitli disiplinlerde nitel araştırmalarda tartışmasız en yaygın kullanılan örnekleme yöntemidir (Noy, 2008).

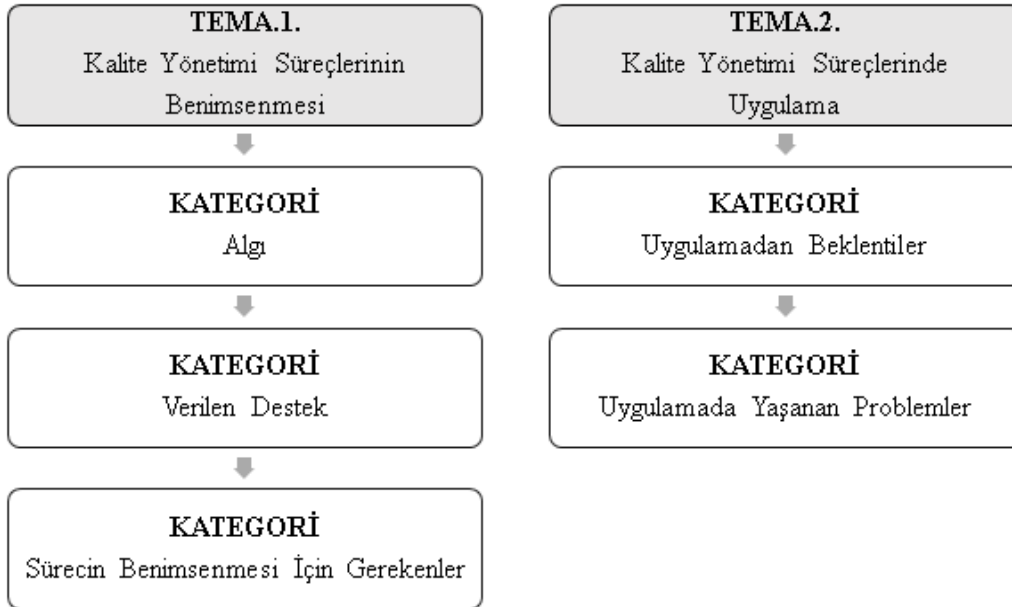
Nitel araştırmalarda örneklem sayısının doğru belirlenmesi oldukça önemlidir. Elde edilen bilgilerin doyum noktasına ulaşmasıyla tekrarlamaların başladığı gözlemlenmektedir. Tekrarlanmanın başlaması ile birlikte veri toplama durdurulmalı ve örneklem büyüklüğü, tekrarın başladığı anda sabitlenmelidir (Guest vd., 2006). Araştırmanın amacı doğrultusunda maksimum bilgi etmenin bilincinde olarak yeni bir bilgi gelmediği yani tekrarlamaların başladığı (Shenton, 2004) noktada, görüşmeler durdurulmuştur (Baltacı, 2018). Kalite yönetimi süreçlerinde bulunmuş katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşme formları yardımıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Her görüşme en az 25 dk en çok 55 dk sürmüştür.

Görüşmeler katılımcıların kendi ofislerinde gerçekleştirilmiş ve katılımcıların izni doğrultusunda ses kaydı ve notlar alınarak yapılmıştır. Verilerin analiz edilebilmesi için görüşmelerin bitiminde alınan ses kayıtları metne dönüştürülmüştür.

3.2. Analiz Yöntemi

Araştırma nitel bir araştırma deseni olan durum çalışması benimsenerek yürütülmüştür. Nitel araştırma görüşme, gözlem ve doküman gibi veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, olay ve durumların doğal ortamlarında incelendiği bir araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler ile elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi metinlerin özelliklerinin sistematik ve objektif bir şekilde belirlenerek, çıkarımlar yapılan bir tekniktir (Stemler, 2000). Berelson (1954) içerik analizini iletişimin açık, içeriğin nesnel olduğu sistematik bir araştırma tekniği olarak tanımlamıştır. İçerik analizi uygulanan metnin temalarının oluşturulması aşamasında güncel literatür takip edilmiştir. Yükseköğretimde kalite yönetimi bağlamında son yıllarda yapılan araştırmalarda kalite süreçlerinin benimsenmesi (Kasperavičiūtė ve Seafinas, 2018) ve uygulanmasının (Alzafari ve Ursin, 2019) temel alındığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın temaları *kalite yönetimi süreçlerinin benimsenmesi ve kalite yönetimi süreçlerinin uygulanması* olacak şekilde belirlenmiştir. Bu bağlamda görüşmelerden elde edilen ses kayıtlarına ait metinler tamamlandıktan sonra kodlamalar yapılmış, kategori ve temalar oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında oluşturulan tema ve kategoriler Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Tema ve Kategoriler

Şekil 2’de görüldüğü üzere kalite yönetim süreçlerinin benimsenmesi teması altında üç kategori ve kalite yönetimi süreçlerinde uygulama teması altında iki kategori belirlenmiştir.

Nitel araştırmalarda güvenvericilik, nicel çalışmalarda yapılan güvenilirlik, geçerlilik analizleri yerine uygulanmaktadır (Flick, 2009). Güvenvericilik araştırmalarda kredibilite/inandırıcılık, aktarılabilirlik, itimat edilirlilik, onanabilirlik alt adımları ile geerleştirilmektedir (Aydın ve Özeren, 2019). Araştırma ile ilgili güvenvericilik doğrultusunda geerleştirilen adımlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Güvenvericilik (Trustworthiness) Doğrultusunda İzlenen Adımlar

Ölçütler/Önşartlar	Geerleştirilen Süreçler
Kredibilite/Inandırıcılık (İçsel Geçerlilik)	Araştırma yapılırken takip edilen yol ve yöntemler araştırmanın inandırıcılığını ortaya koymaktadır. Temaların oluşturması aşamasında kalite ve yükseköğretimde kalite literatüründen faydalanılmıştır. Temalar oluşturulduktan sonra görüşmelerde elde edilen veriler üzerinden kategoriler oluşturulmuştur. Katılımcıların kullanmış olduğu ifadeler kategorilere entegre edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler özömlenirken kelime, kelime grubu, cümle ve paragraf yapılarında kodlamalar geerleştirilmiştir. Yer verilen tablolarda kodların tamamı verilmiştir. Anlamda özgünlüğu sağlamak için “doğrudan alıntılara” yer verilmiştir. Veri toplama aşamasında, katılımcıların rahat hissetmesi için görüşmeler kendi ortamlarında yapılmış ve yeterli zaman geçirilmiştir. Veri analizi sürecinde araştırmacılar objektifliği sağlamak için birlikte hareket etmişlerdir.
Aktarılabilirlik (Dışsal Geçerlilik-Genellenebilirlik)	Aktarılabilirlik, araştırmadan elde edilen bulguların örneklem haricindeki katılımcılara ve evrene genellenebilirliği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda elde edilen bulguların Türkiye’de bulunan diğer kamu üniversitelerinin akreditasyon süreçlerinde görev alan akademisyenlerde geçerli olacağı düşünölmektedir. Araştırma sonuçları yönetim alanı dışında “örgüt psikolojisi”, “örgüt sosyolojisi”, “kamu yönetimi” alanlarına da aktarılabilereği düşünölmektedir.
İtimat Edilirlilik (Güvenilirlik)	İtimat edilirlilik araştırma esnasında dışsal etmenleri kontrol edebilmeyi, karşılaşılabilecek ve araştırmayı olumsuz etkilemesini sağlamayı güvence altına almaktadır. Bu bağlamda araştırmada yapılan görüşmeler dışında literatürden ve yükseköğretimde akreditasyon faaliyetlerini yürüten kurum olan Yükseköğretim Kalite Kurulunun web sitesinden ikincil veri olarak yararlanılmıştır.
Onanabilirlik (Nesnellik)	Onanabilirlik; araştırma süresi boyunca yanlılığın önlenmesidir. Bu bağlamda araştırmanın tasarlanması, örneklem seçimi, verilerin elde edilmesi ve özömlenmesi süreçlerinde konu bireysel ve ideolojik yanlılık oluşmamasına dikkat edilmiş ve araştırmanın bilimsel bir bakışla yürütölmesine özen gösterilmiştir.

*Coşkun (2017)’nin çalışmasından uyarılama yapılmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde yapılan görüşmeler ile elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizinin tercih edilmesinin nedeni, görüşme ile elde edilen sözel verilerde objektifliği sağlayabilmek ve katılımcıların kullandığı kavramları kategorilendirmektir. Bu bağlamda temalar ve altında yer alan kategoriler oluşturulmuş, bulgular Tablo 3 ve Tablo 4’de sunulmuştur. Araştırmaya katılan akademisyenlere ait demografik bilgiler Tablo 1’de gösterilmektedir. Araştırmada kullanılan isimler katılımcıların geek isimleri değildir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Yaş	Medeni Durum	Unvan	Görev Süresi
Ali	43	Evli	Doçent Dr.	9
Beril	54	Evli	Profesör	22
Can	38	Bekâr	Doçent Dr.	13
Derya	42	Evli	Dr. Öğretim Üyesi	18
Erhan	37	Bekâr	Doçent Dr.	13
Fatih	37	Evli	Doçent Dr.	12
Gaye	36	Evli	Dr. Öğretim Üyesi	11
Haluk	42	Evli	Öğr. Görevlisi	14
İnci	30	Bekâr	Öğr. Görevlisi	6
Kemal	36	Evli	Dr. Öğretim Üyesi	10
Lale	60	Evli	Profesör	36

Tablo 2’de görüldüğü üzere onbir katılımcının 30-60 yaşları arasında yer aldığı ve görev sürelerinin de 6-36 yıl arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca katılımcılar üniversitede akademik personel olarak farklı unvanlarda çalışmaktadır.

Tablo 3. Kalite yönetim süreçlerinin benimsenmesi temasının kategorileri

KATEGORİ	KODLAR	FREKANS
Algı	Olumlu	49
	Sürecin Gerekliliği	28
	Farkındalık	18
	Nitelik	15
	Verimlilik	14
	Eksiklerin Görülmesi	14
	Akran Değerlendirme	13
	Kayıt Altına Alma	11
	Düzen	11
	Öz Değerlendirme	11
Destek	Yönetim Desteği	9
	Sürecin Devam Edebilmesi İçin Elimizden Geleni Yapmalıyız	7
	Keşke Herkese Ulaşabilsek-Arkadaşıma Çevreme Anlatıyorum	5
	Diğer Bölüm Üniversitelere Destek Oluyoruz	5
Sürecin Benimsenmesi İçin Gerekenler	İnanmışlığın Artırılması	57
	Sürecin Sahiplenilmesi	14
	Sorumluluk Verme	7

Üniversitelerde kalite yönetimi ve akreditasyon süreçlerinde akademisyenlerin bakış açısını anlamaya yönelik yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, araştırmanın problematiği doğrultusunda iki tema altında işlenmiştir. Bu temalar kalite yönetimi süreçlerinin benimsenmesi ve kalite yönetimi süreçlerinin uygulanması olarak belirlenmiştir. Kalite yönetimi süreçlerinin benimsenmesi temasının altında üç (Tablo 3), kalite yönetimi süreçlerinde uygulanma teması altında iki (Tablo 4) kategori belirlenmiş ve ilgili kavramlar kodlanmıştır.

4.1. Algı

Çalışma kapsamında bahsedilen algı kavramı akreditasyon süreçlerinin akademisyenler üzerinde oluşturduğu etki olarak değerlendirilmektedir. Algı kategorisi içinde katılımcılar, kalite yönetimi ve akreditasyon ile ilgili 10 ayrı kavram kullanmışlardır. Frekansı en yüksek olan ‘olumlu’ kavramı olmuştur. Sonrasında ise sırasıyla ‘sürecin gerekliliği’ ve ‘farkındalık’ kavramları kullanılmıştır. Katılımcıların akreditasyon süreciyle ilgili algılarının oldukça yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Sürecin gerekli olduğu konusunda fikir birliği olduğu görülmektedir. Ayrıca akreditasyonun akademisyenlerin farkındalıklarını artırdığını belirtmişlerdir. Akreditasyonun elde edilmesine yönelik faaliyetlerin üniversitelerin niteliklerinin ve verimliliklerinin arttığını belirtmişlerdir.

Ali isimli katılımcının akreditasyon süreci ile ilgili görüşü;

“Kesinlikle inanıyorum. Akreditasyon süreçleri hem öğrenci hem akademisyenleri formatlıyor. Daha önce yaptığımız ama kayıt altına almadığımız faaliyetleri kayıt altına almamızı ve daha düzenli bir süreç sağlıyor. Bu nedenle akreditasyon süreçlerinin çok gerekli olduğunu düşünüyorum. Kalite ile ilgili özdeğerlendirme ve akran değerlendirme süreçlerini en detaylı ve en içerikli yapan bölümlerin akreditasyon sürecinde olan bölümlerimiz olduğunu gördük.” şeklinde olmuştur.

Beril katılımcısının akreditasyon süreci ile ilgili görüşü;

“Kesinlikle inanıyoruz.”

“Çok olumlu olacaktır.” şeklinde olmuştur.

Can isimli Katılımcının akreditasyon süreci ile ilgili görüşü;

“Burada akreditasyon öncülük ediyor. Bizde süreçlere başladığımızda hiçbir şey bilmiyorduk. Burda bizden ne istiyorlar, neler yapmamız gerekiyor zamanla öğrendiğimiz şeyler oldu. İlk gördüğümüz şeylerden biri eğitim öğretimin süreçlerinin buna uygun tasarlanması gerekiyor. Ve bunu yaptığınız zaman hem eğitici olarak öğretim elemanlarının daha verimli olacaklarını anlıyorsunuz ve görüyorsunuz, hemde öğrencilerin belli bir sistematik içerisinde almaları gereken eğitimi aldıklarını görüyorsunuz.” şeklinde olmuştur.

Derya isimli katılımcının akreditasyon süreci ile ilgili görüşü;

“Şahsen kalite süreçlerinde çalışmış, kalite süreçlerinin olumlu getirilerinin olacağına inanan biri olarak tabii ki de inanıyorum.” şeklinde olmuştur.

Erhan isimli katılımcının akreditasyon süreci ile ilgili görüşü;

“Bir ders öğrenme çıktısı nasıl yazılmalı, bunlar program yeterlilikleri ile nasıl ilişkilendirilmeli, bir dersin AKTS hesabı nasıl yapılmalı, bu anlamda bu farkındalığı oluşturduğumuza inanıyorum. Bunlar ne kadar fazla konuşulursa ne kadar fazla tartışılrsa aslında bu kurumun kalitesine olumlu etki edeceğini düşünüyorum.” şeklinde olmuştur.

Fatih isimli katılımcının akreditasyon süreci ile ilgili görüşü;

“Bu akademisyeni son derece dinamik hale getirecek kendinin farkında olmasını sağlayacak bu illa kötü olacak diye söylemiyorum ama yani açabildiğin kadar pencereyi açabiliyorsun böyle bir sürece girdikten sonra. Dolayısıyla çok olumlu etkilerinin olacağına inanıyorum.” şeklinde olmuştur.

İnci isimli katılımcının görüşü ise;

“Dolayısıyla da birazdaha yol haritamızı daha çok belirlemiş oluyoruz aslında. Evet bunları baştan hazırlamak bize zor geliyor ama ben gerçekten faydalı buluyorum ve aslında ciddi anlamda da takip edilmesi gerektiğine inanıyorum.” şeklindedir.

4.2. Destek

Verilen destek kategorisi altında akademisyenlerin süreci destekleyip desteklemedikleri sorgulanmaktadır. Bu kategoride en çok kullanılan iki kavram ‘yönetim desteği’ ve ‘sürecin devam edebilmesi için elimizden geleni yapmalıyız’ olmuştur. Sonrasında sırasıyla ‘keşke herkese ulaşabilesek-arkadaşlarıma çevreme anlatıyorum’ ve ‘diğer bölüm ve üniversitelere destek oluyoruz’ olmuştur. Kalite yönetimi ile ilgili süreçlerde yönetimin desteğinin önemli olduğunu ve kendilerinin de süreci destekledikleri görülmektedir. Sürecin devamında görev alan akademisyenler hem diğer çalışanlara hem de diğer yükseköğretim kurumlarına tecrübeleri doğrultusunda destek olduklarını ve sürecin yeniliği sebebiyle bu desteğin son derece önemli olduğunu belirtmektedirler.

Can isimli katılımcının yönetim desteği ile ilgili görüşünü;

“Burada yönetimin bakış açısı çok önemli. Rektör hoca kaliteye bu kadar odaklanmasaydı bunlar olmazdı.” şeklinde ifade etmektedir.

Derya katılımcının yönetim desteği ile ilgili görüşünü;

“Rektörün bakış açısı da önemli. Ön tekerlek nereye giderse arka tekerlek oraya gider. En başta bu süreci rektörün sahiplenmesi gerekir.” şeklinde ifade etmektedir.

Lale isimli katılımcının yönetim desteği ile ilgili görüşü;

“Burada üst yönetimin desteğide çok önemli diğer kademelerdede öncelikle yöneticilerin bunu yaparak örnek olması gerekiyor.” şeklindedir.

4.3. Benimsenmesi için Gerekenler

Belirlenen tema altında oluşturulan 3. Kategori ‘benimsenmesi için gerekenler’dir. Bu kategoride yüksek bir oranda fark ile ortaya çıkan kavram ‘inanmışlığın artırılması’ olmuştur. İkinci olarak öne çıkan kavram ise ‘sürecin sahiplenilmesi’ olmuştur. Yapılan görüşmelerde öne çıkan bir diğer fikir birliği ise kalite yönetimi ve akreditasyon süreçlerini, süreçte sorumluluk verilmeyen birçok akademisyenin inanmadığı ve süreci sahiplenmediğidir. İnançın artırılması ve bütün akademisyenlerin sahiplenmesinin sağlanması ile başarıya ulaşılabileceğini belirtmektedirler.

Can isimli katılımcının benimsenmesi için nelerin gerektiği ile ilgili görüşünü;

“Orda şey lazım ona inanmak lazım. Bu bir inanç işi gibi duruyor. Gerçekten zor süreçler var. İnsanları ikna etmeniz çok zor. O yüzden gerçekten inanmak lazım. Kalitenin bir kere kâğıt üzerinde olmadığını anlamak lazım. İnsan bunu anlarsa bence süreçler standartlaştırılabilir.” şeklinde ifade etmektedir.

Ali isimli katılımcının benimsenmesi için nelerin gerektiği ile ilgili görüşünü;

“Kalite süreçlerin devam etmesi ve hocalarımızın canı gönülden inanmaları gerekmekte.” şeklinde ifade etmektedir.

Lale isimli katılımcı benimsenmesi için nelerin gerektiği ile ilgili görüşünü;

“Öncelikle üst yönetimin kendisini sürece inanmış olarak bunun sadece strateji biriminin kalite kurulunun değilde aslında üniversitenin top yekün bir kalite seferberliği olarak ele alıp birimlerde tek tek toplantılar yaparak üst yöneticinin içinde bulunduğu toplantılar yaparak ve tüm öğretim elemanlarını toplantıya çağırarak bunların bizim daha itibarlı daha saygın daha kaliteli bir eğitim sunan üniversite olmak için bunları yaptığımızı anlatıp ondan sonra insanların bunu desteklemesini beklemesi gerekiyor.” şeklinde ifade etmektedir.

Erhan isimli katılımcı ise;

“Dediğim gibi herkesin bu anlamda birlikte hareket edebilmesi önemli. Yani sadece benim ya da koordinatörlükteki diğer hocalarımın çabalarıyla ilerleyebilecek bir süreç değil. Tavandan tabana herkesin bu işi sahiplenmesinde yarar olduğuna inanıyorum. Bunun meyvelerini toplayacağımızı düşünüyorum.” şeklinde ifade etmektedir.

Tablo 4. Kalite yönetim süreçlerinin uygulanması temasının kategorileri

KATEGORİ	KODLAR	FREKANS
Uygulamadan Beklentiler	Öğrenci Merkezli Eğitim	58
	Müfredatın Yenilenmesi	40
	Çıktıların Kalitesi	29
	Başarı	23
	Aidiyet	21
	Akademisyene Katkı	17
	İtibar	15
	Tercih Edilirlik	14
	Hedeflere Ulaşma	12
	Uluslararasılaşma	10
Uygulamada Karşılaşılan Problemler	Zaman	46
	Direnç	19
	Tecrübe Eksikliği	16
	Angarya	15
	Sürecin Zorluğu	13
	İş Yüğü	13
	Sürecin Yoruculuğu	12
	Yapılacakların Anlaşılamaması	11
İnanmışlığın Az Olması	11	

4.4. Uygulamadan Beklentiler

Katılımcılar kalite güvencesi ve akreditasyon süreçlerinin gerçekleşmesiyle ilgili beklentilerine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Uygulamadan beklentiler kategorisinde, katılımcıların en çok kullanmış oldukları kavram ‘öğrenci merkezli eğitim’ olmuştur. İkinci en çok kullanılan kavram ise ‘müfredatın yenilenmesi’ olmuştur. Katılımcılar akreditasyon süreci sayesinde eğitim ve öğretimin öğreten merkezli bir konumdan öğrenci merkezli bir konuma evrildiğini ve böylece başarıyı artıracığına inandıklarını belirtmektedirler. Yıllardır aynı şekilde düzenlenen ders müfredatlarının kalite yönetimi süreçleri sayesinde çağa uygun biçimde yenilediği ve yenilenmeye devam edeceği görüşündedirler.

Can isimli katılımcı akreditasyon süreçlerinin eğitim ve öğretime etkisi ile ilgili görüşünü;

“Belki sayılı üniversiteler bunu çoktan başarmışlardır ama öğrenci odaklı bir eğitim vermeyi hiçbir zaman başaramadık. Sadece bir slayt üzerinden anlatıyoruz, çoğu hoca oradan okuyor. Burada özelleştire önemli bence. Kimi hocada slaytı açıyor ama ondan bağımsız şeyler anlatıyor. Yine de hep eğitici odaklı bir eğitim var. Öğrenciyi süreçlere hiç dâhil etmiyoruz. Anca ödev veriyoruz, proje veriyoruz o zaman dâhil ediyoruz. Bir şeyleri sun diyoruz ama oda çok kısıtlı oluyor. Bu anlamda öğretim üyesinin kendini sorgulamasını ve geliştirmesini sağladı bence süreç, daha da sağlayacaktır. Öğretim üyesi orada güncel yaklaşımlar sergileyerek, karşıdaki hedef kitlenin de özelliklerini dikkate alarak, çünkü yeni gelen gençler farklılaşıyor, artık sıkılıyorlar, her şeyi benimsemiyorlar kabul etmek istemiyorlar, onların ilgisini çekecek, onları motive edecek yeni yöntemlere ihtiyaç var. Hiç faydası olmasa bile öğretim üyesine ve öğrenciye böyle bir katkısı var.” şeklinde ifade etmektedir.

Ali isimli katılımcı müfredat yenilemeleriyle ilgili görüşünü;

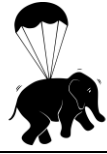
“Müfredatlarını yeniliyorlar. Bu çok önemli bir gelişme. Yıllardır süregelen eskimiş müfredatlar yenileniyor, seçmeli dersler ekleniyor, dersler açılıyor, özellikle yabancı dil mesleki İngilizce ekleniyor. Müfredatların yenilenmesi hem akademisyen hem de öğrenciler için çok önemli bir olay ve önemli bir çıktı.” şeklinde ifade etmektedir.

Beril isimli katılımcı ise çıktılarının kalitesinde artış olacağına ilişkin beklentisini;

“Bunlar zaman içerisinde eğitim öğretim süreçlerine yeni kalite standartları adapte edildikten sonra çıktılarının da bizim mezun öğrencilerimizin de bunları sektöre yansıtmasıyla birlikte bizim fakültemizin de üniversitemizin de değerinin daha çok artacağını açık bir şekilde söyleyebiliriz.” şeklinde ifade etmektedir.

Gaye isimli katılımcı ise görüşünü;

“Olumlu sonuçları olacaktır. Akredite olduktan sonra o kurallara uymak için çaba harcıyacağız hepimiz ve bu mutlaka boşvermişliktense kaliteyi artıracaktır diye düşünüyorum.” şeklinde ifade etmektedir.

4.5. Uygulama Aşamasında Karşılaşılan Problemler

Uygulama aşamasında karşılaşılan problemler kategorisinde ise katılımcıları en çok zorlayan olgunun ‘zaman’ olduğunu belirtmişlerdir. Sonrasında ise verilen cevaplara göre aynı oranda kullanılan iki kavram ‘direnç’ ve ‘tecrübe eksikliği’ olmuştur. Katılımcıların süreçte yapılan faaliyetlerin zaman aldığı konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Hatta yapacakları akademik çalışmalara engel olacak derecede zaman aldığını fakat bütün akademisyenlerin bunu rutin işlerinin bir parçası olarak görmesi gerektiğini ve zaman yönetimini yapabilen akademisyenlerin bundan en az şekilde etkileneceğini belirtmişlerdir. Diğer bir zorluk ise bazı akademisyenlerden aldıkları tepkiler ve karşılaştıkları dirençtir. Ayrıca sürecin yeniliği sebebiyle, nasıl yapılacağı ile ilgili yaşadıkları tecrübesizliktir. Ama bununda YÖKAK’ın yayınladığı kılavuz ve verdiği destek sayesinde aşılabileceğini belirtmektedirler.

Ali katılımcısı süreçlerin aldığı zamanla ilgili görüşünü;

“Aslında biraz zaman alıyor, biraz etkiliyor, özel bir çaba gerektiriyor, kolay süreçler değil.”

“Tabi ki zaman alıcı ve yorucu fakat özverili bir şekilde çalışıldığında günün sonunda hem akademisyeni hem öğrenciyi hem fakülteyi motive eden bir süreç.” Şeklinde ifade etmektedir.

Derya katılımcısı karşılaşılan dirençle ilgili görüşünü;

“Ama gözlemimden bahsedeyim bizim dirençle karşılaştığımız bir nokta. Şimdi geçmiş alışkanlıkları bir anda farklı bir paradigma bakış açısıyla yenilemek çok kolay olmuyor. Çoğu hocamızda ya bu işler evrak işleri bürokratik işler çok fazla bizi angaryaya boğuyorsunuz diye yorumluyorlar.” şeklinde ifade etmektedir.

Haluk isimli katılımcı ise karşılaşılan sorunlara yönelik görüşünü;

“Evet, ben de bizim kalite koordinatörlüğünün bize verdiği görevler dahilinde hocalarımızı iletiyorum. Ama genelde hep böyle 1 olumsuz talepler işte çalışmamız var, akademik çalışmam var, dersler var, ne zaman yapacağız falan evet orada biraz sıkıntı yaşıyorlar, şahsım adına değil de birim adına bunu söyleyebilirim.” şeklinde ifade etmektedir.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

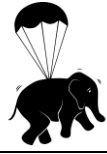
Yapılan görüşmeler esnasında akreditasyon ile ilgili faaliyetlerde görev almış, sürecin içeriğini bilen akademisyenlerin heyecanları gözle görülür şekildedir. Kalite yönetimi ve akreditasyon ile ilgili algı kategorisinde en çok kullanılan kavramın “olumlu” olması ile sürecin içinde aktif bulunan akademisyenlerin bakış açılarının olumlu olduğu açıkça görülmektedir. Algı kategorisinde en çok kullanılan ikinci kavram ise “farkındalık” olmuştur. Katılımcıların ifadeyi kullanım biçimleri ile akademisyenlerin ders işleyişi, program tasarımı, müfredatların güncelliği, paydaş katılımı gibi YÖKAK’ın kalite güvencesi kapsamında üniversitelerden beklentilerine yönelik farkındalıklarının arttığı görülmektedir. Ayrıca aynı kategori içerisinde “nitelik, verimlilik, eksiklerin görülmesi” kavramlarında sıklıkla kullanılmıştır. Eksiklerin görülmesi ile birlikte bu doğrultuda yaptıkları katkıların niteliklerini artırdığını bu sayede süreçleri daha verimli yürüttüklerini belirtmişlerdir.

Destek kategorisine bakıldığında en çok kullanılan kavramın “sürecin gerekliliği” olduğu görülmektedir. Katılımcılar akreditasyona ilişkin yürütülen sürecin gerekli olduğunu vurgulamışlar ve ihtiyaç olan desteği vermeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. Akreditasyon sürecinin gerektirdiği standardizasyonlar doğrultusunda üniversitelerde bir değişime neden olduğu açıktır. Kurumlarda değişimin gerçekleşmesi için sadece mevzuat değişikliğinin yeterli olmadığı daha önceki yapılan çalışmalarda görülmektedir (Solak vd., 2017). Değişimin başarılı olabilmesi için örgüt kültüründe ve çalışanlarda bu değişikliğin benimsenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda benimsemenin artırılmasına yönelik gerekenlerle ilgili oluşturulan kategoride ise daha fazla sayıda karşılaşılan kavramlar “inanmışlığın artırılması ve sürecin sahiplenilmesi” olmuştur. Katılımcılar çalışanı oldukları kurumda akreditasyon süreçlerine ve faaliyetlerine karşı bir inanç eksikliği olduğunu belirtmişlerdir. Bu sürecin başarılı bir şekilde tamamlanabilmesi ise değişimi iyi yönetmekle gerçekleşecektir. Katılımcılar bunun sağlanabilmesi için stratejik düzeyde yönetimin operasyonel düzeyde ise akademisyenlerin desteklerinin ve süreci sahiplenmelerinin kritik olduğunu belirtmişlerdir.

Akreditasyon süreçlerinde yapılan uygulamalara yönelik oluşturduğumuz temada, uygulamadan beklentiler kategorisinde sıklıkla kullanılan kavramlar “öğrenci merkezli eğitim, müfredatların yenilenmesi, çıktıların kalitesi ve başarı” olmuştur. Özellikle yıllardır değiştirilmeyen müfredatın çağın gereklerine uygun olarak yenilenmesi ile ilgili çok büyük bir beklenti vardır. Bunun sonuçlarının başarıyı olumlu olarak etkileyeceği yönünde fikir belirtmişlerdir. Son olarak uygulamada yaşanan problemler kategorisine bakıldığında ise öne çıkan kavramların zaman ve direnç olduğu görülmektedir. Yapılan faaliyetlerin çok zaman alıyor olması akademisyenlerin akreditasyon sürecinde yaşadıkları zorluklardan biridir. Hatta yapacakları akademik çalışmalara engel olacak derecede zaman aldığını belirten katılımcılar olmuştur. Fakat bu konuda genel kanı bütün akademisyenlerin bunu rutin işlerinin bir parçası olarak görmesi gerektiğidir. Akademisyenlerin süreçte kendilerine verilen görevleri angarya olarak gördükleri ve dolayısıyla direnç gösterdiklerini belirtmişlerdir. Bu direncin önüne geçilerek süreçle ilgili görevlerin eşit dağılması ile birlikte zaman yönetiminde iyi yapabilen akademisyenlerin bundan en az şekilde etkileneceği sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmanın algı kategorisinde elde edilen bulguların, Semerci ve arkadaşlarının (2021) akademisyenlerin akreditasyon algıları ve farkındalıklarına yönelik yapmış oldukları çalışmanın sonuçlarıyla aynı doğrultuda olduğu görülmektedir. Yükseköğretimde kalite güvencesinin oluşması için akademisyenlerin bakış açılarının olumlu olması umut vericidir. Ancak sürecin sadece görev tebliğ edilen çalışanlarla sınırlı kaldığı yönünde bir fikir birliği de söz konusudur. Katılımcılar tarafından, akademisyenlerin tamamının sürece inanması ve sahiplenmesi ile akreditasyonun mümkün olacağı düşünülmektedir. Bunun sağlanması noktasında üniversitelerde kalite koordinatörlüğü ve komisyonlarında aktif görevi olmayan akademisyenlere de süreçle ilgili faaliyetlerin neden yapılması gerektiğinin açıklanması ve akreditasyonun hangi noktalarda faydalı olacağına detaylandırılması önem arz etmektedir.

Süreç başarılı bir şekilde yönetilebilir ve akreditasyonla sonuçlandırılabilirse hem akademisyenler hem de öğrenciler için çıktılarda gözle görülür bir iyileşme beklenmektedir. Çalışmanın destek kategorisinde elde edilen bulgular Kloke'in (2014) çalışmasında kalite yönetimi süreçlerinde, üst yönetimin desteğinin önemli bir faktör olduğu yönündeki bulgularını desteklemektedir. Akademisyenlerin önceki alışkanlıklarını bir direnç olmaktan çıkarıp sürecin gerçekleştirilmesine katkı yönünde evirmelerinde yönetimin öncülük yapması ve desteklemesinin önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Asım Balcı'nın (2005) yaptığı çalışmada kamu çalışanlarının içinde buldukları rahat çalışma ortamının değişmesi hususunda daha fazla direndiklerini belirtmiştir. Değişim ortamında daha fazla direnç oluşması durumunun ortaya çıkması bu çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir. Hahn ve Wagner'in (2016) yaptıkları çalışmada, kalite yönetiminin akademisyenlerin sahip olduğu özerkliğe aykırı olarak algılandığı ve bunun kalite yöneticilerinin karşılaştığı en büyük engellerden biri olduğunu vurgulamışlardır. Bu çalışmanın bulgularında da benzer şekilde daha kıdemli akademisyenlerde akreditasyon sürecinde yapılması beklenen ders izlencelerinin sunulması, öğrenci merkezli eğitim gibi faaliyetlerin yıllardır yürüttükleri sürece bir müdehale algısı oluşturduğu katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre bütün akademisyenlerin süreçlere dahil edilebilmesi ve sürece inanmalarının sağlanması için birtakım faaliyetlere ihtiyaç olduğu görülmektedir. Hizmet içi eğitimler, toplantılar, sürecin katkılarıyla ilgili bilgilendirmeler ve açık bir iletişimle bütün akademisyenlerin sürece inanmaları sağlandığında, başarının çok daha kolay elde edilebileceği ve bunun bir kültür olarak sürdürülebileceği düşünülmektedir. YÖKAK'ın oluşturmuş olduğu kurumsal dış değerlendirme, izleme ve kurumsal akreditasyon programları doğrultusunda elde akreditasyon belgesi 2 yıl (koşullu) ya da 5 yıl (tam) olarak verilmektedir. Bu akreditasyon belgesi sayesinde üniversitelerin görünürlüğü artmaktadır. Akreditasyon belgesinin verilmesini takiben 2. yılda iyileştirmelerin korunup korunmadığı ve üzerine yeni iyileştirmeler yapıp yapılmadığına dair bir ara değerlendirme daha yapılmaktadır (YÖKAK, 2022d). Bu ara değerlendirme aşamasında sürecin sonucuna göre akreditasyonun iptali de söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla akreditasyonun bir kere alınıp ömür boyu sahip olunacak bir belge niteliğinde olmadığı açıktır. Üniversitelerin bu dönemsel değerlendirmeleri başarılı geçirmeleri için süreçle ilgili faaliyetlerin süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde sürecin en önemli iç paydaşlarından biri olan akademisyenlerin bakış açılarını bütünsel olarak ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Oysa akreditasyonun koruması ve sürekli iyileştirmesi sürecin akademisyenler tarafından bir kültür olarak benimsenmesi ve içselleştirilmesi ile gerçekleştirilebilecektir. Yapılan çalışma uygulayıcılara ve alan yazınına bu noktada önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu çalışmanın araştırma problemi doğrultusunda örneklem, iç paydaşlardan biri olan akademisyenler olarak belirlenmiştir. Akreditasyon süreçlerinin güncelliği ve devamlılığı göz önünde bulundurularak, sonraki çalışmalarda diğer paydaşların görüşleri de araştırılmalıdır.

Kaynakça

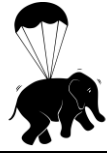
- Aktan, C. C., & Gencil, U. (2010). Yükseköğretimde akreditasyon. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 137-146.
- Alpaydın Y., & Topal, M. (2022). Eğitim fakültelerindeki akreditasyon deneyimleri üzerine nitel bir araştırma. *İnsan ve Toplum*, 12(2), 232-265.
- Alzafari, K., & Ursin, J. (2019). Implementation of quality assurance standards in European higher education: does context matter?. *Quality in Higher Education*, 25(1), 58-75.
- Artés, J., Pedraja-Chaparro, F., & Del Mar Salinas-Jiménez, M. (2017), Research performance and teaching quality in the Spanish higher education system: Evidence from a medium-sized university. *Research Policy*, 46(1), 19-29.
- Aydın, E., & Özeren, E. (2019). Akademide işe yabancılaşma olgusu: Araştırma görevlileri üzerine nitel bir alan çalışması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 159-178.
- Balcı, A. (2005). Kamu örgütlerinde toplam kalite yönetimi uygulanması: Olumlu perspektifler ve olası zorluklar. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2005(2), 196-211.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Berelson, B. (1954). *Content Analysis*. Handbook of social psychology, Reading, Mass., Addison-Wesley.
- Cobban, A. B. (1975). *The medieval universities: Their development and organization*. London Methuen.
- Coşkun, R. (2017). Yönetim Organizasyon Kitaplarında Klasik Yönetime Atfedilen “Kapalı Sistem” Yakiştirmasına İtiraz: 1925 yılından önce yazılmış seçilmiş kitaplarda “açık sistem” imaları üzerine nitel bir çözümleme. 8. *Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi*, 1-12, Köstence/Romanya.
- Cowley, W. H., & Williams, D. T. (1991). *International and historical roots of American higher education*. Garland.
- Crosby, P. (1989). Crosby talks quality. *The TQM Magazine*, 1(4), 209-212.
- Derdiyok, T. (2019). Üniversitelerde kalite güvence sistemi kapsamında PUKÖ yönetim döngüsü uygulamasında bir model önerisi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 173-198.
- Deming, W. E. (1986). *Out of the crisis*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology, Center for Advanced Engineering Study.
- Demir, F. (2011). Bürokratik kültür. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 153-178.

- Douglas, T. J., & Fredendall, L. D. (2004). Evaluating the Deming management model of total quality in services. *Decision Sciences*, 35(3), 393-422.
- Erkuş, L., & Özdemir, S. M. (2010). Eğitim fakültelerinin akreditasyon sürecine hazır olma durumuna ilişkin öğretim elemanlarının görüşlerinin değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(3), 118-133.
- Feigenbaum, A. V. (1991). *Total quality control*. New York: McGraw-Hill.
- Flick, U. (2009). *An introduction to qualitative reserach* (4th ed.). Sage.
- Golowko, N., Kopia, J., Geldmacher, W., & Förster-Pastor, U. S. (2017). Comparative study on quality management at German Private Universities. *Quality-Access to Success*, 18(157), 85-94.
- Greiman, V. A. (2013). *Megaproject management: Lessons on risk and project management from the Big Dig*. John Wiley & Sons.
- Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability. *Field methods*, 18(1), 59-82.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hadzhikoleva, S., Orozova, D., Hadzhikolev, E., & Andonov, N. (2020). Model of a Centralized System for Quality Assurance in Higher Education. *In 2020 IEEE 10th International Conference on Intelligent Systems (IS)* (pp. 87-92). IEEE.
- Hahn, M., & Wagner, G., (2016). Organisation im on/off-Modus. *Sozialer Sinn*, 17(1), 35-68.
- Harvey, L., & Green, D., (1993). Defining quality. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 18(1), 9-34.
- Ishikawa, K., & Loftus, J. H. (1990). *Introduction to quality control* (Vol. 98). 3A Corporation.
- Juran, J. M. (1995). *The history of managing for quality in the United States*. Milwaukee, WI: ASQ Quality Press.
- Kasperavičiūtė-Černiauskiene, R., & Serafinas, D. (2018). The adoption of ISO 9001 standard within higher education institutions in Lithuania: innovation diffusion approach. *Total Quality Management & Business Excellence*, 29(1-2), 74-93.
- Kerr, C. (1982). *The uses of the university*. Harvard University Press.
- Kılıçaslan, Ç. (2020). Yükseköğretimde akreditasyon. *Peyzaj*, 2020 (özel sayı), 10-18.
- Kloke, K. (2014). *Quality development in German higher education institutions*. Wiesbaden, Springer Fachmedien.
- Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği* (Genişletilmiş 15. Baskı). Beta.
- Maassen, P. A. (1997). Quality in European higher education: Recent trends and their historical roots. *European Journal of Education*, 32(2) 111-127.

- Marginson, S., & Van der Wende, M. (2007). To rank or to be ranked: The impact of global rankings in higher education. *Journal Of Studies in International Education*, 11(3-4), 306-329.
- Neave, G. (1988). On the cultivation of quality, efficiency and enterprise: an overview of recent trends in higher education in Western Europe, 1986-1988. *European journal of education*, 23(1/2), 7-23.
- Noaman, A. Y., Ragab, A. H. M., Fayoumi, A. G., Khedra, A. M., & Madbouly, A. I. (2013, September). HEQAM: A developed higher education quality assessment model. In *2013 Federated Conference on Computer Science and Information Systems* (pp. 739-746). IEEE.
- Noy, C. (2008). Sampling knowledge: The hermeneutics of snowball sampling in qualitative research. *International Journal of social research methodology*, 11(4), 327-344.
- Robinson, D. (2014). The mismeasure of higher education? The corrosive effect of university rankings. *Ethics in science and environmental politics*, 13(2), 65-71.
- Romanowski, M. H. (2022). The idolatry of accreditation in higher education: Enhancing our understanding. *Quality in Higher Education*, 28(2), 153-167.
- Samet, I., & Beykoz, S. Y. (2018). Türk Yükseköğretiminde yeni bir paradigma: Kalite güvence sistemi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 7-22.
- Savaş, S., & Bardakçı (2006). *Kalite ve ortak markaya dayalı rekabet*. Buldan Sempozyumu. Denizli.
- Semerci, Ç., Semerci, N., Fatma, Ünal, Yılmaz E., Kaygın, H., Ulus, İ. Ç., & Yılmaz, Ö. (2021). Akademisyenlerin Akreditasyon Algılarının İncelenmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 9(1), 1-14.
- Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for information*, 22(2), 63-75.
- Shewhart, W. A., & Deming, W. E. (1986). *Kalite kontrol açısından istatistiksel yöntem*. Kurye Şirketi.
- Solak, S. G., Oktay, E., & Pekküçükşen, Ş. (2017). Kamu yönetiminde değişime direnç: İç denetim örneği. *Strategic Public Management Journal*, 3(özel sayı), 1-15.
- Stemler, S. (2000). An overview of content analysis. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 7(1), 17.
- Suarez, J. G. (1992). *Three experts on quality management: Philip B. Crosby, W. Edwards Deming, Joseph M. Juran*. Total Quality Leadership Office Arlington Va.
- Süngü, H., & Bayrakçı, M. (2010). Bologna süreci sonrası yükseköğretimde akreditasyon çalışmaları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(4), 895-912.

- Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik ve Güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yalı S. (2017). Avrupa Birliği'nde Yükseköğretim çalışmaları: Bologna süreci ve Türkiye üniversiteleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 143-154.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- YÖKAK (2022a). Yükseköğretim Kalite Kurulu, https://yokak.gov.tr/Common/Docs/Kidr-Klavuz1.4/Kidr_Surum_3.0.pdf (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2022)
- YÖKAK (2022b). Yükseköğretim Kalite Kurulu, <https://yokak.gov.tr/degerlendirme-sureci/kurumsal-degerlendirme-programi-dokumanlar> (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2022)
- YÖKAK (2022c). Yükseköğretim Kalite Kurulu, <https://yokak.gov.tr/hakkinda> (Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022)
- YÖKAK (2022d). Yükseköğretim Kalite Kurulu, <https://yokak.gov.tr/degerlendirme-sureci/kurumsal-akreditasyon-programi-nedir> (Erişim Tarihi: 2 Ekim 2022)
- Zavale, N. C., & Schneijderberg, C. (2021). Akademisyenlerin bilgi ekolojilerine toplumsal katılımı: Mozambik'ten bir vaka çalışması. *Bilim ve Kamu Politikası*, 48(1), 37-52.

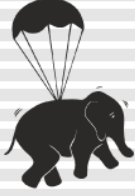
Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar eşit şekilde katkıda bulunmuştur.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

Medyada Metaforik Temsil: Göçmenler Üzerine Bir Çalışma

Cihan Çakır¹ Mihrali Köseliören²

Received/ Başvuru: 25.08.2022

Accepted/ Kabul: 14.12.2022

Published/ Yayın: 30.12.2022

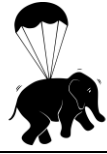
Özet

2011 yılında başlayan iç savaş nedeniyle Suriye’den Türkiye’ye başlayan göç 2022 yılı itibariyle artarak devam etmektedir. Göçmen sayısının artışı 2022 yılı itibariyle siyasi ve toplumsal tabandaki tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Bu araştırma, 1 Ocak 2022 – 31 Ağustos 2022 tarihleri arasında, yüksek tiraja sahip Yeni Şafak ve Cumhuriyet gazetelerindeki haberlerde göçmenlerin metaforik açıdan nasıl temsil edildiğine ilişkin nitel bir incelemeyi içermektedir. Temel amaç, göçmen meselesini medyada yer alan metaforik söylemler üzerinden analiz etmektir. Bu anlamda, önceki çalışmalar rehber alınarak konuyla ilgili 6 metaforik tema keşfedilmiş, bu tema ve söylemlere uygun olarak 48 haber araştırmaya konu edilmiştir. Haberlere ulaşmak için gazetelerin internet arşivlerinde “göçmen”, “mülteci”, “sığınmacı” anahtar kelimeleri aratılmıştır. Haberler, eleştirel söylem analizi içerisinde kullanılan eleştirel metafor analizi ile çözümlenmiştir. Bulgular, haberlerde kullanılan göçmenlere ilişkin metaforların genellikle olumsuz olduğunu ve ev sahibi ülkeyi yücelten bir anlam inşa ettiğini göstermektedir. Ele alınan haberler göçmenleri özne olmaktan ziyade insan dışı bir meta olarak konumlandırmaktadır. Dost ve düşmanlık anlayışları üzerinden, biz öteki ayrımı yapıldığı görülmüştür. Sonuç olarak, mülteciler ev sahibi ülkeler için bir tehlike olarak yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: metafor, medya söylem, eleştirel söylem analizi, göçmenler, meşrulaştırma

¹Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye, cihancakir001@gmail.com, Orcid: 0000-0002-4100-365X

²Arş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İletişim Fakültesi, Türkiye, m.koselioren@alparslan.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7796-5634

Metaphoric Representation in the Media: A Study on Immigrants

Abstract

Due to the civil war that started in 2011, the migration from Syria to Turkey continues to increase as of 2022. The increase in the number of migrants has intensified the discussions at the political and social base by 2022. This research includes a qualitative examination of how migrants were metaphorically represented in the news in the high-circulation newspapers Yeni Şafak and Cumhuriyet between 1 January 2022 and 31 August 2022. The main purpose is to analyze the migration issue through the metaphorical discourses in the media. In this sense, 6 metaphorical themes related to the subject were discovered by taking the previous studies as a guide, and 48 news stories were researched in accordance with these themes and discourses. In order to reach the news, the keywords "migrant", "refugee" and "asylum seeker" were searched in the internet archives of the newspapers. The news was analyzed by critical metaphor analysis used in critical discourse analysis. The findings suggest that the metaphors for immigrants used in the news are often negative and construct a meaning that glorifies the host country. The reports discussed position immigrants as a non-human commodity rather than a subject. Through their understanding of friend and enmity, it has been seen that a distinction is made between us and the other. As a result, refugees are interpreted as a danger to host countries.

Keywords: metaphor, media discourse, critical discourse analysis, immigrants, legitimization

EXTENDED ABSTRACT

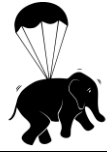
Background & Purpose: The media uses many metaphorical structures from text to photography, from titles to columns to create the meaning it wants for the phenomenon of migration in the target audience. Especially through the metaphors used, abstract conceptualization evolves into a central form of reasoning, making it easier for individuals to make sense of events. In order to facilitate this meaning, the media sometimes combines words and sometimes creates arguments based on a culture-based configuration. In this case, the metaphors produced by the media are intended to create an ideological mental framing. Thus, by making sense of the metaphors it creates within a target framework, the media both shapes and creates the desired metaphorical thinking styles in the target audience. In this case, in order to understand and analyze how the media realizes its perceptions of migration movements on the target audience, the phenomenon of migration is discussed within the scope of this research from many angles from historical structures to diversity elements. Following this evaluation, metaphorical structures used to establish the ideological presence of migration in the target audience and showing an integrated understanding with a framework were evaluated. For this purpose, the metaphorical discourses used in the news were examined in the context of critical metaphor analysis. In the light of the findings obtained from the research, the following questions were answered:

- What metaphorical discourses have been used and legitimized in the media coverage of immigration?
- How do the metaphorical discourses used in media reports on migrants represent both migrants and host countries?

Since the study reveals the metaphorical discursive strategies used in the creation of news about immigrants, it is important to understand the implicit elements in the news, which metaphorical discourses are legitimized in the social sense and how the society's perspective on migrants is shaped through these discourses. In this sense, the study is expected to be a resource that can be used by those who work from different disciplines such as communication studies, sociology and linguistics studies.

Research Method: While determining the research sample, attention was paid to comply with the metaphorical themes determined. Within the scope of the study, 6 themes determined as a sample of the research and 48 news items considered in terms of their representation were analyzed in the context of critical metaphor analysis through critical discourse analysis theory.

Conclusion: The results obtained in this study, which was carried out based on the conceptual metaphor theory, show that the countries hosting migrants use many and different forms of metaphors related to migrant news in their media. The media mainly uses water metaphors to describe refugees. This category of metaphor represents refugees as an undesirable disaster and severs any human aspect that refugees have. Dehumanization strategies use them as commodities that can be bought and sold, and that are brought to the fore as commodities that

can be bought and sold and brought to the fore by their human characteristics or simply by their numerical characteristics. This positioning serves to portray them as undesirable burdens, some of which the host countries do not want, some of which are accepted out of necessity and some countries do not even accept. In addition to the news discourses that see immigrants as a problem, there are discourses that reflect them as friends, brothers and guests. Through these discourses, it is tried to make room for immigrants in the societies in the host countries. As a result, these metaphor-using strategies in the context of host countries are in most cases aimed at creating fear in the public opinion that the media perceives refugees as a danger to their own countries. This research dealt with a small sample number and a narrow time frame within its limitation. Future research is recommended to conduct similar studies over a wider time frame and with a larger sample group, as well as to perform metaphorical analyses on social issues outside of the phenomenon of migration.

1. GİRİŞ

Göç olgusu doğası gereği karmaşık bir yapıya sahiptir. Göç olgusal tekabülîyeti itibarıyla farklı şekillerde görülmemektedir. Sadece göçe neden olan gerekçeler farklılaşabilmektedir. Göç bir tür mobilite olup standarttır. İnsan zihninde başlayan, hareketle devam eden ve uyumla (bütünleşmeyle) sona eren bir süreçtir. Dolayısıyla, çok geniş bir alana etki ettiğini ve çok geniş bir alandan etkilendiğini görmek mümkündür. Ekonomiden siyasete, hukuktan mimariye kadar birçok alanda yaşanan değişimler, göçün nedenlerini oluşturmakta ve göçün sonuçlarından etkilenmektedir (Ünal, 2022, s.59). Bu açıdan göç olgusunu tanımlamak zordur; çünkü göçün nedenleri standart değildir. Bu konuda bir standart olmaması da tanıımı zorlaştırmaktadır (Dun ve Gemenne, 2008, s.10). Her ne kadar göçün neden ve gerekçeleri birbirinden farklı olsa da göçün bir noktadan başka bir noktaya gerçekleşen hareketlilik hali olduğunu söylemek yanlış görünmemektedir. Bu hareketin, yer değiştirmenin ortaya çıkmasında sanayileşmeden coğrafyaya, politikadan şiddete kadar birçok etken rol oynamaktadır (Frontieres, 1997, s.11-13). Bu bağlamda göçün yarattığı itme ve çekme geriliminden doğan nedenler ilkel göçlerden zorunlu göçlere kadar birçok göç tipolojisini ortaya çıkarmıştır (Petersen, 1958, s.259-264). Göçün nedenlerini daha iyi anlayabilmek ve bu konuda bir anlayış geliştirmek açısından medyanın sahip olduğu rol önemlidir (Ünal, 2022).

Medya diğer birçok konuda olduğu gibi göç olgusunda da istediği anlamlandırmayı hedef kitlede oluşturmak için metinden fotoğrafa, başlıktan köşe yazılarına kadar birçok metaforik yapıyı kullanarak hedef kitlenin zihin ve algısını kontrol etmeye çalışmaktadır (Goatly, 2007, s.14). Özellikle medya metinlerinde kullanılan metaforlar aracılığıyla kişilerin zihinsel dünyalarında oluşan soyut kavramsallaştırmalar, tek taraflı bir anlayış ve alımlama biçimine evrilerek kişilerin olayları istedik yönde anlamlandırması sağlanmaktadır (Johnson, 2010, s.412). Bu anlamlandırmayı kolaylaştırabilmek için medya bazen kelimeleri birleştirirken bazen de kültüre dayalı, o kültürün içerisindeki insanların daha kolay anlayabileceği bir takım yapılandırılmış argümanlar yaratmaktadır. Bu durumda medyanın ürettiği metaforlar ideolojik bir zihinsel çerçeveleme oluşturma amacı taşımaktadır (Musolff, 2016, s.16). Medya metaforik metinleri meşrulaştırma görevi görebilmektedir. Medyatik mekanizmalar, toplumsallaştırma aracı olarak çeşitli roller üstlenmektedir. Toplumsallaştırma süreci aynı zamanda, çeşitli kanallarla, toplumsal tercih ve değerlerin bireyler nezdinde meşrulaştırılması sürecidir. Bu süreç zaman zaman ideolojik formatlamalar gerçekleştirmek zorundadır. Medyatik mekanizmalar ideolojik formatlama denilen bu amaca yönelik olarak da kullanılmaktadır. Bugünün modern toplumlarında, diğer aygıtlarla birlikte medya da ideolojik formatlama aracı olarak kullanılmaktadır (Ank, 2014, s.94). Böylelikle medya yarattığı metaforları bir hedef çerçeve içinde anlamlandırarak hedef kitlede istenilen metaforik düşünce tarzlarını hem biçimlendirmekte hem de oluşturmaktadır (Hart, 2017, s.280). Tüm bu iletişim biçimleri, çeşitli karmaşıklık düzeylerinde, inşa süreçleridir: anlamlı bir sosyal dünya bu nedenle iletişim edimleriyle inşa edilmekte ve bunlar, elbette tarafsız bir araç olmayan, ancak beraberinde belirli sonuçlar getiren aracılı bir iletişim altyapısına dayanan medya aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu anlamda medyanın toplumsal gerçekliğin inşasında önemli bir yeri vardır ve bu durum,

toplumsal gerçekliğin medya aracılığıyla yaratıldığına vurgu yapmaktadır (Couldry ve Hepp, 2017, s.16-18). Medyatik mekanizmalar; kişilerin zihinlerinde üretilen temsillerin toplumun geneline yayılmasını sağlayan göstergesel sistemlerdir. Medyatik mekanizmalar, kişilerin toplumsal olarak üretilen gerçekliğe ulaşmasına olanak tanınmasıyla birlikte, kişilerin bilgi ihtiyacını karşılamasına, toplumdaki meşrulaşmanın sağlanmasına, kişilerin toplumsal normlara uygun davranmasına imkân vermektedir (Ünal, 2022, s.164). Bu durumda medyanın hedef kitle üzerinde göç hareketlerine yönelik algılarını nasıl gerçekleştirdiğini anlamlandırıp çözümleyebilmek için öncelikle göç olgusu tarihsel yapılardan çeşitlilik unsurlarına kadar birçok açıdan bu araştırma kapsamında tartışılmaktadır. Bu bağlamda gerçekleştirilen analizle, hedef kitlenin göç konusundaki toplumsal algısının medyadaki metaforik söylemlerle nasıl organize edildiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

2. KAVRAMSAL OLARAK GÖÇ

Doğası gereği karmaşık bir olgu olan göç kavramı etimolojik olarak Latince bir yerden başka bir yere taşınmak anlamına gelen migrasyon kavramından türemektedir. Bu anlamda hem hayvanlar hem de insanlarla ilişkili olan göç kavramı (Arcimaviciene ve Bağlama, 2018, s.2) kalıcı veya yarı kalıcı bir ikamet değişikliği olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda belirli bir mesafe boyunca olağan bir ikamet yerinden diğerine hareketiyle gerçekleşen bireysel veya kitlesel bir hareket olan göç (Kok, 1999, s.19) hareketinin mesafesine veya eylemin gönüllü veya gönülsüz doğasına herhangi bir kısıtlama getirilmemektedir. Bu yüzden dış ve iç göç arasında herhangi bir ayırım yapılmamaktadır (Lee, 1966, s.49). Böylelikle insan davranışının bir yönü olan hareketlilik hakkında daha ayrıntılı bilgi veren göçün (Hagerstrand, 1969, s.66) yarattığı çeşitliliğin karmaşıklığı nedeniyle yapılan tanımlar üzerinde bir fikir birliğinin sağlanması zor olmaktadır (Dun ve Gemenne, 2008, s.10). Ancak bu araştırma kapsamında göç kavramı ikamet değişikliğine dahil olan bir veya daha fazla kişinin önceden tanımlanmış bir mekânsal birimin sınırları geçmesiyle gerçekleşen olgusal bir yaklaşım üzerinden değerlendirilmektedir.

Son yıllarda yaşanan savaşlar, baskılar, iç çatışmalar ve krizler sonucunda küreselleşen, kadınlaşan ve politik bir hale gelen göç olgusu (King, 2020, s.4) zulmün kurbanları, kıtlığın trajik hatırlatıcısı, uluslararası dikkatin unutulmuş çatışmaları ve sürgüne zorlananlar gibi çeşitli metaforlarla tanımlanmaya başlanmıştır (Frontieres, 1997, s.11-13). Çünkü göç veya göçmenler ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşleri nedeniyle zulme uğramaktan haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışına doğru hareket eden birey veya topluluklar haline gelmiştir (Shacknove, 2017, s.276). Bu yüzden göç olgusu, bir göçmenin “düşünce ve deneyim engellerini aşması” gereken bir göçebe rolünü oynamasından ziyade sınırları aşması gereken zahmetli bir yolculuk şeklinde de algılanmasına neden olmaktadır (Arcimaviciene ve Bağlama, 2018, s.7). Böylelikle göç olgusunun sınır göç algısı toplumda kapsayıcı yaklaşıma veya kamunun dışlama politikasına yol açtığı savunulmaktadır (Schiller, 2009, s.111).

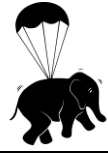

Göçün yarattığı hareket etme pratiğinin temelinde göçü önceleyen ilişkilere dayanan göç sistemleri kuramı bulunmaktadır. Bu kuram göç veren ve alan ülkeler arasında bireyleri menşee bölgelerinden ayrılmaya zorlayan itici faktörler ve onları belirli alanlara yönlendiren çekici faktörlerle anlamlandırılmaktadır (Castles vd., 2005, s.21). Bu durumdan yola çıkarak göçün nedenlerinden biri de işgücü politikası olmaktadır. Özellikle sanayileşme sonrası işgücü ihtiyacını karşılamak ve artı değeri arttırabilmek amacıyla az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerden Batıya göç hareketlerinin artması etkili olmuştur (Schmid, 1992, s.41). Göçün gerçekleşmesindeki bir diğer etken ise ülke yönetimlerinin otoriter yapılarını arttırmalarıdır. Bu tarz yönetim biçimlerinin homojen bireylerin yaratılması amacıyla gerçekleştirdiği baskı iç ayaklanmaları ortaya çıkarmıştır. Bu durum bireylerin çatışmaların olmadığı güvenliğe sağlandığı bölgelere hareket etmesine neden olmaktadır (Park, 1914, s.606). Ekonomik ve siyasal yapıların göçe etkisinin yanı sıra eğitimsel gelişmişlik düzeyi de göçe etki eden diğer bir faktördür. Özellikle eğitim düzeyi artan bireylerin refah düzeylerini arttırabilmek amacıyla buldukları ülkelerin veya şehirlerin sınırlarını aşarak farklı mekanlara göç ettikleri görülmektedir (Guarnizo vd., 2003, s.1213). Göçün yarattığı nedenler bireylerin içinde bulunduğu ülkelerin özellikleri kadar göç ettikleri ülkelerin özellikleriyle de ilgili olmaktadır. Böylelikle göçün oluşmasındaki itme ve çekme kutupluluğundan kendi içerisinde bir göç tipolojisini ortaya çıkarmıştır. Göçün özelliklerinden yola çıkarak oluşan göç hareketliliğinin temelinde ekolojik bir itme sonucu ortaya çıkan ilkel göçler, siyasal kurumlar aracılığıyla gerçekleşen yönlendirilmiş göçler, göçmenlerin iradesinin belirleyici olduğu serbest göçler, göçmen tarafından olmayıp hareket geçirilen etmen tarafından oluşturulan zorunlu göçler ve son zamanlarda kolektif şekilde gerçekleşen toplu göç biçimleri olmaktadır (Petersen, 1958, s.259-264). Göçün tipolojisiyle ortaya çıkan bu çeşitlilik göçün incelenmesi ve teorileştirilmesine yönelik disiplinler arası bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır.

Göç olgusuna yönelik farklı kaygılar göçün siyasal kaygılardan coğrafi yakınlığa, devletlerin yaşadığı krizlerden basındaki görünürlüğüne kadar birçok alanda tartışılmasına neden olmuştur (Wimmer ve Glick Schiller, 2003, s.579). Özellikle basın ve göç ilişkisi üzerinden yapılan çalışmalar içerik noktasında sınırlı olsa da genellikle söylem üzerinden gerçekleşmektedir. Bu analizlerde göçmenlik kapsamı genellikle olumsuz ve çatışma merkezli gösterilmektedir. Medyanın yarattığı bu tür mesajlara sık sık maruz kalmak hedef kitlede göç olgusuna karşı olumsuz tutumlara ve basmakalıp yargılara neden olmaktadır (Eberl vd., 2018, s.207). Medya bu algıyı oluşturabilmek için haber yapılarına göre birtakım metaforlar kullanmaktadır. Bu ilişkileri detaylandırıp anlamlandırabilmek için öncelikle metafor kavramsallaştırılmasını tartışmak gerekmektedir.

3. METAFOR KAVRAMI

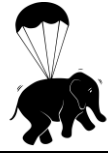
Söylemde kavramsal metafor üzerine araştırmaların hedefleri, şu anda, kültürel ve kavramsal sistemdeki metafor yerleştirmeyi değerlendirme yoluyla, gerçek söylem verilerindeki belirli sosyal, pragmatik, retorik, estetik ve söylemsel işlevleri tanımlamaktan, metaforik haritalama tanımı ve sınıflandırması için kriterler olarak tanımlama yöntemlerine kadar dikkate değer

ölçüde çok yönlü olmaktadır (Fernando, 2019, s.6). Metafor her yerde bulunmakta ve soyut kavramları daha iyi anlamak için kullanılmaktadır. Kavramsal metafor teorisinin güçlü iddiası, soyut düşüncenin ancak metafor kullanımıyla mümkün olduğu yönündedir (Goatly, 2007, s.14). Metafor anlayışının merkezinde, tipik olarak soyut bir varlık veya süreç olan bir hedef alan ile çevre algısına dayanan bir kaynak alan arasındaki eşleştirme yer almaktadır. Kavramsal metaforlar, dil, resimler ve sözlü jestler dahil olmak üzere çeşitli iletişim modlarında gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, dilde metaforların nasıl gerçekleştiğini incelemek, kişilerin ilgili olayları nasıl anlamlandırdığını anlamaya yardımcı olmaktadır. Metafor, insan bilişinin merkezi bir bileşenidir; soyut kavramsallaştırma ve akıl yürütme için merkezi bir bilişsel süreçtir (Johnson, 2010, s.412).

Söylem süreçlerinin multidisipliner çalışması, uzun zamandır dilsel ve dilsel olmayan bilgilerin, insanların bağlam içinde dili öğrenmesini, üretimini ve anlamasını şekillendirme yollarını tanımlamayı amaçlamıştır. Farklı akademisyenler araştırmalarında (Banegas, 2017; Yang vd., 2018) bazı bilgi kaynaklarını (örneğin, düşük seviyeli dilsel) diğerlerinden (örneğin sosyo-kültürel) daha fazla vurgulasalar da çoğu insan (Bhatia, 2015; Mayr, 2008), farklı zamanlarda ve değişen güçlerde insanların anlamlı yollarla dili nasıl kullandıklarını belirleyen çok çeşitli faktörlerin olduğu konusunda hemfikirdir. Metaforik söylem artık sıradan söylem davranışının ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Bu anlamda, metaforlar, insan düşüncesinin temel bir özelliğidir ve kavramsal metaforlar, insanların söylem performanslarında önemli bir rol oynamaktadır (Gibbs, 2011, s.575). Öte yandan metafor, ana akım eleştirel söylem analizi içerisinde büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bununla birlikte, Charteris-Black'in (2004, s.28) belirttiği gibi, metafor tutarlı bir gerçeklik görüşü oluşturmakla ilgili olduğundan, eleştirel söylem analizinin merkezindedir. Eleştirel söylem analizi (ve özellikle eleştirel dilbilim) söylemin ideolojik ve gizemli yapılarıyla ilgilenmiştir ve metafor tam da böyle bir yapıdır. Bu anlamda, metaforlar, kişinin gerçek olarak kabul ettiği şeyi önemli ölçüde tanımladıkları sürece ideolojiktir (Chilton ve Lakoff, 1995, s.56). Metaforların, iki etki alanı vardır; kaynak ve hedef. İlki, başka bir kavramsal alanı anlamak için, metaforik ifadeler türetmek için kavramsal bir alanın kullanımı olarak algılanmaktadır. İkincisi, kaynak alan sürecinden anlaşılan kavramsal alan olarak düşünülmektedir. Hedef alanlar soyut kavramları içerirken, kaynak alanlar somut kavramları içermektedir (Kövecses, 2010, s.4).

Eleştirel bir bakış açısıyla metafor, toplumsal eylem ve ilişkilerin meşrulaştırılmasında çerçeveleme etkileri sağlayan önemli bir ideolojik çerçeveleme aracı olarak kabul edilmektedir (Koller, 2004, s.8). Gazete manşetlerinde özellikle abartılı retorik oldukça rutindir ve bütün bir kavramsal çerçeveye başvurmadan ziyade okuyucuların dikkatini çekme işlevine sahiptir. Bu anlamda "çerçeve", aynı semantik alandan gelen çeşitli ifadelerin sözcüksel ve tartışmacı yakınlaşmasında görünür hale gelen, kültüre dayalı gelenekselleştirilmiş bilginin söylemsel olarak oluşturulmuş bir konfigürasyonudur (Musolff, 2016, s.16). Metaforların bu çerçeveleme işlevi, alıcının zihnindeki belirli bir gerçekliğin temsillerini etkilediklerini ve hatta belirlediklerini ileri sürmektedir. Bununla birlikte, literatürde, metaforların bu etkisi, sanki belirli bir metaforun üretimi otomatik olarak belirli bir varlığın farklı temsillerini tetikliyormuş

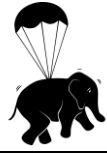
gibi, verili kabul etmektedir. Ancak, metaforik dil, insanların konulara ilişkin görüşlerini ve dolayısıyla eylemlerini potansiyel olarak etkileyebiliyorsa, insanların hangi koşullar altında bir nesnenin temsillerini inşa etme olasılığının daha yüksek olduğunu bilmek önemli olmaktadır (Krennmayr, 2014, s.67). Bilişsel dilbilimde metafor, öncelikle bir dil meselesinden ziyade bir düşünce ve eylem meselesi olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan metafor, bir hedef çerçeve içinde anlamlandırma için bir şablon sağlamak üzere belirli bir kaynak çerçevenin seçildiği bilişsel bir çerçeve yansıtma sürecidir. Söylemdeki geleneksel metaforlar, belirli bir alanda çıkarım yapmak, karar vermek ve nihayetinde eylemde bulunmak için bir temel oluşturan metaforik düşünce tarzlarını hem yansıtmakta hem de etkilemektedir (Hart, 2017, s.280).

Sonuç olarak, metaforik kullanımın çoğu, ortak öznel deneyimlerin geleneksel olarak kavramsallaştırıldığı bilişsel mekanizmalar tarafından başlatılır (Gibbs, 2011, s.574). Kavramsal metaforlar, bir kavramsal alanın başka bir kavramsal alan açısından anlaşılması olarak algılanmaktadır (Soncu ve Ünal, 2018, s.220) İki alan arasında sistematik bir haritalama uygulayarak metaforlar ortaya çıkarılabilmektedir. Metaforlar, sadece dilde değil, düşünce ve eylemde de günlük yaşamda yaygın olan araçlar olarak tanımlanmaktadır. Çünkü hem düşünüp hem de eylemde bulunulan sıradan kavramsal sistemler bile temelde metaforiktir (Lakoff ve Johnson, 2003, s.3; Soncu ve Ünal, 2018, s.232-233).

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma dahilinde yüksek tiraja sahip olan ve ideolojik olarak farklı yayın politikaları olduğuna inanılan ve toplumun farklı kesimlerini genel yayın politikalarındaki, ideolojik görüşlerindeki farklılığıyla temsil ettiği düşünülen (Udeoğlu, 2015, s.347), Yeni Şafak ve Cumhuriyet gazetelerinin internet sitelerindeki dijital versiyonları örneklem olarak alınmıştır. İncelemenin zamansal aralığı, hem Şubat 2022’de Rusya ve Ukrayna arasında savaşın tekrar başlamasıyla göç meselesinin gündeme gelmesi hem de konunun güncelliğini ve güncel tarihlerde medyadaki görünürlüğünün ortaya konulmasının önemi açısından, 1 Ocak 2022 – 31 Ağustos 2022 tarihleri arasında kapsamaktadır. Bu anlamda araştırma kapsamında, göçmenlere yönelik haberler, Su ve kalabalık (Abid vd., 2017; Strom ve Alcock, 2017; Taylor, 2021), ekonomik yük ve işsizlik (Banda, 2015; Bates, 2022; Parker, 2018), dostluk ve misafirperverlik (Charteris-Black, 2006; Dervin ve Layne, 2013; Hoops, 2020), düşmanlık ve suçlu gösterme (Arcimaviciene ve Bağlama, 2018; Cap, 2018; Don ve Lee, 2014; Hatoss, 2012; Julios-Costa, 2017; Lawless, 2014), insansızlaştırma ve meta olarak gösterme (Ana, 1999; Lassen, 2018; Lueck vd., 2015), kurban (Efe, 2018; Sredanovic, 2017) temalarına uygun olarak analiz edilmiştir.

Göçmenlikle ilgili gazetelerde kullanılan metaforların söylemsel tasviri, karmaşık bir konudur ve bu nedenle uygun bir şekilde çok perspektifli bir metodoloji gerektirmektedir. Böyle bir yaklaşım, aktörün niyetleri, sosyal alanlardaki güç mücadeleleri ve gerçekliğin bu versiyonlarını etkileyen sosyal, kültürel, politik ve tarihsel bağlamlar da dahil olmak üzere medyada bu tür tasvirlerin nasıl oluştuğunun yakın bir analizini sağlamaktadır. Bu tasvirlerin

toplumsal etkileriyle bağlantılı olarak tarihsel, dilbilimsel ve semiyotik eylem boyutlarını birleştiren bir analizin, toplumsal ve politik gerilimlere yol açan dinamik söylemsel süreçlerin araştırılmasına izin vereceği ileri sürülmektedir (Bhatia, 2015, s.2). Bu anlamda, araştırma, incelenen haberleri eleştirel bir şekilde analiz edecektir. Dilsel ve semiyotik eylem açısından, var olan öznel kavramsallaştırmalar, bir bireyin/grubun dilsel ve semiyotik eylemlerinde gerçekleşmekte ve metaforik retorik yoluyla algılanabilmektedir. Hangi çerçevenin eleştirel söylem analizinin unsurlarını ödünç aldığını analiz etmek, özellikle söylemsel metaforik yapıların yaratılması ve yayılmasındaki niyeti araştıran eleştirel metafor analizi aracılığıyla yapılmaktadır (Charteris-Black, 2004, s.25). Bu anlamda araştırmada eleştirel metafor analizi yapılmaktadır.

Bu araştırma, bazı sınırlılıklara sahiptir. Araştırmada, ele alınan iki gazetenin online versiyonlarında yer alan ve metaforları güçlü şekilde temsil ettiği düşünülen 48 haber incelenmiştir. Gazete ve haber sayıları görece az olduğu için araştırma sonuçları dar kapsamlıdır. Ayrıca, sınırlandırılmış gazete haberleri üzerinden kullanılan tüm metaforları ortaya çıkarmak imkân dahilinde olmamaktadır. Ele alınan haberler üzerinden genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Göçmenlere ilişkin haberlere ulaşmak için gazetelerin internet arşivlerinde “göçmen”, “mülteci”, “sığınmacı” anahtar kelimeleri aratılmıştır. Sınırlandırma olarak, 1 Ocak 2022 ve 31 Ağustos 2022 tarihlerindeki temalara uygun haberler incelenmiştir. Bu anlamda, belirlenen temalara uygun 48 haber analiz edilmiş ve 6 metafor başlığı oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında ele alınan 48 haberin 24 tanesi Yeni Şafak gazetesine aitken 24 tanesi Cumhuriyet Gazetesine aittir. Ayrıca, araştırma kapsamındaki temalar belirlenirken, literatürde önceki araştırmalardan faydalanılmasının yanında ele alınan haber içeriklerinden de yararlanılmış ve temaları daha net yansıtabilecek haberler araştırmaya dahil edilmiştir. Belirlenen temalar, su metaforları (Abid vd., 2017; Strom ve Alcock, 2017; Taylor, 2021), göçmenlerin ev sahibi ülkeye girişlerini, “dalga dalga”, “akın akın”, “gel git”, “sel” vb. gibi anlatımlarla, büyük kitleler halinde yapılan göçle, ilişkilendiren kelimelere yapılan bir vurguyu barındırmaktadır. Dost ve misafirperverlik metaforları (Charteris-Black, 2006; Dervin ve Layne, 2013; Hoops, 2020) ise, ev sahibi ülkelerin göçmenlere ev sahipliği yaptığını ve onları dost olarak gördüğüne işaret etmektedir. Bunun tam tersi olarak, düşman metaforları (Arcimaviciene ve Bağlama, 2018; Cap, 2018; Don ve Lee, 2014; Hatoss, 2012; Julios-Costa, 2017; Lawless, 2014), ev sahibi ülkelerin göçmenleri genellikle suçla, illegaliteyle ve onların kötü yönleriyle ilişkilendirmelerini sağlamaktadır. Bunun bir uzantısı olarak, ekonomik yük ve işsizlik metaforları (Banda, 2015; Bates, 2022; Parker, 2018), göçmenlerin ev sahibi ülkelerde maddi ve altyapısal (iş, konut gibi) bir sorun oluşturduğunu söylemektedir. İnsansızlaştırma ya da meta olarak konumlandırma metaforları (Ana, 1999; Lassen, 2018; Lueck vd., 2015) ise, medyada göçmenleri alınıp satılan, geri gönderilen, insani özelliklerinin dışında birer meta olarak konumlandırmaktadır. Son olarak kurban metaforları (Efe, 2018; Sredanovic, 2017) ise, göçmenleri göç etmek zorunda bırakılan, savaş ve göç esnasında asıl zarar gören kişiler olarak göstermektedir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Sorusu

Bu araştırma, medyanın göç hareketlerine ilişkin algılarını hedef kitle üzerinde nasıl gerçekleştirdiğini anlamak için göç olgusunu biz ve öteki ikiliğinin yanı sıra, bu ikiliği yaratmada kullanılan metaforlar, ev sahibi ülke medyasının kullandığı dil ve göçmenlerin medyada yansıtılışı üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, hedef kitlede göçün ideolojik varlığını tesis etmek için kullanılan ve bir çerçeve ile bütünleşik bir anlayış gösteren metaforik yapılar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle, haberlerde kullanılan metaforik söylemler eleştirel metafor analizi bağlamında incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Göçle ilgili medyada hangi metaforik söylemler kullanılmakta ve meşrulaştırılmaktadır?
- Göçmenlerle ilgili medya raporlarında kullanılan metaforik söylemler hem göçmenleri hem de ev sahibi ülkeleri nasıl temsil etmektedir?

5. BULGULAR

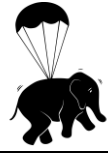
Araştırmanın bu kısmında medyada göçmenlerle ilgili söylemleri analiz etmek için 6 tema belirlenmiş ve bu temalara uygun olarak 48 haber incelenmiştir. Belirlenen bu temalar hem ilgili literatürdeki daha önceki araştırmalardan yola çıkılarak (Charteris-Black, 2006; Dervin ve Layne, 2013; Hoops, 2020; Arcimaviciene ve Bağlama, 2018; Cap, 2018; Don ve Lee, 2014; Hatoss, 2012; Julios-Costa, 2017; Lawless, 2014; Banda, 2015; Bates, 2022; Parker, 2018; Ana, 1999; Lassen, 2018; Lueck vd., 2015; Efe, 2018; Sredanovic, 2017; Abid vd., 2017; Strom ve Alcock, 2017; Taylor, 2021) hem de araştırma kapsamında ele alınan gazetelerdeki haber içeriklerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Temalar ele alınan iki gazetenin ideolojik olarak haber içeriklerindeki farklılıklarını daha iyi yansıtabilecek şekilde belirlenmeye çalışılmıştır.

5.1. Afet, Su, Kalabalık Metaforu

Bu metafor kategorisi tipik olarak kaynak alanı olarak su kütesinin kullanılmasıyla temsil edilmektedir. Bu metafor kategorisi için kavramsal metafor, “mülteci göçü bir su kütesidir” olarak tanımlanabilmektedir (Abid vd., 2017, s.127). Gazetelerde yapılan haberlerin hedef kitle tarafından kolaylıkla anlamlandırılabilmesi için mecazi ve stereotipi çerçeveleme metaforlarının kullanıldığı görülmektedir. Metaforlar tematik haberlerin yapılarına göre farklı şekillerde kullanılmaktadır (Taylor, 2021, s.473). Bu araştırma kapsamında incelenen internet haber sitelerinin göçmen haberlerinde kullandığı başlıklarda “Avrupa’da yeni bir göç dalgası³”, “Ukrayna’dan Rostov’a mülteci akını devam ediyor⁴”, “Avrupa, Ukrayna’dan büyük bir göç

³<https://www.yenisafak.com/dunya/avrupada-yeni-bir-goc-dalgasi-saldirilardan-kacan-4-binden-fazla-ukraynali-moldovaya-sigindi-3756721>

⁴<https://www.yenisafak.com/dunya/ukraynadan-rostova-multeci-akini-devam-ediyor-3755707>

*dalgasına hazırlanıyor*⁵” dalga ve akın kelimeleri kullanılarak sıvı veya su metaforu ön plana çıkartılmaktadır.

İlk bakışta, kalabalığı ve niceliği belirten kelimeler bol miktarda bulunmaktadır: sayı, bin, binlerce, milyon, milyonlarca vb. zaman zaman ülkeye giren Suriyeli sığınmacı sayısını artırmak için bu tür sayısal tanımlar yaklaşık gibi zarflar ve sel gibi metaforlarla, özellikle de sığınmacı anahtar kelimesi ile yoğunlaştırılmaktadır (Efe, 2018, s.7). “Afet” metaforlarının bir diğer özelliği de göçü bir su akışı olarak kavramsallaştırarak, göç oranındaki artışı tanımlamak için sıklıkla kullanılmalarıdır. Göçün daha az olduğu bir durumla, burada daha fazla olduğu bir durum arasındaki retorik karşıtlık, sorunun ortaya çıkan doğasını ve göçün zaman içinde dalgalanmaya meyilli bir süreç olduğunu vurgulamaktadır (Charteris-Black, 2006, s.571). Su metaforlarında bunların yanında, kavramsal olarak, yüksek ve düşük gelgitler doğal bir süreç hakkındaki bilgimizin bir parçasını oluşturduğundan, geri dönüş gibi oldukça tartışmalı politikaları meşru olarak temsil etmede politik olarak ikna edici olmaktadır. Bu çift yönlülük fikri, benzersiz bir ileri yönü ima eden akarsu ve sel gibi metaforlarda ortaya çıkmaz (akarsular tersine gitmez ve bir kez bir sel azaldığında, tanım gereği artık bir sel değildir). “Gelgit” metaforu açıkça geri dönüş kavramını çağrıştırmaktadır (Charteris-Black, 2006, s.571). Bunlara örnek olarak, “Gönüllü geri dönüş böyle olacak: Konut ve iş imkânı⁶”, “Geri Gönderme Merkezleri kapılarını Yeni Şafak'a açtı: En hassas görev⁷”, “SODEV'den 'Suriyelilere Bakış' araştırması: 'Ülkelerine geri dönmeliler' diyen AKP'lilerin oranı yüzde 42.6⁸”, “Yunanistan'ın göçmenleri geri itme sayısı bir yılda yüzde 97 arttı⁹”, “İzmir açıklarında geri itilen 77 düzensiz göçmen kurtarıldı¹⁰”, “İçişleri Bakanlığı, ülkesine gönderilen Afgan göçmen sayısını açıkladı¹¹”, haberleri verilebilmektedir. Bu örneklerde de görüldüğü gibi göçmenler gelgit metaforuna uygun olarak geri gönderilme söylemleri üzerinden tanımlanmaktadır.

İncelenen haber başlıklarının sıvı ve doğal afet metaforlarının temelinde yer alan dalga ve akın kavramlarıyla ilişkilendirilmesi çok sayıda göçmeni tanımlamak için kullanılmaktadır (Salahshour, 2016, s.77). Göçmenleri temsil etmede su metaforlarının kullanılmasında mültecilerin deniz veya sınırları aşarak hareket etmesi de etkili olmaktadır (El Refaie, 2001, s.361). Bu metaforlar aracılığıyla mültecilerin iddia edilen sayıdan fazla olmasına ve dolayısıyla olgunun olumsuzlanmasına yol açmaktadır (Gabrielatos ve Baker, 2008, s.31). Böylelikle kendi ülkelerinde yaşam hakkı bulamayan göçmenler oluşturulan haberler aracılığıyla göç ettiği ülkelerdeki yerel halk tarafından negatif anlamlara maruz bırakılmaktadır.

⁵<https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/rusyanin-ukraynaya-ismali-avrupa-ukraynadan-buyuk-bir-goc-dalgasina-hazirlaniyor-1910895>

⁶<https://www.yenisafak.com/gundem/gonullu-geri-donus-boyle-olacak-konut-ve-is-imbani-3818250>

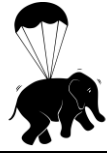
⁷<https://www.yenisafak.com/gundem/geri-gonderme-merkezleri-kapilarini-yeni-safaka-acti-en-hassas-gorev-3819122>

⁸<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/sodevden-suriyelilere-bakis-arastirmasi-ulkelerine-geri-donmeliler-diyen-akplilerin-orani-yuzde-426-1905421>

⁹<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/yunanistanin-gocmenleri-geri-itme-sayisi-bir-yilda-yuzde-97-artti-1905760>

¹⁰<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/izmir-aciklarinda-geri-itilen-77-duzensiz-gocmen-kurtarildi-1944778>

¹¹<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/icisleri-bakanligi-ulkesine-gonderilen-afgan-gocmen-sayisini-acikladi-1944904>

Wodak'a (2001, s.75) göre, bir eylem, bir şey veya bir kişi (kişiler grubu) X olarak adlandırılıyorsa/belirtiliyorsa, eylem, şey veya kişi (kişiler grubu) X'in (gerçek) anlamında bulunan nitelikleri/özellikleri/özelliği taşır veya taşımaktadır. Ancak bu metaforların hedef kitlede panik yaratan duygulara yol açmasındaki bir diğer etken suya atfedilen niteliklerin bireyle ilişkilendirilmesidir (Pugh, 2004, s.4). Çünkü suyun şekil, renk eksikliği ve bir damlanın diğerinden ayırt edilememesi göçmenlerin metaforik olarak insanlık dışı varlıklar olarak anlamlandırılmasına neden olmaktadır (Petersson ve Kainz, 2017, s.53). Böylelikle göçmenlerin su metaforlarıyla insanlık dışı bir yapıya büründürülmesi ev sahibi ülkelerdeki bireylerin zihinlerinde göçmenlere olumsuz bir anlam yüklemektedir.

5.2. Ekonomik Yük, İşsizlik Metaforu

Bu metafor kategorisi, çok sayıda Suriyeli mültecinin mevcudiyeti nedeniyle ev sahibi ülkelerin sıkıntılı durumunu temsil etmektedir. Bu metaforlar, ev sahibi ülkelerin içinde bulunduğu vahim durumla ilgili farkındalığı artırmaya yardımcı olarak, uluslararası toplumun Suriyeli mültecilerin ev sahibi ülkelerin çeşitli altyapıları üzerindeki yükünü hafifletme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, bu metafor kategorisi, mülteci akınını, ev sahibi ülkelerin göçmen sorunundan önce de var olan sorunlarını veya eksikliklerini göçmenler üzerinden meşrulaştırarak, göçmenlerin sorumlu tutulmasına/işaret edilmesine vesile olmaktadır. Bu olgu, artan işsizlik, konut kıtlığı, artan fiyatlar gibi konularda yüksek maliyetli artış ve fazladan bir ekonomik ve toplumsal yük getirdiğini vurgulamaktadır (Abid vd., 2017, s.127). Gabrielatos ve Baker'a (2008, s.63) göre, ekonomik yük türü metaforlar gazeteciler tarafından mültecileri veya ülkeye yeni gelenleri olumsuz bir şekilde ifade etmeyi ya da mali bir tehdit olarak göstermeyi amaçlamaktadır. Gazetelerdeki örnekler bakıldığında, “Polonya’da mülteci krizi kapıda: Ne iş ne de ev bulunuyor¹²”, “AB Ukraynalı mültecilerin yükünü tüm üye ülkelere paylaştırmaya hazırlanıyor¹³”, “Göçmenlere Avrupa’da iş fırsatı sunan ofiste başvuru yoğunluğu¹⁴”, “Sığınmacılarla birlikte kızamık, HIV, sıtma ve tüberküloz sayısında artış yaşanıyor¹⁵” gibi göçmenlerin hem sayısal hem de ekonomik olarak birer yük olduğu haberlerde görülmektedir.

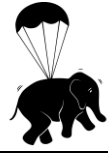
Göçle ilgili tartışmalarda sıklıkla olduğu gibi, “yük” ve “finans” ile ilgili konular mevcuttur. Bu işsizlik konusu üzerinde de kendini göstermektedir. Sınırlı sayıda iş ve sınırlı miktarda para olduğu ve dolayısıyla göçmenlerin sayısındaki artışın, bu kaynaklara olan talebi fazlaştıracığı düşüncesi hâkim olmaktadır. Bu durum, göçmen olmayanlar için daha az para, daha az iş ve kamu hizmetlerinde daha fazla baskı anlamı üretmektedir. Stratejik olarak üretilen bu anlam, iş ve ücret konusunda yaşanacak olumsuzluklar için yurttaşların göçmenleri sorumlu tutmasına aracılık etmektedir. Bu hususta yurttaşlar, kendi hareket alanlarını genişleten ve göçmenlerin hareket alanını kısıtlayan bir düşünceyi destekleme maksadı güdebilmektedirler (Bates, 2022,

¹²<https://www.yenisafak.com/dunya/polonyada-multeci-krizi-kapida-ne-is-ne-de-ev-bulunuyor-3831441>

¹³<https://www.yenisafak.com/dunya/ab-ukraynali-multecilerin-yukunu-tum-uye-ulkelere-paylastirmaya-hazirlaniyor-3772077>

¹⁴<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/gocmenlere-avrupada-is-firsati-sunan-ofiste-basvuru-yogunlugu-1939223>

¹⁵<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/siginmacilarla-birlikte-kizamik-hiv-sitma-ve-tuberkuloz-sayisinda-artis-yasaniyor-1933752>

s.7). *Almanya'da işsiz sayısı Ukraynalı mülteciler nedeniyle arttı¹⁶*, *“Lübnan: Mülteciler yüzünden büyük zarara uğradık¹⁷”*, *“İdlib'deki 3 milyon 600 bin mülteciye sağlanan elektriğin yükü yurttaşın sırtında¹⁸”* gibi haberlerle aynı zamanda, ırkçı görüşlerin doğrudan ifade edilmediği, bunun yerine başkalarına aktarıldığı ve görünüşte pasif ve tarafsız kalan retorik yoluyla aklandığı bir makul inkâr edilebilirlik biçimini temsil etmektedir (Şengül, 2021, s.3).

Sonuç olarak, Gabrielatos ve Baker'a (2008, s.31) göre, duygusal olarak yüklü metaforlar, tipik olarak mültecilerin göçmenler üzerindeki yükü (ekonomik ve sosyal ikilemler dahil) vurgulayarak tamamlanmaktadır. Bu sayede metaforlar mültecilerin neden olduğu ekonomik ve sosyal sorunlarla tamamlanmaktadır.

5.3. Misafirperverlik, Kapı Açma Metaforu

Bu metafor kategorisi, mültecilerin ev sahibi ülkelere girişini temsil etmektedir. Bu metafor biçimi, ev sahibi ülkeler tarafından benimsenen açık kapı politikasını yineleyen raporlarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu, ev sahibi ülkelerin, mültecilerin girmek için kullanabileceği bir giriş noktası olan binalara benzetildiği fikrini temsil etmektedir (Abid vd., 2017, s.127). Örneğin, *“Mülteci dramı: Botta doğum yapan anne ve bebeğine Türkiye sahip çıktı¹⁹”*, *“ABD'den Türkiye'ye Suriye ve Ukrayna teşekkürü²⁰”*, *Mülteci kampındaki yetim kızın yemek hayali gerçek oldu²¹”*, *“Ukraynalı mülteciler ve Rus sürgünlerin güvenli limanı: Türkiye²²”*

Konukseverlik genellikle, tarihi aşan ve tüm uygarlıklarda var olan koşulsuz bir “evrensel” kavram olarak sunulmaktadır. Özellikle hareketlilik ve göç ile ilgili olarak, insanlığın temel bir yasası gibi görünmektedir. Konukseverlik her zaman kişisel ya da kurumsal ya da her ikisi olmuştur. Aynı zamanda her zaman benliğin ve ötekinin korunmasını temsil etmiştir; misafirperverlik genellikle sözleşmeye bağlıdır, ritüelleştirilebilmekte ve kodlanabilmektedir (Derrida ve Dufourmantelle, 2008, s.141).

Gazetelerde kullanılan su veya düşman metaforlarında olduğu gibi göçmenler sadece insanlıktan çıkarılan söylemlerle ilişkilendirilmemektedir (Taylor, 2021, s.473). Çünkü göçmenlerin ev sahibi toplumlarının içine dahil edildiği, hoş karşılandığı ve davet edildiği metafor olan misafir (dost) metaforu da kullanılmaktadır (Jenkins, 2012, s.583). Bu söylemi oluşturabilmek için araştırma kapsamında incelenen gazeteler *“Suriyeli kardeşlerimize sahip çıkacağız²³”*, *“Suriyeli kardeşlerimizi yolcu edeceğiz²⁴”*, *“700 binin üzerinde Suriyeli*

¹⁶<https://www.yenisafak.com/dunya/almanya-issiz-sayisi-ukraynali-multeciler-nedeniyle-artti-3836977>

¹⁷<https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/lubnan-multeciler-yuzunden-buyuk-zarara-ugradik-1931470>

¹⁸<https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/idlibdeki-3-milyon-600-bin-multeciyeye-saglanan-elektrigin-yuku-yurttasin-sirtinda-1959970>

¹⁹<https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/multeci-drami-botta-dogum-yapan-anne-ve-bebegine-turkiye-sahip-cikti-2066358?page=1>

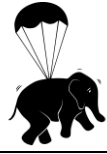
²⁰<https://www.yenisafak.com/dunya/abdden-turkiye-ve-suriye-ve-ukrayna-tesekkuru-3819107>

²¹<https://www.yenisafak.com/foto-galeri/dunya/multeci-kampındaki-yetim-kizin-yemek-hayali-gercek-oldu-2063011?page=1>

²²<https://www.yenisafak.com/dunya/ukraynali-multeciler-ve-rus-surgunlerin-guvenli-limani-turkiye-3771076>

²³<https://www.yenisafak.com/gundem/cumhurbaskani-erdogan-suriyeli-kardeslerimize-sahip-cikacagiz-3818912>

²⁴<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kemal-kilicdaroglu-suriyeli-kardeslerimizi-yolcu-edecemiz-1900707>

*kardeşimiz bu ülkede doğdu*²⁵” gibi haber başlıkları kullanılmaktadır. Özellikle bu başlıklarda kullanılan kardeşlik, dostluk ve misafir gibi metaforlar bu söylemin temelini oluşturmaktadır.

Ev sahibi konumunda olanların konuğunu özellikle yasanın gücü ve devletin meraklı gözleri dâhil olmak üzere dış güçlerden koruyabilecek, özel ve kamu alanı arasındaki sınırı silmeye her zaman istekli konumda olmaktadır (Candea, 2012, s.38). Bu yüzden oluşturulan misafir metaforunun temelinde hoşgörü veya kabullenme olsa da göçmenlerin ev sahibinin koyduğu kurallara uymasına yönelik bir metin altı bir mesaj da bulunmaktadır (Gullestad, 2002, s.49). Çünkü ev sahibi toplumlarında misafir konumunda olan göçmenlerin kendilerine ait olmayan kaynakları orantısız bir şekilde kullanması gerilimi ve şüphe duygusunu ortaya çıkarmaktadır (Malkki, 1995, s.496). Böylelikle göçmen veya mülteciler üzerinden oluşturulan dostluk veya misafirlik metaforu söyleminin ev sahibi konumunda olanların kurallarına uyulması dahilinde gerçekleşmektedir.

5.4. İnsansızlaştırma, Meta Olarak Görme Metaforu

Bu metaforların kullanımı, göçün insanlarla, onların yaşamlarıyla ve kaderleriyle ilgili olmadığı, daha çok ülkeler veya hükümetler arasındaki metalaştırılmış ilişkilerin mübadelesine dayalı bir süreç olduğu şeklindeki efsanevi anlatıya dayanan toplumsal gerçekliğin yaratılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır (Arcimaviciene ve Bağlama, 2018, s.6). “Ege Denizi'nde Türk kara sularına itilen iki adet mülteci botundaki düzensiz göçmenler Sahil Güvenlik tarafından kurtarıldı²⁶”, “Suriyeli genç öfke kusan ırkçı kalabalığa karşı kendini böyle savundu: Ben bir insanım²⁷”, “İngilizlerden insanlık dışı uygulama: Mültecilere elektronik kelepçe takacaklar²⁸”, “Avrupa Ukrayna mülteci krizinde çaresiz: İnsan ticareti tehdidi artıyor²⁹”, “Göçmenler AB ülkelerine eşit olarak dağıtılmalı³⁰”, “İngiliz hükümeti göçmenlere GPS takip cihazı takacak³¹”. Genel olarak insanlıktan çıkarma ve özel olarak göçle ilgili bir diğer önemli duygu, iğrenme veya kirlenme korkusudur. Göçmenler sıklıkla potansiyel kirleticiler olarak gösterilmekte ve bireyleri insan dışı olarak tanımlamak çoğu zaman bu kirliliğin bulaşma tehdidine yol açmaktadır (Haslam, 2006, s.255).

Özetlemek gerekirse, insanlıktan çıkarma miti, kullanımının iki yönlü ideolojik işlevi olan, gelenekselleştirilmiş nesnelere ve metalar metaforları aracılığıyla yeniden üretilir: Bu metaforlar, insani niteliklerden yoksun bırakılan ve bir insan olarak tanımlanan öteki'ye yönelik her türlü (olumlu) duyguyu bastırmakta ve onu sayılabilen, taşınabilen, dağıtılabilen, ticareti yapılabilen, değiş tokuş edilebilen vb. metalaştırılmış nesne haline getirmektedir. Bu nedenle, insansızlaştırmanın, sosyal bir grup olarak göçmenlere yönelik ahlaki duruşu manipüle etmek

²⁵<https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/suleyman-soylu-700-bin-uzerinde-suriyeli-kardesimiz-bu-ulkede-dogdu-1956576>

²⁶<https://www.yenisafak.com/gundem/ege-denizinde-turk-kara-sularina-itilen-iki-adet-multeci-botundaki-duzensiz-gocmenler-sahil-guvenlik-tarafindan-kurtarildi-3841011>

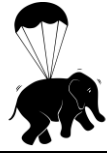
²⁷<https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/suriyeli-genc-ofke-kusan-irkci-kalabaliga-karsi-kendini-boyle-savundu-ben-bir-insanim-2236879>

²⁸<https://www.yenisafak.com/dunya/ingilizlerden-insanlik-disi-uygulama-multecilere-elektronik-kelepce-takacaklar-3835564>

²⁹<https://www.yenisafak.com/dunya/avrupa-ukrayna-multeci-krizinde-caresiz-insan-ticareti-tehdidi-artiyor-3772316>

³⁰<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/mustafa-sarigul-buradaki-gocmenler-ab-ulkelerine-esit-olarak-dagitilmali-1933356>

³¹<https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/ingiliz-hukumeti-gocmenlere-gps-takip-cihaz-takacak-1949727>

adına duyguları bastırarak ve insanları nesneleştirerek siyasi kararları meşrulaştırmaya yönelik örtük bir ideolojik girişim olduğu ileri sürülebilmektedir. Bu durumda, mevcut göç politikası, göçmenlerin, mültecilerin ülkeler ve onları temsil eden hükümetler arasında bir ticaret nesnesi haline geldiği ticari terimlerle temsil edilmektedir. 00haklarına sahip olamayacakları, bu nedenle bu “nesnelerin” nasıl faydalı bir şekilde “yerleştirileceğine” karar verenin ülkeler ve hükümetler olduğudur. Bu tür bir mit, güçlünün söyleminin bir meşruiyet ve ahlaki doğruluk kaynağı olarak görüldüğü toplum içindeki güç ilişkilerinin düzenlenmesine yardımcı olmaktadır (Arcimaviciene ve Bağlama, 2018, s.8).

5.5. Düşman, Suçlu, Tehdit, İlegalite Metaforu

İdeolojik söylemin genellikle genel bir olumlu kendini sunma (övünme) ve olumsuz başkasını sunma (derogasyon) genel stratejisi tarafından organize edilmektedir. Bu strateji, genel olarak kendinin iyi yanlarının vurgulandığı, ötekının kötü yanlarının vurgulandığı bir yapı içermektedir. (van Dijk, 2006, s.126). Düşman metaforunda da göçmenlerin olumsuz özelliklerini ön plana çıkaracak söylemsel stratejiler görünür olmaktadır.

Murray (2003, s.448), istenmeyen yeni gelenin sadece statükoyu bozan bir davetsiz misafir olarak değil, aynı zamanda mecazi olarak mevcut ahlaki düzeni kirleten, kirleten ve yağmalayan biri olarak görüldüğünü savunmaktadır. Dolayısıyla göçmenleri yabancı olarak tanımlamak yeterli değildir; söylem, aşağıda gösterildiği gibi göçmenlerin terörist, silahlı, gangster ve dolandırıcı olarak olumsuz bir şekilde yapılandırıldığı şekilde yapılandırılmıştır. Gazetelerde ki örneklere bakıldığında, “İçişleri Bakanlığı: Bin 141 düzensiz göçmen yakalandı: Uygulamada 6 ruhsatsız av tüfeği, 2 ruhsatsız tabanca, 2 kurusıkı tabanca, 18 mermi, 2 kesici-delici alet, 1 kilo 255 gram esrar, 23 gram eroin, 10 gram metamfetamin, 188 kök kenevir ve 1037 paket kaçak sigara ele geçirildi³²”, “Yasadışı yollarla Türkiye’ye giren göçmenler kadınları taciz ediyor. Topluma entegre olmayan göçmenler ülkede güvenlik zafiyeti hissi oluşturuyor³³”, “Tecavüzden yargılanan Afgan göçmen: Ülkemde genç erkeklerle seks yapmak normal³⁴”, “Afganistan’dan Türkiye’ye gelmişti: ‘Tecavüzcü’ iddiasının odağında³⁵” göçmenlerin olumsuz özelliklerini gösteren söylemler görülmektedir.

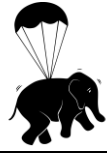
Mültecilerin mağdur olarak temsilinin aksine, medyada, mültecilerin oluşturduğu ulusal güvenliğe yönelik tehdidin propagandası da yapılmaktadır. Bu söylem, mültecilerin terörist, şüpheli, cinsel saldırı, katil, cihatçı gibi kodlanmasına yol açmaktadır (Bhatia ve Jenks, 2018, s.226). Mültecilerle ilişkilendirilen en göze çarpan değerler arasında bencillik (ülkesini bencilce geride bırakanlar), korkaklık (kaçmayı seçenler), kaos ve kanunsuzluk ve nihayetinde terör ve korku yer almaktadır (Birkaç haftada bir, bir şeyin patladığı yer) (Cap, 2018, s.91).

³²<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/icisleri-bakanligi-bin-141-duzensiz-gocmen-yakalandi-1960065>

³³<https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/tecavuzden-yargilanan-afgan-gocmen-ulkemde-genc-erkeklerle-seks-yapmak-normal-1957904>

³⁴<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kacak-gocmenler-tartismasi-siddetleniyor-taciz-goruntuleri-tepki-cekiliyor-1925959>

³⁵<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/afganistandan-turkiyeye-gelmisti-tecavuzcu-iddiasinin-odaginda-1910181>

Mültecilerin yasa dışı kişiler olarak temsil edilmesi, onlara suç niteliği kazandırılmasına katkıda bulunmakta ve bu da onları “dışarıda tutmanın” nedenini sağlamaktadır. Suçlulaştırma, göçmenlik yasalarını çiğnemenin cezasıyla ilgili olarak, "aleyhte işlem yapmak", "alıkoymak", "sınır dışı etmek", "tutuklamak" ve "geri gönderilmek" gibi kelimelerin seçimine yansımaktadır. “*Kurala uymayan gönderilsin: Biz de huzursuz ve rahatsızız*³⁶”, *İstanbul'da kaçak göçmen operasyonu: 244 kişi yakalandı*³⁷”, “*Sultangazi'de şüpheli kamyonet durduruldu: 32 kaçak göçmen yakalandı*³⁸”, “*İstanbul'da kadınların videolarını gizlice çeken sapık yakalandı*³⁹”, “*Kadınların gizlice videosu çeken şüpheli sınır dışı edildi*⁴⁰”. Burada iki şey olmaktadır. İlk olarak, sığınmacıları ve mültecileri "yasadışı" olarak tanımlayarak, kendimizi savunma ihtiyacımızı açıklayan daha tehditkâr ve sorunlu yasadışı göçmen kategorisiyle birleştirilmektedir. İkincisi, mültecileri ve sığınmacıları tehdit olarak güvenlik altına almak, onları ülke dışında tutma ve eve gönderme eylemini meşrulaştırmak için kullanılan bir strateji olmaktadır (Don ve Lee, 2014, s.702).

Göçmen veya mültecilere yönelik söylemsel temsiller su metaforunda olduğu gibi bireyleri sadece insanlıktan çıkarmamaktadır. Ayrıca onları birer tehdit unsuru olarak da sunmaktadır (Kelley ve McAllister, 1984, s.387). Bu durumun oluşmasında gazetelerdeki “*Esenyurt'ta mahalleli ile Suriyeli grup arasında kavga: 7 kişi gözaltına alındı*⁴¹”, “*Taksim'de korkunç cinayet: Kavgada kalbinden bıçaklanarak öldürüldü*⁴²”, “*Yabancı uyruklu sandıkları Türk genci bıçakladılar*⁴³”, gibi haber başlıkları etkili olmaktadır. Çünkü haber başlıklarına bakıldığında şiddet, taciz, rehin ve kavga gibi olumsuzluk barındıran söylemler kullanılmaktadır (Baider ve Kopytowska, 2017, s.208). Böylelikle göçmenlerin söylemsel temsilleri hedef kitlede olumsuzlukla ilişkilendirilmektedir. Bu durumda göçmenler ev sahibi toplumların üyelerine birer tehdit unsuru olarak sunulmaktadır.

Göçmenlerin birer tehdit olarak görülmesinde ev sahibi toplumların kendi vatanlarını ulusal ev olarak görmesi etkili olmaktadır. Çünkü yaratılan söylemle birlikte ülke korunması gereken bir cephe veya bariyer olarak sunulmaktadır (Burke, 2002: 61). Bu yüzden göçmenler tehditkâr yapılar olarak ulusun dışına inşa edilen bir söylemi de barındırmaktadır (Martin ve Fozdar, 2022: 59). Böylelikle bu söylemin yaratılabilmesi içinde gazeteler göçmenlere yönelik olumsuzlukları ve saldırı haberlerini daha çok vererek toplumda savunma ve farkındalık mekanizmalarını arttırmaktadır.

³⁶<https://www.yenisafak.com/infografik/kurala-uymayan-gonderilsin-biz-de-huzursuz-ve-rahatsiziz-17540>

³⁷<https://www.yenisafak.com/gundem/istanbulda-kaçak-gocmen-operasyonu-244-kisi-yakalandi-3806508>

³⁸<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/video-sultangazide-supheli-kamyonet-durduruldu-32-kaçak-gocmen-yakalandi-1962940>

³⁹<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/istanbulda-kadinlarin-videolarini-gizlice-çeken-sapik-yakalandi-1925845>

⁴⁰<https://www.cumhuriyet.com.tr/video/kadinlarin-gizlice-videosu-çeken-supheli-sinir-disi-edildi-1920175>

⁴¹<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/esenyurta-mahalleli-ile-suriyeli-grup-arasinda-kavga-7-kisi-gozaltina-alindi-1898931>

⁴²<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/taksimde-korkunc-cinayet-kavgada-kalbinden-bicaklanarak-olduruldu-1947453>

⁴³<https://www.yenisafak.com/foto-galeri/gundem/yabanci-uyruklu-sandiklari-turk-genci-bicakladilar-2065675?page=1>

5.6. Kurban Metaforu

Medyada mültecilerin söylemsel tasvirleri genellikle okuyuculara siyasi haber haberciliğinin sempatik tüketicileri olma fırsatları sunan kurban anlatılarına dayanmaktadır. Mültecilerin potansiyel tehditte travma mağdurlarına bu şekilde yeniden bağlamlaştırılması, çeşitli söylemsel stratejilerden ve retorik araçlardan yararlanmaktadır. Yani, kötü durumun söylemsel tasvirleri, genel olarak, göçün sadece zorunlu olmadığı, aynı zamanda yeniden yerleşme ihtiyacının nedenlerinin travma, ölüm, kargaşa ve parçalanmış hayallere dayandığı anlatısına dayanmaktadır. Bu sayede bir dizi duygusal paralellik aracılığıyla mülteciler potansiyel olarak tehlikeli olmaktan ziyade kurban olarak gösterilmektedir (Bhatia ve Jenks, 2018, s.226).

Kurban anlatısı, ölüm ve ayaklanma gibi ek söylemsel araçlarla güçlendirilmektedir. Örneğin “savaş”, “mermi”, “ölüm tehditleri”, “infazlar”, “keskin nişancı ateşi”, “bombalar” tehdidi altındaki mültecilerin ölümlülüğünü, “evlerini, uzuvlarını, sevdiklerini, hayallerini” kaybettiklerini vurgulamaktadır (Bhatia ve Jenks, 2018, s.227). “Göçmenlerin yaşadığı korku ve çaresizlik YİMER hattına yansıdı: Yunanlılar bizi attı botlarımız batıyor⁴⁴”, “Yunanistan'ın ölüme ittiği 136 göçmen İzmir açıklarında kurtarıldı⁴⁵”, “Yunanistan'ın göçmen zulmü: Elleri kelepçeli olarak denize atılan üç göçmen öldü⁴⁶”, “Suriye'deki mülteci kamplarında dram: Bir de yangın vurdu⁴⁷”, “Ukrayna'daki insani dram derinleşiyor: 5 haftada 4 milyon mülteci⁴⁸”, “Göçmenlerin dramı⁴⁹”, “Meriç'te insanlık dramı: Nehrin ortasında doğum yaptı⁵⁰”.

Bu yolla, Steimel'in (2010, s.227) tekrarladığı gibi, bireysel mültecilerin insanlaştırıldığı ve üzücü mağduriyet hikayeleri aracılığıyla sempatik hale getirildiği anlatılarını çoğaltan bu tür medya söylemi, onları duyulması gereken kurbanlar olarak yansıtmakta ve onlara kendi gerçeklik versiyonlarını paylaşma fırsatı vererek onları güçlendirmektedir.

6. TARTIŞMA ve SONUÇ

Kavramsal metafor teorisinden yola çıkılarak gerçekleştirilen bu araştırmada, incelenen gazete ve haberler özelinden yola çıkılarak elde edilen sonuçlar, göçmenlere ev sahipliği yapan ülkelerin medyalarında göçmen haberleriyle ilgili çok sayıda ve farklı biçimlerde metafor kullandığını göstermektedir. Medyada, mültecileri tanımlamak için ele alınan ilk metafor su metaforlarıdır. Bu metafor kategorisi, mültecilerin, çok kalabalık gruplarla ve çok fazla sayıyla ülkeye giriş yaptığını vurgulamak için, “sel”, “akın” gibi kelimelerle ilişkilendirmektedir. Çalışmanın bu sonucuna benzer olarak, Abid vd., (2017), su metaforlarıyla ilgili çalışmasına bakıldığında, araştırmanın genel sonuçlarının, ev sahibi ve ev sahibi olmayan ülkeler tarafından

⁴⁴<https://www.yenisafak.com/gundem/gocmenlerin-yasadigi-korku-ve-caresizlik-yimer-hattina-yansidi-yunanlilar-bizi-atti-botlarımız-batiyor-3854079>

⁴⁵<https://www.yenisafak.com/gundem/yunanistanin-olum-ittigi-136-gocmen-izmir-aciklarinda-kurtarildi-3842304>

⁴⁶<https://www.yenisafak.com/gundem/yunanistanin-gocmen-zulmu-elleri-kelepceli-olarak-denize-atilan-uc-gocmen-oldu-3842287>

⁴⁷<https://www.yenisafak.com/dunya/suriyedeki-multeci-kamplarinda-dram-bir-de-yangin-vurdu-3840948>

⁴⁸<https://www.yenisafak.com/dunya/ukraynadaki-insani-dram-derinlesiyor-5-haftada-4-milyon-multeci-3772506>

⁴⁹<https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/gocmenlerin-drami-1917575>

⁵⁰<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/mericte-insanlik-drami-nehrin-ortasinda-dogum-yapti-1964984>

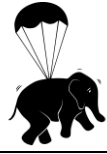

kullanılan metaforlar arasındaki istatistiksel farklılıkların, ev sahibi ülkelerin “akın” ve “giriş” metaforlarını, ev sahibi olmayan ülkelere göre önemli ölçüde daha fazla kullandığını ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanında, bunu yaparken söz konusu fenomeni tanımlamak için ev sahibi ülkelerin medyasında “sel”, “akarsu”, “kabarma”, “dökülme”, “damlama” gibi benzetmeler tercih edilmektedir.

Gazetelerdeki ilgili haberlere bakıldığında, göçmenler, özne olmaktan ziyade birer meta olarak, bir anlaşmanın parçası, alınıp satılabilen ve insani özelliklerinden ziyade bir değiş tokuş eşyası ya da sadece sayısal özellikleriyle ön plana çıkarılan metalar olarak konumlandırılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, göçmenler ülkeler arasında anlaşma yoluyla içlerinden belirli miktardaki kişilerin yerlerinin değiştirildiği insan dışı bir nesne olarak konumlandırılabilir. Bu çalışma özelinde, “itme”, “gönderme”, “ticaret”, “dağıtım” gibi kelimelerle göçmenler üzerinden nesneleştirme yapılmaktadır. Bunların yanında, Taylor (2021), çalışmasında, nesne metaforlarının daha çok “taşıma”, “ulaştırma”, “sökme”, gibi kelimelerle yapıldığını ya da “parti”, “paket” gibi göçmenlerin gruplaştırılarak nesneleştirilmesini içeren benzetmelerle nesneleştirmenin yapıldığını söylemektedir. Yine Taylor’a (2021) göre, “kargo”, “talep”, “arz”, “ticaret” gibi benzetmeler ve hayvanlara özgü, “parazit” ve “haşere” gibi kelimeler ev sahibi ülke medyalarının göçmenleri nesneleştirme stratejileri olarak görülmektedir.

Bunların yanında, bu konumlandırma onları aslında istenmeyen, ev sahibi ülkelerin istemediği bazılarının zorunluluktan kabul ettiği bazı ülkelerin ise kabul dahi etmediği birer yük olarak gösterilmesine hizmet etmektedir. Bu durumda, göçmenler, ev sahibi ülkede hem ekonomik hem de sayısal yük yaratarak, o ülkenin maddi ve altyapısal kaynaklarının gereğinden fazla harcanmasına yol açabilmekte ve o ülkede ev sahibi insanlar için işsizlik ya da konut sorunu yaratıyormuş gibi gösterilebilmektedir. Çalışmada, yük metaforu, “iş”, “ev”, “yük” ve “sağlık” üzerinden tartışılmaktadır. Bunun yanında, alana bakıldığında da benzer şekilde, “iş gücü”, “maaş” (Banda, 2015), “yük”, “ekonomi”, “finans” (Bates, 2022), “yeme, içme ve yatma”, “ülkenin kaynaklarıyla bedava yaşama” (Parker, 2018) gibi söylemler üzerinden de ev sahibi ülke medyalarında görünür olmaktadır.

Göçmenleri sorun olarak gören haber söylemlerinin yanında, onları, dost, kardeş, misafir olarak yansıtan söylemler de mevcuttur. Bu söylemler aracılığıyla ev sahibi olan ülkelerdeki toplumlarda göçmenlere de yer açılmaya çalışılmaktadır. Bu durum göçmenlerin kurban olduğu söylemlerine vurgu yapılarak gerçekleştirilmektedir. Göçmenlerin savaşlarla, ölümlerle karşı karşıya olduğu vurgulanarak onlara yardım etmenin insani bir durum olduğu anlatılmaktadır. Kurban metaforu bu çalışma özelindeki haberlerde, “korku”, “çaresizlik”, “ölüme itilme”, “zulüm”, “dram” gibi kelimelerle görünür olmaktadır. Alandaki çalışmalara bakıldığında ise, Efe (2018), çalışmasında, bu metaforun, genellikle “masum çocuklar”, üzerinde yapıldığını ve bu yapılırken özellikle mülteci çocukların masumluğuna vurgu yapıldığını söylemektedir. Bunlar, “savaştan kaçan çocuklar”, “ölü çocuklar”, “masum çocuklar”, “talihsiz çocuklar”, “mağdur çocuklar” gibi söylemler üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Son olarak biz ve öteki ikiliği yaratma noktasında, göçmenlerin bu kurban, dost, kardeş, yardıma muhtaç kişiler konumlandırılmasının karşılığı olarak medyada onları suçlu, tacizci, tecavüzcü, terörist olarak gösteren söylemler de mevcuttur. Bu söylemler aracılığıyla göçmenler birer düşman olarak yansıtılarak ev sahibi ülkede uzun süre kalmaları engellenmek istenmektedir. Bu çalışma özelinde incelenen haberlerde, biz ve öteki karşıtlığındaki düşmanlaştırma metaforunun, “düzensiz”, “yakalama”, “tutuklanma”, “taciz”, “tecavüz”, “huzursuzluk”, “kaçak”, “kavga”, “cinayet” gibi kelimelerle ve bunun yanında, dost metaforunun ise çalışmada, “sahip çıkma”, “teşekkür”, “hayal gerçekleştirme”, “güvenli liman”, “kardeş”, “misafir” gibi söylemler üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Buna benzer olarak, Cap (2018) çalışmasında, düşman metaforunun, “terörist”, “güvensizlik”, “polis”, “kavga”, “patlama”, “istenmeme”, “hastalık”, “tehlike” gibi kelimelerle görüldüğünü söylemekteyken, Taylor (2021), çalışmasında, dost metaforunun, “aile”, “ev”, “hoş karşılama/hoş gelme”, “davet edilme”, “konuk”, “misafir”, “dostça karşılama” gibi söylemlerle medyada görünür olduğunu belirtmektedir.

Sonuç olarak, ele alınan haberler özelinde ev sahibi ülkeler bağlamında bu metafor kullanım stratejileri çoğu durumda, medya tarafından, mültecileri kendi ülkeleri için bir tehlike olarak algılamaları için kamuoyunda korku yaratmayı amaçladığı söylenebilmektedir (Mayr, 2008, s.62). Ele alınan gazetelerdeki haberler ideolojik olarak değerlendirildiğinde, su (büyük kitleler), yük ve düşmanlık temalarında yani, kalabalık, yük ve düşmanlık gibi göçmenleri olumsuz olarak öne çıkaran konular özelinde Cumhuriyet gazetesinin haber sayısı daha fazlayken, insansızlaştırma, misafir ve kurban temalarında yani, göçmenlerin daha çok olumlu ve mağduriyet özelliklerini gösteren temalarda Yeni Şafak gazetesinin haber sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu anlamda, ele alınan haberler, temalar ve gazeteler özelinde bu iki gazetenin göçmen konusunda ideolojik olarak farklılaştığı söylenebilmektedir.

Araştırma açısından, göç gibi bir insanlık dramı konusunda bile gazeteler haberleri sunarken kendi politikaları doğrultusunda haberleri öznel bir bakış açısıyla kurgulamaktadırlar. Bu durum, okuyucu kitlesinde ve toplumda bir ikiliğe ve çatışmaya yol açabilecek potansiyel taşımaktadır. Gazetelerin, göç haberlerini sunarken, kendi yayın politikaları dahilinde insanları kutuplaştırıcı bir bakış açısı yerine olayın her iki tarafını düşünmeleri ve buna uygun şekilde haberleri yapılandırmaları toplumsal olarak daha ılımlı bir havaya imkân verebilecektir. Bu durum, toplumun, ev sahibi ülke insanların, göçmenlere bakış açısını değiştirebilir ve aynı zamanda göçmenlerin başrolde olduğu kötü olayları da bireysel olarak değerlendirmeye ve göçmenlerin tamamına yaymamaya imkân verebilecektir.

Bu araştırma, ele aldığı gazete ve haber sayısı, zaman aralığı noktasında sınırlı bir çalışmadır. Gelecekteki çalışmalara, benzer bir araştırmayı daha uzun dönem aralığında, daha farklı düşüncelere sahip olduğu düşünülen gazeteleri de dahil ederek yapmaları, bunu yaparken başka ülkelerin gazeteleri ve medya içeriklerine de bakarak ülkeler arası bir anlayış ve söylem farkı olup olmadığını, bunun yanında göçmen olarak nitelendirilen insanların hangi ülkeden ya da ırksal özelliklerini de ön plana alarak bu ırksal özelliklerin göçmenlerin medyada yansımada

bir farklılık yaratıp yaratmadığını da incelemeleri ve sadece göç konusu özelinde değil toplumu ilgilendiren ve medya özelinde geniş yer kaplayan diğer toplumsal konular özelinde de metafor analizi yapmaları önerilmektedir.

Kaynakça

- Abid, R. Z., Manan, S. A., & Rahman, Z. A. A. A. (2017). “A flood of Syrians has slowed to a trickle”: The use of metaphors in the representation of Syrian refugees in the online media news reports of host and non-host countries. *Discourse & Communication*, 11(2), 121–140.
- Ana, O. S. (1999). ‘Like an animal I was treated’. Anti-immigrant metaphor in US public discourse. *Discourse & Society*, 10(2), 191–224.
- Anık, C. (2014). *İletişim sosyolojisi: Kuramsal temeller*. Derin Yayınları.
- Arcimaviciene, L., & Bağlama, S. H. (2018). Migration, metaphor and myth in media representations: The ideological dichotomy of “them” and “us”. *Sage Open*, 8(2), 1-13.
- Baider, F., & Kopytowska, M. (2017). Conceptualising the other: Online discourses on the current refugee crisis in Cyprus and in Poland. *Lodz Papers in Pragmatics*, 13(2), 203-233.
- Banda, F. (2015). Foreigners are stealing our birth right. Moral panics and the discursive construction of Zimbabwean immigrants in South African media. *Discourse & Communication*, 9(1), 47–64.
- Banegas, D. L. (2017). Teaching linguistics to low-level English language users in a teacher education programme an action research study. *The Language Learning Journal*, 48(2), 1–14.
- Bates, D. (2022). “The jobs all go to foreigners”: A critical discourse analysis of the labour party's ‘left-wing’ case for immigration controls. *Critical Discourse Studies*, 1-17. <https://doi.org/10.1080/17405904.2022.2041451>
- Bhatia, A. (2015). *Discursive illusions in public discourse: Theory and practice*. Routledge.
- Bhatia, A., & Jenks, C. J. (2018). Fabricating the American Dream in US media portrayals of Syrian refugees: A discourse analytical study. *Discourse & Communication*, 12(3), 221-239.
- Burke, R. (2002). Invitation or invasion? The ‘family home’ metaphor in the Australian media's construction of immigration. *Journal of Intercultural Studies*, 23(1), 59-72.
- Candea, M. (2012). Derrida en corse? Hospitality as scale-free abstraction. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 18, 34-48.
- Cap, P. (2018). ‘We don’t want any immigrants or terrorists here’: The linguistic manufacturing of xenophobia in the post-2015 Poland. *Discourse & Society*, 29(4), 380-398.

- Castles, S., Miller, M. J., & Ammendola, G. (2005). *The age of migration: International population movements in the modern world*. The Guilford Press.
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. Palgrave Macmillan.
- Charteris-Black, J. (2006). Britain as a container: Immigration metaphors in the 2005 election campaign. *Discourse & Society*, 17(5), 563-581.
- Chilton, P., & Lakoff, G. (1995). Foreign policy by metaphor. In C. Schaffner, & A. Wenden (Eds.), *Language and peace* (pp. 37-60). Ashgate Publishing.
- Couldry, N., & Hepp, A. (2017). *The mediated construction of reality*. Polity Press.
- Derrida, J., & Dufourmantelle, A. (2008). *Of hospitality*. Stanford University Press.
- Dervin, F., & Layne, H. (2013). A guide to interculturality for international and exchange students. An example of hospitality. *Journal of Multicultural Discourses*, 8(1), 1-19.
- Don, Z. M., & Lee, C. (2014). Representing immigrants as illegals, threats and victims in Malaysia. Elite voices in the media. *Discourse & Society*, 25(6), 687-705.
- Dun, O. V., & Gemenne, F. (2008). Defining 'environmental migration'. *Forced Migration Review*, 31(October), 10-11.
- Eberl, J. M., Meltzer, C. E., Heidenreich, T., Herrero, B., Theorin, N., Lind, F., & Strömback, J. (2018). The European media discourse on immigration and its effects: A literature review. *Annals of the International Communication Association*, 42(3), 207-223.
- Efe, İ. (2018). A corpus-driven analysis of representations of Syrian asylum seekers in the Turkish press 2011-2016. *Discourse & Communication*, 13(1), 1-20.
- El Refaie, E. (2001). Metaphors we discriminate by: Naturalized themes in Austrian newspaper articles about asylum seekers. *Journal of Sociolinguistics*, 5(3), 352-371.
- Fernando, İ. N. (2019). *Current approaches to metaphor analysis in discourse*. De Gruyter Mouton.
- Frontieres, M. S. (1997). *Refugee health. An approach to emergency situations*. Macmillan.
- Gabrielatos, C., & Baker, P. (2008). Fleeing, sneaking, flooding: A corpus analysis of discursive constructions of refugees and asylum seekers in the UK press, 1996-2005. *Journal of English Linguistics*, 36(1), 5-38.
- Gibbs, R. W. (2011). Multiple constraints in theories of metaphor. *Discourse Processes*, 48(8), 575-584.
- Goatly, A. (2007). *Washing the brain. Metaphor and hidden ideology*. John Benjamins.

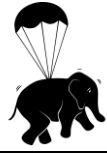
- Guarnizo, L. E. Portes, A., & Haller, W. (2003). Assimilation and transnationalism: Determinants of transnational political action among contemporary migrants. *American Journal of Sociology*, 108(6), 1211-1248.
- Gullestad, M. (2002). Invisible fences: Egalitarianism, nationalism and racism. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 8(1), 45-63.
- Hagerstrand, T. (1969). On the definition of migration. *Finnish Yearbook of Population Research*, 11, 63-72.
- Hart, C. (2017). ‘Riots engulfed the city’: An experimental study investigating the legitimating effects of fire metaphors in discourses of disorder. *Discourse & Society*, 29(3), 279-298.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 252-264.
- Hatoss, A. (2012). Where are you from? Identity construction and experiences of “othering” in the narratives of Sudanese refugee-background Australians. *Discourse & Society*, 23(1), 47-68.
- Hoops, J. F. (2020). Intersections of hospitality and race in integration discourse. *Journal of Multicultural Discourses*, 15(1), 1–17.
- Jenkins, S. (2012). Ethnicity, violence, and the immigrant-guest metaphor in Kenya. *African affairs*, 111(445), 576-596.
- Johnson, M. (2010). Metaphor and Cognition. In D. Schmicking, & S. Gallagher (Eds.), *Handbook of phenomenology and cognitive science* (pp. 401-414). Springer.
- Julios-Costa, M. (2017). The age of crime. *Discourse & Communication*, 11(4), 362-385.
- Kelley, J., & McAllister, I. (1984). Immigrants, socio-economic attainment, and politics in Australia. *The British Journal of Sociology*, 35(3), 387-405.
- King, R. (2020). On migration, geography, and epistemic communities. *Comparative Migration Studies*, 8(1), 1-10.
- Kok, P. (1999). The definition of migration and its application: Making sense of recent South African census and survey data. *Southern African Journal of Demography*, 7(1), 19-30.
- Koller, V. (2004). *Metaphor and gender in business media discourse: A critical cognitive study*. Palgrave Macmillan.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor*. Oxford University Press.

- Krennmayr, T., Bowdle, B. F., Mulder, G., & Steen, G. J. (2014). Economic competition is like auto racing: Building metaphorical schemas when reading text. *Metaphor and the Social World*, 4(1), 65-89.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Lassen, I. (2018). Resisting dehumanization. citizen voices and acts of solidarity. *Critical Discourse Studies*, 15(5), 1-17.
- Lawless, K. (2014). Constructing the “other”: Construction of Russian identity in the discourse of James Bond films. *Journal of Multicultural Discourses*, 9(2), 79-97.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Lueck, K., Due, C., & Augoustinos, M. (2015). Neoliberalism and nationalism. Representations of asylum seekers in the Australian mainstream news media. *Discourse & Society*, 26(5), 608-629.
- Malkki, L. H. (1995). Refugees and exile: From "refugee studies" to the national order of things. *Annual Review of Anthropology*, 24(1), 495-523.
- Martin, C. A., & Fozdar, F. (2022). The master’s tools: Media repurposing of exclusionary metaphors to challenge racist constructions of migrants. *Discourse & Society*, 33(1), 56-73.
- Mayr, A. (2008). *Language and power: An introduction to institutional discourse*. Continuum.
- Murray, M. J. (2003). Alien strangers in our midst. *Canadian Journal of African Studies*, 37(2-3), 440-466.
- Musolff, A. (2016). *Political metaphor analysis*. Bloosbury Academic.
- Park, R. E. (1914). Racial assimilation in secondary groups with particular reference to the Negro. *American Journal of Sociology*, 19(59), 606-623.
- Parker, S. (2018). ‘Just eating and sleeping’. Asylum seekers’ constructions of belonging within a restrictive policy environment. *Critical Discourse Studies*, 17(1), 1-17.
- Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.
- Pettersson, B., & Kainz, L. (2017). Migration in the media: Metaphors in Swedish and German news coverage. *In Nordeuropa-Forum*, 19, 38-65.
- Pugh, M. (2004). Drowning not waving: Boat people and humanitarianism at sea. *Journal of Refugee studies*, 17(1), 50-69.

- Salahshour, N. (2016). Liquid metaphors as positive evaluations: A corpus-assisted discourse analysis of the representation of migrants in a daily New Zealand newspaper. *Discourse, Context & Media*, 13, 73-81.
- Schiller, N. G. (2009). *A global perspective on transnational migration: Theorizing migration without methodological nationalism*. Centre on Migration, Policy and Society. University of Oxford.
- Schmid, G. (1992). The development of migration policies and their contradictions. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 5(2), 41-50.
- Shacknove, A. E. (2017). *Who is a refugee?*. Routledge.
- Soncu, A., & Ünal, C. (2018). Toulmin'in argümantasyon modeli ve siyasal argümantasyon analizi. K. G. Yiğitbaşı, & A. G. Soncu (Eds.), *Siyasal dilin satır arası içinde* (ss. 213-248). Çizgi Kitabevi.
- Sredanovic, D. (2017). Transnationalizing cultural pluralism. The case of migrants from Ukraine and Lebanon in Italy. *Critical Discourse Studies*, 14(3), 292-308.
- Steimel, S. (2010) Refugees as people: The portrayal of refugees in American human interest stories. *Journal of Refugee Studies* 23(2), 219-237.
- Strom, M., & Alcock, E. (2017). Floods, waves, and surges. the representation of Latin immigrant children in the United States mainstream media. *Critical Discourse Studies*, 14(4), 440-457.
- Şengül, K. (2021). "It's OK to be white": The discursive construction of victimhood, "anti-white racism" and calculated ambivalence in Australia. *Critical Discourse Studies*, 19(6), 1-17.
- Taylor, C. (2021). Metaphors of migration over time. *Discourse & Society*, 32(4), 463-481.
- Udeoğlu, B. (2015). Basının kamuoyu oluşturma görevi: 2014 cumhurbaşkanlığı seçim kampanyası dönemi, Yeni Şafak ve Sözcü gazetesi örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3(2), 346-345.
- Ünal, C. (2022). *Toplumun medyatik inşası ve göç*. Nobel Yayınevi.
- van Dijk, T. A. (2006). Ideology and discourse analysis. *Journal of Political Ideologies*, 11, 115-140.
- Wimmer, A., & Glick Schiller, N. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the state of migration: An essay in historical epistemology. *International Migration Review*, 37(3), 576-610.

Wodak, R. (2001). The discourse-historical approach. In Wodak, R., & Meyer, M. (Eds.), *Methods of critical discourse analysis* (pp.63-94). Sage.

Yang, X., Cole, J., & Reitter, D. (2018). Not that much power. Linguistic alignment is influenced more by low-level linguistic features rather than social power. *Proceedings Of The 56th Annual Meeting Of The Association For Computational Linguistics (Acl)*, 1, 601-610.

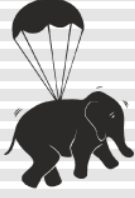
Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar eşit şekilde katkıda bulunmuştur.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

Queer Kuram, Queer Öznellikler: Hamam ve Cahil Periler

Eda Evlioğlu Gezer¹

Received/ Başvuru: 20.04.2022

Accepted/ Kabul: 27.07.2022

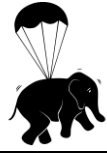
Published/ Yayın: 30.12.2022

Özet

1960'lı yılların özgür ruhu ve bu yıllarda yaşanan muhalif ortam beraberinde heteroseksüellikten farklı düşüncelerin, yönelimlerin (eşcinsellik gibi) ortaya çıkmasına ve zaman içinde de queer kavramının gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır. Tüm dünyada tartışılmaya ve etkili olmaya başlayan bu farklı yönelimler hiç şüphesiz düşler diyarı sinemanın da zaman içinde ilgisini çekmiş, cinsel yönelimin normatif algılarının dışına taşan oluş halleri ve queer gibi kavramlar beyaz perdeye yansıtılmaya başlanmıştır. Gus Van Sant, Ang Lee, Jonathan Demme, Xavier Dolan, Mehmet Binay, Kutluğ Ataman vb. yerli/yabancı yönetmeler gibi Ferzan Özpetek de filmlerinde eşcinsellik ve queer unsurları işleyen yönetmenlerden biridir. Bu bağlamda makalenin amacı queeri, queerin gelişim sürecini ve queer kuramı açıklayarak queer öznelliklerin Ferzan Özpetek sinemasında, özellikle *Hamam* ve *Cahil Periler* filmlerinde nasıl temsil edildiğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: queer, queer kuram, queer öznellikler, sinema, ferzan özpetek

¹ Doktor, Bağımsız akademisyen, Isparta, Türkiye. eevlioglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0926-964X

Queer Theory, Queer Subjectivities: Turkish Bath and Ignorant Fairies

Abstract

The free spirit of the 1960s and the opposition atmosphere in these years paved the way for the emergence of different thoughts, orientations (such as homosexuality) and the concept of queer to come to the agenda in time. These different orientations, which have started to be discussed and effective all over the world, have undoubtedly attracted the attention of dreamland cinema over time, and queer concept and states of being that go beyond the normative perceptions of sexual orientation have begun to be reflected on the white screen. Gus Van Sant, Ang Lee, Jonathan Demme, Xavier Dolan, Mehmet Binay, Kutluğ Ataman etc. like local/foreign directors, Ferzan Özpetek is also one of the directors who deal with homosexuality and queer elements in his films. In this context, the aim of the article is to explain how queer subjectivities are represented in Ferzan Özpetek's cinema, especially in *The Turkish Bath* and *Ignorant Fairies* films, by explaining queer, the development process of queer and queer theory.

Keywords: queer, queer theory, queer subjectivities, cinema, ferzan özpetek

EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: Queer theory, which is at the center of gender studies, creates an important and broad perspective on gender and sexuality issues with its political potential. The last of a series of words that have formed the semantic force field of homosexuality since the 19th century, queer is not only lesbian or gay in its widest use; it also characterizes transgender, bisexual, and even heterosexual identities. Queer, which refuses to be stuck in a certain form and maintains a resistance relationship with whatever constitutes normativity, today has influenced many branches of art, especially cinema. As a matter of fact, homosexuality and queer elements are observed in the films of domestic/foreign directors such as Gus Van Sant, Ang Lee, Jonathan Demme, Xavier Dolan and Mehmet Binay, Kutluğ Ataman, Ferzan Özpetek. In this context, in this article, the development process of queer and queer theory are explained, Ferzan Özpetek's cinema is discussed, and especially two films (*The Turkish Bath* and *Ignorant Fairies*) of the director are analyzed in the context of queer subjectivities. The reason why the films analyzed by the qualitative content analysis method were chosen as samples is that the family forms in the films *The Turkish Bath* and *Ignorant Fairies* are different from the traditional family structure, and the elective family² form comes to the fore in both films. In addition, orientalist and queer other in films are established through the use of music. The main problematics of this article, which aims to draw the theoretical framework of queer theory, to reveal how queer theory is represented in cinema, to analyze how queer subjectivities are represented in Ferzan Özpetek's filmography and especially in the director's two films, is queer subjectivity and the elective family form consisting of queer individuals.

Research Method: The research method of this study is qualitative content analysis.

Conclusion: It has been observed that elective family and queer subjectivities constitute the common theme in these two films, which are analyzed within the framework of queer theory and queer subjectivities. Both films begin with the death of the bisexual character, and this bisexual character is included in an elective family of queer individuals. These queer subjects, on the other hand, are always displayed in the same places (such as home, dinner table) in both films. While the "orientalist" and "queer other" are established by music in the films, another character (nephew, spouse) takes the place of the deceased bisexual character. Also, the main characters (such as Marta in *The Turkish Bath* and Antonia in *Ignorant Fairies*) discover their husband's bisexuality after their death, however they don't mind it. They even accept the situation as it is and be part of their husband's elective family.

² The traditional nuclear family is a completely patriarchal and heterosexual family structure; the elective family is an alternative family consisting only of LGBT+ individuals within the framework of queer theory, completely independent of the patriarchal structure (Weston, 1997, s.58).

1. GİRİŞ

1980’li yılların sonunda ortaya çıkan, 1990’lı yıllar boyunca gelişip günümüze kadar uzanan “queer” kavramı, toplumsal cinsiyet çalışmalarının merkezinde yer alır. Barındırdığı siyasi potansiyel ile cinsiyet, cinsellik konularında önemli ve geniş bir perspektif oluşturmayı başaran bu kavram, 19. yüzyıldan bu yana eşcinselliğin anlamsal kuvvet alanını oluşturan bir dizi sözcükten sonuncusudur. Queer, en geniş kullanımıyla sadece lezbiyen, gay değil; aynı zamanda transeksüel, biseksüel, transgender hatta bazı heteroseksüel kimlikleri de niteler. Dolayısıyla belirli bir forma sıkışıp kalmayı reddeden ve normativiteyi oluşturan her ne ise onunla bir direniş ilişkisi sürdüren queer, günümüzde de birçok sanat dalında yer bulmaktadır. Queer öznelliklerin temsil edildiği sanat dallarından birisi de sinemadır. Nitekim Gus Van Sant, Ang Lee, Jonathan Demme, Xavier Dolan ve Mehmet Binay, Kutluğ Ataman, Ferzan Özpetek gibi yerli/yabancı yönetmenler filmlerinde eşcinsellik ve queer unsurlara yer vermektedir. Queerin, queerin gelişim sürecinin ve queer kuramın açıklandığı bu makalede de Ferzan Özpetek sineması ele alınmış, *Hamam* (1997) ve *Cahil Periler* (2001) filmlerinde queer öznelliklerin nasıl temsil edildiği niteliksel içerik analizi yöntemi ile ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda makalenin temel amacı; feminist kuramdan başlayarak queer kuramın teorik çerçevesini çizmek, sinemada queer kuramın nasıl temsil edildiğini ortaya koymak, Ferzan Özpetek sinemasında ve özellikle yönetmenin iki filminde queer öznelliklerin nasıl temsil edildiğini çözümlenektir. Benimsenen yöntem ve amaç doğrultusunda filmler aşağıda belirtilen sorular çerçevesinde analiz edilmiştir.

- a) Filmlerdeki ortak tema nedir?
- b) Film karakterlerinin özellikleri ve aile ilişkileri nasıldır?
- c) Filmlerde müzik kullanımı nasıldır?
- d) Filmlerdeki müzik kullanımı ile inşa edilen düşünce/fikir nedir?
- e) Analiz edilen iki filmdeki benzerlikler (olay örgüsü, hikâye, mekân, karakterler bakımından) nelerdir?
- f) Filmlerde oryantalist motiflere rastlanıyor mu?
- g) Filmlerde queer ve queer öznellik nasıl kuruluyor?
- h) Filmlerde seçilmiş aileye rastlanıyor mu?
- i) Filmlerdeki seçilmiş aile üyeleri farklılık gösteriyor mu?
- j) Filmlerde queer karakterlerin görüldüğü mekânlar sınırlı mı, queer karakterleri genellikle hangi mekânlarda gösteriliyor?

2. TOPLUMSAL CİNSİYET TARTIŞMALARINDA ÖNEMLİ DURAK NOKTALARI

2.1. Feminist Hareketin Tarihsel Süreci

Bir toplum içinde doğan bireyin sosyalleşme süreci, kadın ve erkek olmak üzere iki biyolojik cinsiyet temelinde kendi kimliğini inşa etme sürecini gösterir. Bu süreçte birey, toplumsal cinsiyet rollerine göre kendi kimliğini inşa eder. Bireyin biyolojik cinsiyeti üzerine inşa ettiği roller ve davranışlar ise toplumsal yapılar tarafından kontrol edilir, belirli kalıplara sokulur ve

yeniden üretilir. Connell (1998, s.166), bu üretim sürecini “toplumsal cinsiyet düzeni” olarak tanımlar. Dolayısıyla birey, toplumda biyolojik cinsiyetine göre konumlandırılarak, rolleri belirlenir ve ayrıştırılır. Connell’a göre, bu ayrıştırmanın temeli geleneksel ataerkil toplumun davranış kalıpları üzerinden pekiştirilir. Böylece kadın ve erkek için uygun olan roller belirlenir ve bu roller aracılığıyla bireylerin toplumsal ilişkilere yerleştirilmesi sağlanır (1998, s.79). Yani bireyin içinde yaşadığı toplum kadının/erkeğin tanımını yapar, onların bu tanımlara uygun rollere göre davranmasını sağlar, bu rolleri bireye öğretir hatta bireyi bu rollere göre inşa eder.

Ataerkillik üzerinden pekiştirilen toplumsal cinsiyet düzeninin cinsler arası eşitsizlikler yarattığını düşünen ya da bunun farkındalığını yaşayan bireyler özellikle de feministler bu düzeni değiştirme mücadelesi içine girmişlerdir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için sosyal, kültürel, ekonomik ve akademik olmak üzere birçok alanda mücadele veren feministler, ataerkil düzeni ve bu düzendeki kadının konumunu tartışmışlardır. Bu tartışmalar ile bir mücadele alanı yaratan feminizm, 1792 yılından bugüne toplumsal cinsiyet eşitliği için üç dalga halinde ilerlemiştir. Feminizmin ilk dalgası, siyasal anlamda kadının özne olması için verilen mücadeledir. Bu dönem kadının oy kullanması, siyasal alanda ve mülkiyet/egitim hakkında erkek gibi özne olması çabasını içerir. İkinci dalga feminizm sürecinde kadınlar bedenleri üzerinden özne olma mücadelesini verirken, 1990’lı yıllarda başlayan üçüncü dalga feminizm hareketi, ikinci dalganın mücadele alanını hem genişletmiş hem de farklı yönlere çevirmiştir. Kimliklere önem verilen üçüncü dalga feminizmde, ırk ve cinsel yönelim üzerinden ötekileştirilen kadınlar düşünce kapsamına alınmıştır. Dolayısıyla bu dönem farklılıkların dillendirildiği dönem olarak tanımlanmıştır (Orhun ve Delibaş, 2021, s.17-18). Feminizm ile yükselişe geçen kadın çalışmaları, erkeklik çalışmalarının ortaya çıkması ve yükselmesinde etkili olmuş, eleştirel erkeklik çalışmaları bağlamında erkekliğin nasıl üretildiği ve sürdürüldüğü incelenmiştir.

2.2. Eleştirel Erkeklik Çalışmalarına Genel Bir Bakış

1980 ve 1990’ların başında ampirik araştırmalar ile gündeme gelen eleştirel erkeklik çalışmaları, iki farklı dinamiğe dayanır. İlk dinamik, erkeklik çalışmalarını feminist harekete tepki olarak 1970’lerin sonlarında ortaya çıkan bir disiplin olarak kabul eder. İkinci dinamik ise, tüm çalışmaların erkeklik deneyimlerini ve pratiklerini temel alan çok eski bir tarihe dayandığını belirtir (Kimmel, 2005, s.16). Eleştirel erkeklik çalışmaları da feminist harekette olduğu gibi üç dalgada ortaya çıkmıştır. Birinci dalgada ideal erkekliğin nasıl olması gerektiği sorgulanırken; 1980’li yılların sonunda ortaya çıkan ikinci dalgada tek bir erkeklikten söz etmenin imkânsız olduğu ve bu savdan hareketle erkekliklerden söz edilmesi gerekliliği ileri sürülmüştür. Hala devam eden üçüncü dalga erkeklik çalışmaları ise, erkeklerin kimlikleri üzerinden farkındalığın nasıl sağlanabileceğini değerlendirir (Edwards, 2006, s.35-36). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları ile birçok yönden farklılık gösteren erkeklik çalışmaları, kollektif bir çıkar üzerine değil erkek olmaktan kaynaklı avantajlı konumun ya da sahip olunan çıkarın/ayrıcalığın ortadan kaldırılması üzerine kuruludur.

1980’li yıllardan bu yana erkeklik çalışmaları alanına büyük katkısı olan Connell ise, farklı erkekliklerin var olduğunu ileri sürerek “Erkeklikler Teorisi”ni geliştirmiştir. Bu teorisi ile tek tip bir erkekliğin olmadığını ve erkekliklerin çoğul olarak tartışılması gerektiğini ortaya koyan Connell “hegemonik”, “suç ortağı/işbirlikçi”, “marjinal” ve “madun” erkeklik olmak üzere dört tip erkeklikten bahseder.

Bu erkeklik tiplerinden hegemonik erkeklik, geleneksel ataerkil toplum yapısının ürettiği bir erkeklik tipidir. En basit anlamda, toplumda varlık gösteren erkeklikler içinden üstün olan erkeklik tipine atıf yapar. İktidarı elinde bulunduran hegemonik erkeklik hem kadınlar hem de diğer erkekler üzerinde üstünlük kurar ve dominanttır. Ataerkil bir toplumda, hegemonik erkeklikle ilişkilendirilenler genellikle iktidarı elinde tutan daha çok beyaz, orta sınıf, iyi bir işe sahip, sportif faaliyetlerde bulunan, atletik, heteroseksüel gibi özelliklere sahip erkeklerdir (Connell, 2005, s.77; Sancar, 2009, s.27). Dolayısıyla erkeğin toplumdaki üstünlüğünü ve egemen konumunu besleyen hegemonik erkeklik, erkeklerin tabiiğini, kadınlarınsa bağıllığını garantilemek için çalışır. Toplumda küçük bir grup hegemonik erkeklik pratiklerini ve özelliklerini sergilerken, geriye kalan büyük bir grup hegemonik erkeklik dışında kalanlar olarak tanımlanır. Suç ortağı/işbirlikçi olarak tanımlanan bu erkeklik tipi, direkt olmasa da ataerkilliği onaylayarak kadınların ikincil kılınmasından yararlanır. Erkeklerin büyük çoğunluğu bu gruba dâhildir. Ayrıcalıkların farkında olan bu erkekler, ataerkil yapıda meydana gelebilecek olan risklerin sorumluluğunu alamadıkları için hegemonik erkeklerin bu süreci idare etmesine seyirci olurlar. Yani hegemonik erkekliğini kaybetmek değil, sürdürmek isteyen erkekler ataerkil yapının yeniden üretilmesini sağlarken, suç ortağı/işbirlikçi gruba dâhil olan erkeklerde bu işleştikten aldıkları ataerkil payla ilgilenirler. Çünkü ataerkil toplum yapısını yeniden üreten ve yöneten hegemonik erkeklik pratiklerine sahip erkekler, bu yapıya karşı durabilecek potansiyele sahip olan suç ortağı/işbirlikçi erkekler üzerinde baskı, tahakküm kurar ve onlara karşı durmamaları gerektiğini dayatır (Orhun ve Delibaş, 2021, s.23,24). Böylece bu grup, hegemonik erkekliği üreten ataerkil yapının nimetlerinden kendi payına düşeni sessizce alırken, suça ortak olan bu erkek kitlelerinin desteğini alan iktidardaki küçük grup ise devlet, ordu, siyaset, heteroseksüel aile, ordu vb. kurumlar vasıtasıyla hegemonik erkekliği yeniden üretir.

Toplumsal cinsiyetin sınıf, ırk ve etnisite ile olan etkileşimleri sonucu ortaya çıkan marjinal erkeklik, toplumun ürettiği ideal ve standart kavramların dışında kalan tüm erkeklerin dahil olduğu bir kategoridir (Connell, 2005, s.155). Nitekim fiziksel güç üzerinden hegemonik erkekliğini üreten Muhammet Ali (boksör), Müslüman olması ve beyaz olmaması nedeniyle marjinal erkeklik kategorisine dahildir. Connell’a göre, marjinalleştirme daima hegemonik erkekliğin yetkilendirilmesiyle alakalıdır. Çünkü beyaz ve heteroseksüel olan hegemonik erkek genellikle siyah erkeklerle otorite verilmesine engel olur (2005, s.156,157). Ataerkil yapının hâkim olduğu toplumlarda marjinal erkeklikler ikincil kılınsa bile, kadına karşı hegemonik erkeklik pratiklerinin sağladıklarından yararlanırlar. Geleneksel ataerkil toplumda beyaz, heteroseksüel erkekler egemendir ve egemenliklerini normalleştirerek idealleştirir. Böylece heteroseksüel erkeklerin toplumda uyguladığı tahakküm, ataerkil toplumun normal

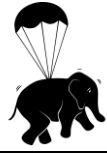

dışı olarak nitelediği homoseksüelleri madunlaştırır. Madun erkek kimliğine sahip erkekler, hegemonik erkeklik pratiklerinin tersi pratikler sergiler. Geleneksel ataerkil toplumun ürettiği cinsiyet rollerine uygun davranmayan madun erkeklik kimliğine sahip erkekler, fiziksel olarak zayıf ve duygularını fazla ön plana çıkararak şekilde tanımlanır. Connell'in (2005, s.153) teorisinde madun erkeklik en alt basamakta yer alır ve hegemonik erkekliğin barındırmadığı ne varsa bünyesinde barındırır. Dolayısıyla hegemonik erkeklik kendisine uygun olarak görmediği olumsuz her şeyi eşcinselliğe yani madunluğa ait olarak görürken, eşcinselliği ise tahakküm kurduğu ve baskıladığı kadın üzerinden tanımlayıp, eşcinselliğe kadınsılık olarak bakar. Erkeklik çalışmaları literatüründe eşcinsellik ilişkilenen madun erkeklik, marjinalleştirilmiş cinsel kimlikleri bünyesinde barındıran ve şemsiye bir terim olan queer kavramını akla getirir.

2.3. Queer Tarihi, Queer ve Queer Kuram

Tüm dünyada, özellikle 1960 ve 1970'li yıllarda, yaşanan politik ve toplumsal gelişmeler "queer" kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1960 ve 1970'li yılların özgür ruhu, bu yıllardaki muhalif ortam beraberinde farklı düşünce ve yönelimleri gündeme getirmiştir. Nitekim eşcinsel hareket bu düşünce ve yönelimlerin sadece birisidir. Bu hareketin kamusal alanda kendini gösterdiği en önemli hadise ise Stonewall İsyanı'dır (Bayramoğlu, 2011, s.387-390). Stonewall İsyanı ya da ayaklanması, 28 Haziran 1969 tarihinde New York şehrindeki gaylerin gittiği Stonewall Inn adlı bir bara polis baskın yapması sonucu yapılan bir dizi gösteri ve direniş eylemidir. Bu gösteri ve direniş eylemleri ABD tarihinde eşcinsellere ve cinsel azınlıklara baskı uygulayan bir sisteme karşı ilk açık direniştir. Ayrıca, Stonewall İsyanı ABD'de başta olmak üzere tüm dünyadaki "eşcinsel hakları hareketini" tetikleyen bir hadise olarak kabul edilir.

1980'li yıllarda ortaya çıkan AIDS krizi ve bunun çok yönlü sonuçları, kimlik politikaları ve cinsel yönelimlerde bir kırılmaya yol açmıştır. Çünkü AIDS'in ortaya çıkmasını, hem Reagan hükümeti hem de ABD toplumunun önemli bir kesimi, 60'ların özgür ruhuyla entegre olan cinsel özgürlük dalgasına ve daha özeldir eşcinsellere bağlamaktadır. Walters ise, 1980'lerde ACT UP ve Queer Nation gibi grupların ortaya çıktığını ve ana akım eşcinsel örgütlerin gizlilik çağrılarında kendini ayıran bu grupların, farklı cinsel yönelimlere daha radikal bir yön kazandırmayı hedeflediğini belirtir. Reagan hükümetinin toplumun sağlığını önemli derecede etkileyen AIDS tehdidinde gereken önemi vermemesi ve hastalığa karşı yeterli önlem almaması, eşcinsel kesimin ise hem hastalığa hem de kendilerine yönelen her türlü saldırıya karşı beraber hareket etmeleri, hükümetin zaman içinde bu konu hakkında farklı ve radikal politikalar üretmesine yol açmaktadır (2005, s.7). Öte yandan, hastalık ile mücadele etmek için yeterli kaynak bulmayı amaçlayan eşcinsel hareket lobcilik, fon bulma, eğitim programları gibi çalışmalar yürütmektedir. Yürütülen bu faaliyetler nedeniyle eşcinsel hareketi oluşturan bu grupların zaman içinde kurumsallaştıkları ve profesyonelleştikleri gözlemlenmektedir (Bayramoğlu, 2011, s.392). Bu düşünsel atmosfer ise "queer" kavramının çıkışına zemin hazırlar. Gezer "queer" kavramının, 1980 ve 1990'ların sonlarında kuramcılar

ve aktivistler tarafından cinselliği sorgulamak, bireyin merkezi konumunu sarsmak, topluma ve kültüre biçim veren homoseksüel-heteroseksüel ayrımına alternatif bir düşünce/fikir alanı inşa etmek için kullanıldığını belirtmektedir. Nitekim Althusser, Freud, Lacan, Foucault gibi düşünürlerin çalışmaları queer ve queer kuramın ortaya çıktığı postyapısalcı zeminin oluşmasında etkilidir (2022, s.28).

Dolayısıyla 1980'lerin sonunda ortaya çıkan, 1990'lar boyunca gelişip günümüze kadar uzanan "queer" kavramı, toplumsal cinsiyet çalışmalarının merkezinde yer alırken barındırdığı siyasi potansiyel ile cinsiyet, cinsellik konularında önemli ve geniş bir perspektif oluşturmayı başarmıştır. Son dönemlerde kullanılmaya başlanmış bir kavram olsa da "queer" aslında 19. yüzyıldan bu yana eşcinselliğin anlamsal kuvvet alanını oluşturan bir dizi sözcükten sadece bir tanesi ve sonucusudur. Argoda aşağılayıcı bir anlam ifade eden ve homofobik (eşcinsellik korkusu) hislerin belirtisinde kullanılan queer, "1990'larda farklı ve kültürel olarak marjinalleştirilmiş cinsel kimlikleri içeren şemsiye bir kavram"a dönüştürülmüş ve "daha geleneksel bir nitelik taşıyan lezbiyen ve gay çalışmalarından geliştirilen, yeni bir teorik modeli tanımlamak üzere kullanılmaya başlanmıştır" (Ulusay, 2011, s.1). Yani queer daha önceki dar kimlik politikalarına, katı kategorilere ve birbirinin tıpa tıp aynı olan gruplara karşı bir tepkidir. Queer, en geniş kullanımıyla sadece lezbiyen, gay değil; aynı zamanda transeksüel, biseksüel, transgender hatta bazı heteroseksüel kimlikleri de niteler.

George Chauncey'in (1994) gözlemiyle, "İkinci Dünya Savaşı öncesi New York'un görünür ve karmaşık gay dünyasını oluşturan farklı alt kültürlerde 'queer' terimi 'gay' teriminden daha erken bir kullanımdadır. 1910'lar ve 1920'lerde kadını andıran cinsiyet konumlarından ziyade, öncelikli olarak eşcinsel ilgileri temelinde kendilerini diğer erkeklerden farklı olarak tanımlayan erkekler kendilerini genellikle queer olarak adlandırmışlardır" (s.101). Dynes "Encyclopedia of Homosexuality" eserinde 'queer'i arkaik bir sözcük olarak açıklar ve 20. yüzyıl Amerika'sında 'queer'in eşcinsellere yönelik tacizde muhtemelen en popüler argo sözcük olduğunu kabul eder. 'Eşcinsel', 'gay', 'lezbiyen' ve 'queer' hareketin takip ettiği yol 20. yüzyılda eşcinsel arzuyu çerçevlendirmede kullanılan terim ve kavramları açıklar niteliktedir.

Queer hareketinin ne zaman başladığı tam olarak tarihlendirilemese de 1990'larda yaygın biçimde kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Queer, lezbiyen ve gay kimlik meselelerine ilişkin tartışmaları şekillendiren belirli kültürel ve teorik baskıların ürünüdür (Jagose, 2015, s.97). Kantçı bir senaryoda "queer", değişmeyen, statik homoseksüel (eşcinsel) isteğin ürünü olan bir gay kimliğini temsil ederken (Millet, 2015, s.15); Butlercı bir perspektifle "queer" kavramının potansiyellerini anlamının yolu queerin neyi temsil ettiğinden ziyade neyi temsil etmediğini anlamaktan geçer. Queer, bir gruba ya da bir pratiğe atfedilebilecek bir kimlik olmaktan öte, her türlü normu saptırıp bozma ve sürekli bir kimliksizleşme fikrini ortaya koyar. Normatif olana, etiketlere ve kategorilerin tümüne karşı duruşu ile queer, normallığı inşa eden normların kuruluş ve işleyiş yapısını sunar (Yardımcı ve Güçlü, 2013, s.18). Bu

sebeple queer, sabit düşüncenin karşısında konumlanan, bir kimlikten çok bir kimlik eleştirisi özelliğini taşıyan, muğlâk, geçirgen ve gezinen bir terimdir.

Özetle, Annamarie Jagose'un belirttiği gibi queer, doğal yollardan evrildiğine inanılan her tür kimlik, toplum ve toplumsal cinsiyet alternatifini eleştirmektedir (2015, s.121). Queer belirli bir forma sıkışıp kalmayı reddederek, normal oluşturan her ne ise onunla bir direniş ilişkisi sürdürmektedir. Heteronormatif olandan sapan, onu altüst etme fırsatı doğuran tüm cinsiyet ve cinsellik ifadelerini içerecek biçimde genişleyebilir bir kavram olan queerin “muhtemelen en tartışmalı yanı, normatif olmayan cinsel edimler ve kimliklerdeki müşterek sorumluluklarının bir araya getirdiği, bütünlük oluşturan farklı özneler için bir şemsiye terim olarak kullanımınıdır” (Jagose, 2015, s.134).

19. yüzyıldan bu yana eşcinselliğin anlamsal kuvvet alanını oluşturan bir dizi sözcükten sonuncusu olan ve bir şemsiye terim olarak kullanılan queer, literatürde sadece bir kavram olarak değil, aynı zamanda bir kuram olarak da varlık gösterir. Queer kuramın feminist kuramdan doğduğu ve Butler'ın feminist eleştirisinden beslendiği yaygın bir görüştür. Kadınların haklarını kabul ederek söz konusu hakların korunması, eşitsizliklerin ortadan kalkması için mücadele eden feminizm, toplumsal cinsiyet kavramıyla cinsiyet farklılığını kadının özgürleşmesi adına sorgular. Queer kuram ise bu sorgulamayı radikalleştirerek, feminizmi heteronormatif bir söylem olmaktan çıkmaya zorlamaktadır. Genel olarak, “queer, geleneksel cinsel kimlik anlayışlarını onları oluşturan kategoriler, zıtlıklar ve denklikleri yapı sökümü uğratarak sorgulamaya açan bir kuram olarak görülür” (Hennessy, 1994, s.94). Queer kuramın hedefi, genel olarak tüm insanların, özellikle de heteroseksüel olmayan insanların toplumsal olarak kısıtlanan özgürlüğünün önündeki zihinsel engelleri aşmakken; kuramın ilk sorunu ise heteroseksüelliğin zorunlu olmasıdır. Tabii ki heteroseksüelliğe bir varoluş biçimi ya da bir tercih olarak saygı duyulmalıdır; ama heteroseksüelliği destekleyen normların baskısı, başka türlü tercihlerin ve eğilimlerin özgürce yaşanmasını engelliyorsa bu normlarla mücadele edilmesi gerekir. Queer kuram heteronormativitenin bir eleştirisi olarak gelişmiş ve normativite sorununun da felsefi düzlemde daha iyi düşünülmesini sağlamıştır (Direk, 2013). Her türden kimlik politikalarının karşısında olan queer kuram alternatif, yozlaştırıcı, ihlal edici olarak cinsel kimliklerin koalisyonunu savunur (Gezer, 2022, s.29). Dolayısıyla queer, cinsiyetle ilgili normlarda bir yırtılmayken queer kuram, cinsellik, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında var olan doğrusal bağı bozmayı ve bunu heteronormativiteyi tahrip eden tüm cinsellik şekilleri ile yapmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak tanımlanabilir.

3. SİNEMADA EŞCİNSEL TEMSİLLER VE FERZAN ÖZPETEK SİNEMASI

3.1. Sinemada Eşcinsel Temsiller³

Sinemada eşcinsel temsilleri değerlendirdiğimiz zaman William Dickson yönettiği, 1895 yapımı *The Gay Brothers*'da iki erkeğin dans ettiği sahne Amerikan sinemasının ilk eşcinsel

³ “Sinemada Eşcinsel Temsiller” adlı başlıkta söz edilen filmler tablo haline getirilerek, EK-A sunulmuştur.

temsili olarak bilinir. Amerikan sinemasının ilk dönemlerindeki en temel ve görünür eşcinsel tiplmesi **sissy** diye adlandırılır. Sissy tiplmesi ile eşcinselliğin bir komedi ve alay ögesi olarak sessiz komedilerden bu yana anlatılara dâhil edilmesi söz konusudur (Davies, 2010, s.26). Öte yandan, yönetmenliğini Vincente Minnelli'nin üstlendiği *Tea and Semphaty* (1956) filminde görülen eşcinsel karakter sissy tiplmesinden farklıdır. Bu filmde, sissy tiplmesi yerini intihara meyilli genç bir adam arketipine bırakır. Buna ek olarak, sinemada katil ve cani eşcinsel imgesi de varlık göstermeye başlar. Böylece ilk zamanlar komedi filmlerinde bir alay ögesi olarak kullanılan eşcinsel karakterin, zamanla farklı türlerde (korku, gerilim filmleri gibi) endişe ve korku yaratan bir metafor olarak kullanıldığı görülür.

Sinemada, özellikle Hollywood'da, eşcinsellik uzun bir süre arkadaşlık ve düşmanlık hikâyelerinin de alt metinleri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1959 yapımı *Ben Hur* (William Wyler) buna iyi bir örnektir. Ayrıca Joseph Losey'nin *The Servant* (1963) filmi de açık gay göndermeler içerir (Kaya, 2014). Amerikan sinemasında ağırlıklı olarak akli dengesini yitiren, kötü veya intihara yatkın şekilde temsil edilen eşcinsel karakterler genellikle kaybedendir. Ulusay'ın "Yeni Queer Sinema: Öncesi ve Sonrası" adlı çalışmasında belirttiği üzere, 1961-1967 yılları arasında İngiltere ve Amerika'da çekilen toplam 32 filmin 13'ünde eşcinsel karakter intihar ederken, 18'inde filmlerdeki başka karakterler tarafından öldürülür. Steve Carver, Burt Kennedy'nin yönettiği 1976 yapımı *Drum* filminde ise çiftlik sahibi eşcinsel karakter hadım edilir (akt. Ulusay, 2011, s.3). Ayrıca, bu yıllarda sissy tiplmelerinin varlığı da devam eder.

AIDS krizinin yaşandığı 1980'li yıllarda, Reagan hükümetinin bu krize uzun süre sessiz kalarak hastalığın sadece eşcinselleri tehdit ettiğini düşünmesi ve bu nedenle yeterli müdahalede bulunmaması önemli bir durumu da gündeme getirmiştir. Bu durum, Amerika'daki bağımsız filmlerin oluşturduğu bir AIDS sineması olarak dillendirilir. İlk örnekler arasında John Erman'ın yönettiği *An Early Frost* (1985) ve Michael Lindsay-Hogg'ın yönettiği *As Is* (1986) gibi filmler sayılabilir. Bu iki filmde de beyaz orta sınıf gaylerin AIDS ile mücadelesi ağırlıklı olarak duygusal, hazin bir şekilde ele alınır. AIDS sinemanın ilk filmi olarak kabul edilen 1985 yapımı *Buddies* (Yön. Arthur J. Bressan Jr.) ve hastalığı eşcinsel hayatın sadece bir boyutu olarak işaret eden Bill Sherwood'un yönettiği *Parting Glances* (1986) AIDS sinemasının daha olumlu emsalleri olarak nitelendirilir. 1980 yılının ikinci yarısında, 'olumlu eşcinsel temalı' filmler yine Amerikan bağımsız yapımları arasından çıkmıştır. Örneğin, düşük bütçeli, siyah-beyaz bir film olan ve Gus Van Sant yönettiği *Mala Noche* (1986) bunlardan biridir (Candemir, 2016, s.36-37).

"Queer sinema" tabirinin ortaya çıktığı 1990'lara kadar tam olarak bir eşcinsel sinemadan söz etmek zordur. Queer sinema türü olarak akla gelen ilk film Gus Van Sant'ın yazıp yönettiği 1991 yapımı *Benim Güzel Idahom/My Own Private Idaho*'dur. Ang Lee'nin yönettiği 2005 yapımı *Brokeback Mountain* Amerikan sineması açısından bir dönüm noktasıdır. Çünkü hem gay hem de heteroseksüel izleyiciye hitap edebilecek bir aşk filmi olarak kodlanır ve pazarlanır. Öpüşme sahnesinin belli belirsiz olduğu temkinli bir film olan Jonathan Demme'in

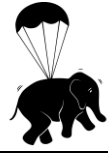

yönettiği 1993 yapımı *Philadelphia* yine AIDS temasını işler. Kevin Kline’ın, eşcinsel olduğunu bilmeyen eşcinsel bir öğretmeni canlandığı Frank Oz’un yönettiği 1997 yapımı *Vücut Dili/In&Out* izleyicinin beklentilerinin altını oyan, Hollywood’un dilini çok işlevsel kullanabilen bir film olarak önemlidir. Özellikle Kevin Kline’ın “*I will survive*” eşliğinde dans etmemeye çalıştığı sahne bir klasiktir. Avrupa sinemasında ise 1919 Almanya yapımı Richard Oswald’ın yönettiği *Başkalarından Farklı/Anders als die Andern* eşcinselliği politik bağlamda gündeme getiren ilk film olarak nitelendirilir. Avrupa sinemasında Andrew Haigh’ın yazıp yönettiği 2011 yapımı *Weekend* insanlara gaylerin ille çok güzel vücutlu, zengin, estetik meraklısı olmadıklarını hatırlatırken; *Göldeki Yabancı/L'inconnu du lac/Stranger by the Lake* (Yön. Alain Guiraudie, 2013), *Mavi En Sıcak Renktir/Blue is the Warmest Color* (Yön. Abdellatif Kechiche, 2013) de önemli filmlerdir (Kaya, 2014). Artık sinemada ‘eşcinsellik’ en azından kabul edilebilir bir noktaya ulaşmıştır.

Candemir’in tezinde belirttiği şekliyle Türk sinemasındaki durum ise şöyledir: İlk kez Aydın G. Arakor yönettiği *Ver Elini İstanbul* (1962) filminde iki kadının öpüşmesi görülürken, Halit Refiğ’in filmlerinde de lezbiyen öpüşmeler vardır. Örneğin, *Haremde Dört Kadın* (1965) bunlardan biridir. Yine Atif Yılmaz’ın filmi olan *İki Gemi Yanyana* (1963)’da da iki kadın arasındaki erotik ilişki gösterilir. Türk sinemasının ilk interseks karakteri ise *Köçek* (Yön. Nejat Saydam, 1975) filminin ana karakteri Caniko’dur. Müjde Ar’ın canlandığı Caniko karakteri çift cinsiyetlidir. 1980’li yıllara gelindiğinde ise yerli yapımlarda kadınlar arasındaki eşcinselliğin “platonik yaklaşımları” ile karşılaşırız. Örneğin, 1983 yapımı Halit Refiğ’in *İhtiras Fırtınası*’nda Şeref ile Müjgan arasında, 1985 yapımı Atif Yılmaz’ın *Dul Bir Kadın*’ında ise Suna ile Ayla arasında eyleme dökülmeyen bir erotizm vardır. Dolayısıyla Türk sinemasında erkek eşcinselliğini mesele edinen filmlerin ortaya çıkışı kadın eşcinselliğinden daha geç olmuştur. Çünkü kadın eşcinselliği erkek eşcinselliği kadar ürkütücü ve bir o kadar önemli bulunmamıştır.

Bülent Ersoy’un oynadığı *Beddua* (Yön. Osman F. Seden & Melih Gülgen, 1980) filmi Agâh Özgüç’e göre bir travesti filmi olarak değerlendirilse de Kenan Tekeş, filmin Türk sinemasında ilk erkek eşcinsel konulu film olduğunu ifade eder. Atif Yılmaz’ın yönetmenliğini yaptığı *Düş Gezginleri* (1992), *Gece, Melek ve Bizim Çocuklar* (1993) dışında ilk dönem filmlerde, eşcinsel ilişkiler bir yozlaşma ögesi olarak kullanılmıştır. Bu iki filmin öne çıkardığı karakterler ve yaşam deneyimi, bakışı normatif olanın dışına çevirir ve bu yönüyle queer okumalara fırsat tanır. Bu filmlerden sonra eşcinsel karakterleri barındıran *İstanbul Kanatlarımın Altında* (Yön. Mustafa Altıoklar, 1996) ve *Ağır Roman* (Yön. Mustafa Altıoklar, 1997) filmleri gelir. Almanya’da yaşayan Türk gaylerin ve trans kadınların hayatını mercek altına alan Kutluğ Ataman’ın yönettiği *Lola+Bididikid* (1999) ise hem bedensel zorlamalar hem de seks işçiliğini içeren yaşam kesitleri ile Türk sinemasında queer okumalara açık yapımlardan biri olarak düşünülebilir.

2000’li yıllara gelindiğinde LGBT+ konulu ve karakterli yapımların sayısında bir artış olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin *Yazı Tura* (Yön. Uğur Yücel, 2004), *Anlat İstanbul*

(Yön. Ümit Ünal, Selim Demirdelen, Kudret Sabancı, Ömür Atay, Yücel Yolcu, 2005), *Güneşi Gördüm* (Yön. Mahsun Kırmızıgül, 2009), *Zenne* (Yön. Mehmet Binay, M. Caner Alper, 2011), *Nar* (Yön. Ümit Ünal, 2011), *Kuma* (Yön. Umut Dağ, 2012) gibi filmler açık LGBT+ karakterlere sahip olan yapımlardan bazılarıdır. Kutluğ Ataman'ın yönettiği *İki Genç Kız* (2005), Erden Kıral'ın yönettiği *Vicdan* (2008) ve Seyfi Teoman'ın yönettiği *Bizim Büyük Çaresizliğimiz* (2011) gibi filmler ise açık LGBT+ karakterlere sahip değil, fakat arkadaşlık ile aşk arasında belirsiz bir homososyal alan yaratan filmlerdir. Bu filmler karakterlerini eşcinsel olarak kimliklendirmez. Bunun yerine cinsel yönelime dair sabitlenemeyen bir geçişkenliği ortaya koyar ve böylece queer okumalara fırsat yaratır (Candemir, 2016, s.53-56). Amerika, Avrupa ve Türkiye sinemasındaki eşcinsel temsilleri kısaca açıkladıktan sonra filmlerinde queer öznelliklere yer veren nadir yönetmenlerden biri olan Ferzan Özpetek sinemasından bahsetmek yerinde olacaktır.

3.2. Ferzan Özpetek Sineması

Türkiye'de dünyaya gelen, ardından eğitim için İtalya'ya giden Ferzan Özpetek dünyaca tanınan bir yönetmendir. Yönetmen hem Türkiye hem de İtalya'da filmler çektiği için sinemasında iki kültürün varlığını hissetmek mümkündür. Dolayısıyla Özpetek sinemasında yönetmenin kendi kültürünün yansıması olan yerel unsurlar dikkat çeker. Örneğin *Hamam*'da (1997) Türk hamamlarına, *Kutsal Yürek*'de (2005) Mevlana'ya, *Harem Suare*'de (1999) ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ritüellerine yer verilmesi gibi. Filmlerinde Akdeniz kültürünü yansıtarak Türk gelenekleriyle bir harman oluşturan yönetmen, insanların öykülerini ise 'aile' kavramı üzerinden anlatır. Genellikle geçmişle hesaplaşmaların sunulduğu konulara yer verilen filmlerdeki öyküler, abartılı anlatımlardan ziyade sade bir tarzda ve güldürü ile dramatiklik harmanlanarak beyaz perdeye yansıtılır. Ayrıca Özpetek sinemasında 'aşk' kavramı önemli ve temel meseleyi oluşturur. Yönetmen filmlerindeki aşk kavramını cinsiyetçi bakıştan ziyade "aşkın kutsallığı" üzerinden anlatmayı tercih eder (Özkan, 2014).

Özpetek sinemasının ilk örnekleri olan *Hamam* ve *Harem Suare*'de Türk motifleri ve oryantalizm ağırlıktadır. Bu filmlerinde, Batı'nın Doğu toplumuna bakışını görebilmek mümkündür. Yönetmenin bu filmlerindeki oryantalizm; mistik öğeler, insanlar, mekânlara, ritüeller ve toplumsal ilişkiler açısından stilize edilmiş bir oryantalizmdir. *Hamam* ve *Harem Suare* filmlerinde Türk hamamı, Osmanlı gelenekleri gibi Türk ezgilerini ve bu bağlamda geleneksel ölçütleri kullanan Özpetek, Avrupalıların yabancı olduğu yerel ritüellerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlar. Özpetek, ilk iki filmdeki gelenekselliğin ardından yüzünü Batı'ya çeviren, küresel ve kültürlerarası değerlerle işlenmiş filmleriyle karşımıza çıkar. Böylece, yönetmen odak noktasından Türkiye'yi çıkarır ve yaşadığı ülke olan İtalya'ya dair filmler yapmaya başlar. *Cahil Periler* (2001), *Karşı Pencere* (2002), *Kutsal Yürek* (2005) gibi filmler bu duruma birer örnek teşkil eder. Bu nedenle Özpetek sineması transnational bir sinemadır. Bu filmlerde Özpetek'in yüzünü Batı'ya çevirdiği ancak kendi içerisinde geleneksel ritüelleri de hissettirdiği söylenebilir (Özkan, 2014). Bu da Özpetek sinemasının görsel ve işitsel olarak ulusötesi bir sinema olduğunu bize gösterir. Filmlerindeki İtalyan ses

ya da doku Batılı izleyiciyi çekmek için oryantalizmi kullanırken, Türkçe ses ya da doku kendileri hakkında sınırlı bilgisi olan yan kapıda kimin yaşadığını bilmeyen seyirciyi kendisiyle yüzleştirir.

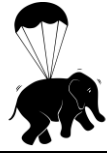
Son olarak Özpetek, aile vurgusunu filmlerinin hemen hemen hepsinde kullanır. Bu, Özpetek sinemasının kalıplaşmış bir ritüelidir. Genellikle filmlerinde işlediği ‘aile’ kavramı, Türk ve İtalyan kültürlerinin sentezi olarak görülebilir. Fakat bu aile heteronormatif bir aile değildir. Yönetmenin filmlerinde aile kavramının öne çıkışıyla paralel olarak *ev ve yemek masası* da önemli öğeler haline gelmiştir. Ev, karakterlerin bireysel sorgulama yaptıkları, rahatladıkları bir mekân, sığınılan bir liman biçiminde sunulurken; yemek masası ise ailenin bir arada bulunmasını, yüzleşmesini ve aile bireylerinin iletişim kurmasını sağlayan bir araç konumunda sunulur (Öztürk, 2013). Ferzan Özpetek, Türk ve İtalyan ana akım sinemasında queer kimlikleri görünür kılan nadir yönetmenlerden de biridir ve filmlerini hiçbir zaman Hollywood filmlerinde olduğu gibi mutlu bir heteroseksüel sonla bitirmez. Örneğin, *Hamam* filmi ana karakter Francesco’nun ölümü, *Cahil Periler* ise bir batıl inançla biter.

4. FİLM ÇÖZÜMLEMELERİ

4.1. Queer ve Queer Öznellikler Bağlamında “Hamam”

Ferzan Özpetek, Türk ve İtalyan ana akım sinemasında queer kimlikleri görünür kılan nadir yönetmenlerden biridir. Yönetmenin ilk filmi olan *Hamam*’da (1997) da queer ve queer öznelliklere rastlanır. Filmin ana karakterleri olan Francesco ve Marta, Roma’da güzel şehir manzaralı bir evde yaşayan, evli bir çifttir. Her ikisi de mimardır ve sorunlu bir evlilikleri vardır. Aile ilişkileri ise çok zayıftır. Film boyunca ne Francesco’nun ailesinden bir fert ne de Marta’nın ailesinden bir fert görülür. Sadece Francesco’nun teyzesi Anita’dan filmde söz edilir. Çünkü Madam Anita’nın ölümü ve miras olarak bıraktığı hamam, filmin olay örgüsünün kurulmasını sağlar. Fakat Francesco’nun Marta ile diyalogunda teyzesini hiç tanımadığını söylemesi ise aile ilişkilerinin zayıf olduğunun somut bir kanıtıdır. Aile ilişkileri zayıf olan bu karakterler, arkadaşları Pablo ve ev işlerini yapan Japon bir yardımcı dışında kimse ile yakın ilişki içinde değildir. Her iki karakterde sigara ve alkol kullanır. Marta daha agresif, saldırgan ve tartışmaya meyilliyken; Francesco ona göre daha rahat, sakin mizaçlı ve umursamazdır.

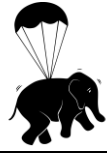
Film Francesco’nun teyzesi Anita’nın yani madamın ölümü ile başlar. Francesco, Marta ile evli heteroseksüel bir karakterdir. Marta ile evliliği sorunlu olmasına ve sürekli tartışmalarına rağmen bunun üzerinde durmaz, olağan karşılar ve cinsel tercihinin normal olduğunu düşünür. Filmdeki bu durum ise heteroseksüel ilişkilerin kişiyi mutlu etmediği şeklinde okunabilir. *Hamam* filmindeki diğer bir karakter olan madam somut olarak filmde varlık göstermezken, ölümü ve bıraktığı miras yeğeni Francesco’nun sıradan yaşamını değiştirir. Madam yıllar önce İtalya’dan İstanbul’a göç etmiş, yalnız ve bekâr bir kadındır. Madamın kardeşine (Francesco’nun annesi) yazdığı mektuplarda, madam kendisini sınırsız güçlü bir şehirdeki (İstanbul) erkek hamamının ilk Batılı sahibesi olarak tanımlar. Madamın sınırsız

güçlü (omnipotent pater familias) tabiri, gay jargonunda Latince besleyen (breeder) anlamında kullanılır. Mektuplarında bu mesleği seçme sebebi olarak, gizli gizli erkeklerin birbiri ile olan ilişkilerini seyretmekten zevk aldığını anlatır. Madamın bu cinsel haz durumu eşcinsel/gay jargonunda “fag hag” ile tabir edilir. Bu tabir gay erkeklerle birlikte olmaktan hoşlanmak anlamındadır. Biseksüel olan madamın ölümüyle Francesco İstanbul’a gelir ve aynı mekânda (hamam) kendi içindeki biseksüel arzuları fark eder (Anderlini-D’Onofrio, 2004, s.166-167). Filmin başında ana karakter Francesco, heteroseksüel olarak gösterilirken filmin sonunda kendi içindeki arzuları keşfeden bir biseksüel olarak gösterilir. Yani Francesco, filmin başında kendi queer eğilimlerinin farkında değil iken film ilerledikçe bunları kendisinde fark eder. O zamana kadar yaşadığı geleneksel heteroseksüel hayat Francesco’ya yeterli gelmemeye başlar ve iki cinsi de sevebilme kabiliyeti olduğunu anlar.

Francesco Roma’dan ayrılıp, İstanbul’a Anita teyzesinden kalan hamamı satmaya geldiği zaman kendi cinsel tercihini, içindeki queer arzuları keşfetmiş, böylece hamamı satmaktan vazgeçerek restore etmeye ve tıpkı teyzesi gibi İstanbul’da kalmaya karar vermiştir. Türk ailenin oğluya hamama gittiklerinde Mehmet’e ilgi duyduğunu anlar, ama aynı zamanda evin kızının da ona ilgisi olduğunu farkındadır. Fakat Francesco evin kızına değil, evin oğlu Mehmet’e karşı bir ilgi duyduğunun farkına varır. Çünkü Mehmet karakteri, Marta’nın aksine Francesco’ya karşı son derece anlayışlı, hoşgörülü ve sevecendir. Bu sebeple “*Hamam* filmindeki Francesco ile Mehmet’in öpüştüğü sahne queer özellikler taşıması bakımından önemli bir örnektir”. Francesco’yu ziyarete gelen Marta İstanbul’a geldiği ikinci gece uyanır. Hamamla yan yana olan binanın ara koridorlarında dolaşırken, kocası ve Mehmet’i yarı çıplak halde bir sigarayı paylaşırken görür. Yarı aydınlatılmış, karanlık bu sahnede, hafif bir parkisyon (vurmalı çalgı sesi) çalarken ney, flüt ve daha sonra kanun ezgisi duyulur. Bu sahnede kullanılan Orta Doğu enstrümanları gittikçe artan, gergin bir ortam yaratırken sonrasında müzik durur. Marta kapının arasından bakar ve iki adamın öpüştüğünü görür. Kullanılan Orta Doğu enstrümanları, parkisyon ve izlenen sahneler tehlikeli bir oryantalist ötekinin çekimini uyandırır. Böylece filmde doğulu öteki kurulur. *Hamam*’da doğu ezgilerinin kullanımı, sahne tasarımı (geleneksel hamam ve eski İstanbul sokakları) sadece doğululuk, doğulu ötekiyi değil; oryantalist öteki queer arzuyu da gösterir (Boschi, 2015, s.249). Yani *Hamam*’da oryantalist müzik sahneye doğulu bir atmosfer katarken, queer arzuları öteki olarak temsil eder ve kurar. Özetle, iki adamın öpüştüğü sahnede doğu enstrümanlı müzik kullanımı, hikâyenin eski İstanbul’da ve hamamda geçiyor olması, görsel/işitsel olarak filmi oryantalist perspektiften okumaya olanak sağlar. Dolayısıyla burada oryantalist-queer-öteki müzik ve sahne tasarımı ile gösterilir.

Filmde Francesco ile Mehmet’in hamamda sigara içtiğini ve öpüştüğünü gören Marta geri dönmek ister, ama geri dönmez ve onları seyrederek. Bu sahnede izleyici ve Marta, Francesco’nun biseksüel olduğunu öğrenir. Bu sahne eşcinsel izleyiciye çekici gelebilirken, monoseksüel izleyiciler de bu sahneden hoşlanabilir. Çünkü Marta da bu sahneden erotik bir zevk almıştır. Marta, Francesco’dan boşanmak istediğini ve iki yıldır aşk yaşadığı Pablo ile evlenmek istediğini söylemek için İstanbul’a gelmiştir. Fakat İstanbul’a gelince Francesco’ya

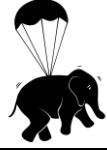
tekrar âşık olur. Çünkü Francesco'daki bu biseksüellik Marta'yı cezbeder ve onun arzularını da dönüştürür. Nasıl madamın ölmesiyle İstanbul'a gelen Francesco biseksüel arzularını keşfettiyse, Francesco'nun öldürülmesiyle de Marta kendindeki bu biseksüel arzuları keşfeder (Anderlini-D'Onofrio, 2004, s.169). Francesco'nun yeni keşfettiği biseksüel hayat Marta'nın da ilgisini çeker ve ölen kocasının "seçilmiş aile"sine (elective family)⁴ bağlanır. Böylece madamın bıraktığı boşluğu önce Francesco daha sonra ise karısı Marta doldurur. İstanbul'da kalıp madamın hamamını işletmeye karar veren Marta ile Türkiye'de tekrar Batılı bir kadın erkek hamamın sahibi olur. Yani madam, Marta ile reenkarne olmuştur. Özpetek filmlerindeki bu nostalji, doğu inanç sistemindeki reenkarnasyon ile ilgilidir. Çünkü bu filmlerde ruhun yeniden başka bir şekilde göç etme meselesi gözlemlenir. Bireysel ölüm filmlerdeki hayatın kolektif bir şekilde devam etmesinin bir parçası olur ve bir karakterin ölümü diğer bir kişinin yeniden başlangıcı olarak gösterilir. Bu ölümün yaşlılık, kaza, cinayet ile olmasının ise bir önemi yoktur. Tıpkı *Hamam*'da madamın yaşlılık nedeniyle ölmesi, Francesco ve Marta'nın onun yerini alması gibi. *Cahil Periler*'de (2001) de biseksüel Massimo'nun trafik kazası sonucu ölümü ile Antonia'ya onun diğer hayatını keşfeder ve Massimo'nun yerine geçer. Yani yine bir reenkarnasyon söz konusudur.

Hamam'daki seçilmiş aile klasik bir Türk ailesidir. Anne, baba ve çocuklardan oluşur. Fakat bu aileye önce madam ve daha sonra Francesco ile karısı dışarıdan katılır. Bu aile, Francesco ve karısına karşı son derece sıcak davranır ve misafirperverdir. Filmde seçilmiş aile sadece kendi mahallelerinde, muhitlerinde ve evlerinde görüntülenir. Yani kendi sosyal çevrelerinin dışında görüntülenmezler. Bu da seçilmiş aile'yi oluşturan karakterlerin toplumsal/kamusal alanda görünürlüğü'nün sınırlı olduğunu bize gösterir. Bu seçilmiş aile'nin tüm fertleri, sabah ve akşam olmak üzere, sadece yemek masası etrafında birlikte olurlar. Madamın ölmesi ile önce Francesco daha sonra ise Marta yemek masasında madamın boş kalan yerine oturur. Bu durum ise onların, madamın boşluğunu dolduracağı anlamına gelir. Yemek masasında geleneksel Türk yemeklerine (dolma, haydari, karnıyarık gibi) yer verilir. Francesco şarap içerken, evin babası rakı içer. Bunların yanı sıra filmde ayrıca dansöz, sünnet düğünü, halay, çarşafli kadın, hamam, peştamal, fal kapatma, kahve falına bakma, yola gidenin arkasından su dökme gibi oryantalist motiflere de yer verilir. Akdeniz kültürünü yansıtarak, Türk gelenekleriyle bir harman oluşturduğu *Hamam* filminde Özpetek, doğu ve batı motiflerini birlikte kullanarak queer ve queer özneliği "oryantalist öteki" olarak kurar.

4.2. Queer ve Queer Öznelikler Bağlamında "Cahil Periler"

Ferzan Özpetek filmlerinde queer ve queer özneliklere rastladığımız diğer bir film ise *Cahil Periler*'dir. Bu filmde hikâye, heteroseksüel olan bir kadın karakter, Antonia üzerinden anlatılır. Antonia, Roma burjuvazisinden, son derece düzgün giyimli, hoş ve bakımlı bir kadındır. Güzel sanatlara ve şiire ilgi duyar. Bu nedenle de hassas ve duygusaldır. Aynı

⁴ Geleneksel çekirdek aile, tamamen ataerkil olan ve heteroseksüel bireylerden oluşan aile yapısı; seçilmiş aile, ataerkil yapıdan tamamen bağımsız queer teori çerçevesinde sadece LGBT+ bireylerden oluşan alternatif ailedir (Weston, 1997, s.58).

zamanda yardımseverdir. Diğer ana karakter Michele ise meyve halinde çalışır. Dünyaya karşı umursamaz davranır. Duygusal bir mizacı olmasına rağmen aksini yansıtır. Ukala ve lakayttır. Ferzan Özpetek'in bu filminde heteroseksüel kadın karakter ön planda ve başrolde. Antonia, kocası öldükten sonra kocasının Michele ile yedi yıl boyunca gizlice sürdürdüğü ilişkisini yani büyük sırrını öğrenir. Film tıpkı *Hamam*'da olduğu gibi bir karakterin ölümü ile başlar. *Hamam*'da Anita teyze ölürken, *Cahil Periler*'de Massimo ölür. Yani, iki filmde de anlatının başlangıcı queer ya da biseksüel karakterin ölümüdür. Bu da iki film arasındaki temel benzerlik, önemli bir ortak özelliktir. Filmin ana karakteri Antonia da Roma'da yaşayan bir doktordur ve heteroseksüel bir kadın karakterdir. Antonia'nın Massimo ile on beş yıllık bir evliliği vardır. Nehir kenarında çok güzel bir evde yaşarlar. Francesco ve Marta'nın aksine evlilikleri sorunsuzdur ve mutlu bir birliktelikleri vardır. Japon bir görevli ise ev işlerinde onlara yardımcı olur. Tıpkı *Hamam* filmindeki gibi. Antonia daha kuralcıyken, Massimo daha rahat ve hoşgörülüdür. Antonia ve Massimo'nun da aile ilişkileri zayıftır. Bu sebeple Massimo ölünce tesadüfen onun seçilmiş aile'sini keşfeden Antonia bu aileye katılır. Onlarla arkadaş olur. Massimo'nun gizlediği bu hayat Antonia ve Michele'nin buluşmasına, birbirlerinin yaralarını sarmalarına da vesile olmuştur. Bu iki filmde de (*Hamam* ve *Cahil Periler*) arkadan gelen karakterler, Massimo'nun karısı ile Francesco'nun karısı, kocalarının deneyimlediği veya yaşadığı biseksüel ilişkiyi keşfettiklerinde şaşkınlık yaşamalarına rağmen sorun çıkarmazlar. Tam tersine kendileri de daha sonra biseksüel ilişkiye sıcak bakar. Yani bu karakterlerin aralarında bir rekabet olmaz. Aksine durumu kabullenip seçilmiş aile'nin bir parçası olurlar.

Cahil Periler'de, *Hamam*'ın aksine, seçilmiş aile'yi oluşturan üyelerin her biri marjinal gruba aittir. Örneğin, Mara karakteri Güney İtalyalı bir transeksüel, Serra karakteri etnik olarak Türk mülteci, Luisella ise Napolili genç bir kadındır. Ayrıca filmdeki bu marjinal grup içinde bir eşcinsel çift ve AIDS'li bir eşcinselde vardır. Bu filmde "fag hag" rolünü üstlenen Serra karakteridir. Diğer yandan, yönetmenin başka bir filmi olan *Bir Ömür Yetmez* (2007) filminde de seçilmiş aile'ye rastlanır. Bu filmdeki seçilmiş aile'de ise geleneksel evli çiftler ve birkaç tane bekâr karakter vardır. İki filmde seçilmiş aile'nin farklılık göstermesi, hem queer hem de queer olmayan karakterleri barındırması queeri gettolaştırmaz ve alt kültüre itmez. Ferzan Özpetek'in filmlerinde "seçilmiş aile"yi bu şekilde kurması, queer olan ve olmayan karakterleri bir arada göstermesi, queeri bir alt kültür olarak yansıtmadığını bize gösterir. Örneğin, Lorenzo'nun ölümünden sonra yapılan cenaze töreninde queer ve queer olmayan karakterler bir arada gösterilir ve bu karakterler (queer ve queer olmayan) geleneksel olan cenaze törenini birlikte gerçekleştirir (Boschi, 2015, s.255).

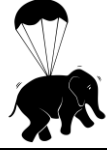
Cahil Periler'de seçilmiş aile'nin üyeleri olan queer karakterlerin görüldükleri yerler ve mekânlar sınırlıdır. Queer karakterler kapalı ve karanlık mekânlarda gösterilirler ve kendi oturdukları bina, daire ve mahalleyi terk etmezler. Heteroseksüel karakterler ise hem kendi evlerinde hem de kendi çevreleri dışında gösterilir. Bu durum queer karakterlerin kamusal alanda görünürlükleri hakkında izleyiciye fikir verir. Bu keskin mekân ayrımı queer karakterlerin görünürlüğünü sınırlar ve queer karakterlerin nerede, nasıl görüneceğini önemli

kılar. Bu da bize queer karakterlerin toplumsal/kamusal alanda görünürlüğünün sınırlı olduğunu ve filmde bu şekilde okunması gerektiğini belirtir (Boschi, 2015, s.252). Böylece gerçek hayatta olan şey filme de yansıtılır. Queer karakterlerin filmlerde de görüldükleri yerler ve mekânlar sınırlıdır. *Cahil Periler* filminde de seçilmiş aile'nin tüm fertleri sadece yemek masasında toplanır ve sohbet ederler. Yemek masasında Massimo'nun yerini ise bu filmde Antonia alır. Genellikle makarna, salata gibi İtalyan mutfağından yemeklere yer verilen filmde, Türk misafirperverliğini ve sıcaklığını binanın yöneticisi olan Türk mülteci Serra karakteri üstlenir.

Bu filmde queer atmosfere en güzel örnek, Michele'nin Antonia'yı davet ettiği partidir. Bu partide rock müziğin yanı sıra romantik müzik de çalar. Antonia queer ailenin bir üyesi olan Emir ile dans ederken, bu sırada Michele'de bir erkekle samimi şekilde dans ediyordu. Michele'nin bir erkekle yaptığı bu erotik dansa daha sonra başka bir erkek de katılır. Bu üç erkekten oluşan grup birlikte dans etmeye ve öpüşmeye başlarlar. Bu sırada Michele Antonia'ya bakar ve Antonia'nın onları izlediğini görür. *Cahil Periler* filminde gördüklerinden Marta gibi etkilenen karakter ise Antonia'dır. Dolayısıyla bu sahne queere güzel bir örnektir (Anderlini-D'Onofrio, 2004, s.170). Daha sonra Antonia ile Michele birbirlerinden hoşlandıklarını kabul ederler. İlk başta birbirlerine yaklaşmaları ölen Massimo'nun kaybını örtmek olsa da daha sonra bu erotik bir yaklaşma halini alır. Bu durum da aslında monoseksüellikten biseksüelliğe geçişin bir habercisidir. Bir gün Antonia, Michele'yi Massimo ile birlikte yaşadıkları villaya davet eder. Böylece Michele ilk kez Massimo'nun hiç bilmediği dünyasına girer. Bu sefer Antonia'ya Michele'nin yüzüne ona ait olmayan hayatı vurmuştur. Michele, Massimo'nun Antonia'ya olan aşkının da gerçek bir aşk olduğunu anlar ve ağlamaya başlar. Sonra Antonia ona sarılır ve bir anda öpüşmeye başlarlar ki bu sahnede queere güzel bir örnektir (Anderlini-D'Onofrio, 2004, s.171). Filmin sonunda Antonia, Massimo'dan hamile olduğunu öğrenir. Bunu kimseye söylemez ve seyahate çıkmaya karar verir. Michele ise kırılıp kırılmayacağını görmek için evde yere bir bardak atar. İnanca göre, bardak kırılırsa Antonia geri dönmeyecek; kırılmazsa geri dönecektir ve bardak kırılmaz. Böylece, Michele Antonia'nun bir gün geri döneceğine inanır. Yani film, mutlu bir sonla değil de bir batıl inançla biter.

Yönetmenin filmde tercih ettiği müzikleri genel olarak değerlendirdiğimizde ise İtalyan olmayan müzik kullanımının yanı sıra birkaç İtalyanca şarkı ve Andrea Guerra'nın orijinal bestesini de kullandığını görürüz. Doğulu ve Batılı müziklerin filmde birlikte kullanılması nedeniyle melez/hybridity müzik kullanımı göze çarpar. Bu filmde queer aile ve queer kimlikler baskın bir biçimde İtalyan olmayan müzik ile temsil edilirken, heteroseksüel kadın karakter İtalyan müzik ile temsil edilir. Son olarak, *Cahil Periler* filminin sonunda 200 bin kişinin katıldığı Roma'daki gay yürüyüşü gösterilir. Çünkü Katolik kilisesi 2000 yılını kutsal yıl olarak tanımlamış ve aynı yıl bir çocuğa tacizde bulunan papazı savunmuştur. Buna tepki için Roma'da gay yürüyüşü yapılır ve bu yapılan yürüyüş filmin sonunda gösterilir. Bu da Özpetek'in gay, lezbiyen, biseksüel özgürlük hareketi ve alternatif cinsel tercihler gibi konulardaki farkındalığını ve duyarlılığını bize gösterir.

5. SONUÇ

Yazınsal, görsel ve işitsel sanat dalları içinde bulunduğu dönemin izlerini taşır. Önemli bir sanat dalı olan sinema da toplumsal sorunlara duyarsız kalmaz ve her film üretildiği dönemin sorunlarını, politikalarını ve sosyo-ekonomik durumunu beyaz perdeye yansıtır. Çalışmamızın konusu olan queer ve queer öznellikler de 1960'lı yıllara damgasını vuran özgürlük anlayışıyla birlikte gelişen farklı bazı düşünceler, yönelimler (eşcinsellik) sonucu gündeme gelmiştir. Tüm dünyada tartışılan bu farklı yönelimler, 19. yüzyıldan bu yana eşcinselliğin anlamsal kuvvet alanını oluşturan ve bir şemsiye terim olarak kullanılan queer kavramının ortaya çıkmasına ve hatta bu meselenin bir tema olarak sinemada işlenmesine sebep olmuştur. Çünkü bu unsurlar ait oldukları dönemin birer özellikleridir ve o dönemin sanat eserlerinde yer almaları çok doğaldır. Amerika ve Avrupa sinemasında eşcinsel temsillere rastlansa da “queer sinema” tabirinin ortaya çıktığı 1990'lara kadar tam olarak bir eşcinsel sinemadan bahsetmek zordur. Türk sinemasında da eşcinsel temsillere örnek teşkil eden birçok film olsa da filmlerde daha çok lezbiyen ilişkiler ön plana çıkarılmıştır. Fakat 1990'lı yıllarla birlikte birçok kimliği bünyesinde barındıran ve bir şemsiye terim olan queer kavramı ve bu kavramın sinemaya yansımaları görülür. Çalışmamızın konusu olan queer kuram, queer öznellikler çerçevesinde uluslararası bir yönetmen olan Ferzan Özpetek'in yönettiği *Hamam* ve *Cahil Periler* filmi analiz edilmiş; bu filmlerde *seçilmiş aile* ve *queer öznelliklerin* ortak temayı oluşturduğu gözlemlenmiştir. Her iki filmde biseksüel olan karakterin ölümü ile başlar. Bu karakterlerin dâhil olduğu bir seçilmiş aile vardır ve bu aile queer bireylerden oluşur. Bu queer öznelerin, filmde görüntülendikleri mekânlar ise hep aynıdır (ev, yemek masası gibi). Analiz edilen iki filmde yozlaşma ve suç ile ilgisi yoktur. Yönetmenin iki filmde de (*Hamam* ve *Cahil Periler*) müzik kullanımı aynı özellikler taşır. Yani bu iki filmde çoğunlukla İtalyan olmayan müzik kullanımı söz konusudur. Bunun yanı sıra filmlerde İtalyan müzik ise genellikle marjinal olmayan, düz karakterlerin, özellikle de kadın karakterlerin olduğu sahnelerde devreye girer ve bu sahneler heteronormatif seyirciye hitap eden sahneler olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla *Hamam* ve *Cahil Periler*'de kullanılan film müziği, filmlerdeki sahnelerin iki ayrı şekilde okunmasını sağlar. *Birincisi*, İtalyan müziğin kullanıldığı sahneler ki bunlar heteronormatif bir okuma yapmamızı sağlar. Yani heteronormatif karakterlerin olduğu sahnelerde İtalyan müziği kullanılır. *İkinci olarak*, İtalyan olmayan müziğin kullanıldığı sahnelerdir ve bu sahnelerde queer kimlikler 'öteki' olarak gösterilir. Oryantalist müzik/doğu enstrümanlarının kullanıldığı bu sahnelerde “oryantalist” ve “queer öteki” kurulur. Ayrıca, filmlerde ölen karakterin yerini arkadan gelen karakter doldurur. Arkadan gelen karakter (Marta ve Antonia) ise kocasının biseksüel özelliğini keşfetse de sorun çıkarmaz, durumu kabullenir hatta kocasının seçilmiş aile'sine katılır. Ayrıca, analiz edilen iki filmde mutlu son ile bitmez. *Cahil Periler* batıl inançla biterken, *Hamam* Francesco'nun ölümüyle biter. Bu bağlamda çalışmanın önemi, queer sinemanın bir tür olarak postmodern sinemada nasıl farklılaştığı, queer kimliklerin nasıl temsil edildiği, Avrupa'da yaşayan ve queer filmler yapan Türkiyeli bir yönetmen olarak Ferzan Özpetek'in

iki önemli filminin düşünsel arka planı ve neden queer film kategorisinde sayıldığı gibi konuları tartışarak literatüre katkı sağlamaktır.

Kaynakça

- Anderlini-D'Onofrio, S. (2004). Bisexual games and emotional sustainability in Ferzan Özpetek's Queer films. *New Cinemas: Journal of Contemporary Film*, 2(3), 163-174.
- Bayramoğlu, Y. (2011). Stonewall'dan onur yürüyüşü'ne... *Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram*, Sayı: 65-66 Bahar (s. 387-394). İstanbul: YKY.
- Boschi, E. (2015). Loose cannons unloaded. Popular music, space and Queer identities in the films of Ferzan Özpetek. *Studies in European Cinema*, 12(3), 246-259.
- Candemir, D. M. (2016). *2000 sonrası Türkiye sinemasında queer imkânlar: Benim çocuğum, zenne ve bizim büyük çaresizliğimiz üzerine bir çözümleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi.
- Chauncey, G. (1994). *Gay New York: Gender, Urban Culture and the Making of the Gay Male World, 1890-1940*. HarperCollins.
- Connell, R. (2005). *Masculinities*. University of California Press.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar* (C. Soydemir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Davies, S. P. (2010). *Eşcinsel sineması tarihi: Sinemada görünür olmak* (A. Toprak, Çev.). Kalkedon.
- Direk, Z. (2013). *Queer kuram ve cinsiyet farklılığı*. <https://zeynepdirek.wordpress.com/2013/01/04/queer-kuram-ve-cinsiyet-farklilikgi/> (Erişim Tarihi: 13 Kasım 2016).
- Edwards, T. (2006). *Cultures of masculinity*. Routledge.
- Gezer, S. (2022). *Sinema ve öznellik*. Nobel Yayınları.
- Hennessy, R. (1994). Queer theory, left politics. *Rethinking Marxism*, 7(3), 85-11.
- Jagose, A. (2015). *Queer teori* (A. Toprak, Çev.). NotaBene Yayınları.
- Kaya, E. (2014). *Eşcinseller Hollywood'da rahat, Türkiye'de homofobiye takılıyor*. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/7553/escinseller-hollywoodda-rahat-t%C3%BCrkiyede-homofobiye-takiliyor> (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2016).
- Kimmel, M. (2005). *The history of men: Essays in the history of american and british masculinities*. State University of New York Press.
- Millet, K. (2015). Bin Queer yayla. Özgürleşmiş arzu kartografisi olarak deleuzecü belirsizlik. (I. Ergüden, Çev.). *Kaos Q Dergisi*, 3, 13-19.

- Orhun, O. & Delibaş, K. (2021). Eleştirel erkeklik çalışmaları ve raewyn connell. *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 14(1), 14-30.
- Özkan, Z. (2014). *Kültürlerarası etkileşimde sinemanın rolü: ferzan özpetek ve fatih akın filmlerinde kültürlerarasılık*. http://www.iscsjournal.com/Makaleler/571992779_si_1_21ozkan.pdf (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2016).
- Özpetek, F. (Yönetmen). (1997). Hamam [Film]. Promete Film.
- Özpetek, F. (Yönetmen). (2001). Cahil Periler [Film]. Medusa Film.
- Öztürk, D. (2013). *İki kültürün sentezi olarak ferzan özpetek sineması: serseri mayınlar ve bir ömür yetmez filmleri*. <http://demetozturk.blogspot.com.tr/2013/11/iki-kulturun-sentezi-olarak-ferzan.html> (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2016).
- Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkânsız İktidar*. Metis Yayınları.
- Ulusay, N. (2011). Yeni Queer sinema: Öncesi ve sonrası. *Fe Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Walters, S. D., Morland, I., & Willox, A. (2005). From here to Queer: Radical feminism, postmodernism and the lesbian menace. In I. Morland, & A. Willox (Eds.), *Queer Theory* (pp. 6-21). Palgra ve Macmillan.
- Weston, K. (1997). *Families we choose lesbians, gay, kinship*. Columbia University Press.
- Yardımcı, S. & Güçlü, Ö. (2013). *Queer Tahayyül*. Sel Yayıncılık.

Katkı Oranı Beyanı: Tek yazarlı olan bu çalışmada yazarın katkı oranı %100'dür.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

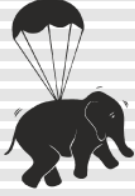
Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

EK-A

Sinemada Eşcinsel Temsillerin Görüldüğü Filmler

Film Adı	Yönetmen	Yapım Yılı
The Gay Brothers	William Dickson	1895
Tea and Semphaty	Vincente Minnelli	1956
Ben Hur	William Wyler	1959
The Servant	Joseph Losey	1963
Drum	Steve Carver, Burt Kennedy	1976
An Early Frost	John Erman	1985
As Is	Michael Lindsay-Hogg	1986
Buddies	Arthur J. Bressan Jr.	1985
Parting Glances	Bill Sherwood	1986
Mala Noche	Gus Van Sant	1986
My Own Private Idaho	Gus Van Sant	1991
Brokeback Mountain	Ang Lee	2005
Philadelphia	Jonathan Demme	1993
In&Out	Frank Oz	1997
Anders als die Andern	Richard Oswald	1919
Weekend	Andrew Haigh	2011
Stranger by the Lake	Alain Guiraudie	2013
Blue is the Warmest Color	Abdellatif Kechiche	2013
Ver Elini İstanbul	Aydın G. Arakor	1962
Haremde Dört Kadın	Halit Refiğ	1965
İki Gemi Yanyana	Atıf Yılmaz	1963
Köçek	Nejat Saydam	1975
İhtiras Fırtınası	Halit Refiğ	1983
Dul Bir Kadın	Atıf Yılmaz	1985
Beddua	Osman F. Seden & Melih Gülgen	1980
Düş Gezinleri	Atıf Yılmaz	1992
Gece, Melek ve Bizim Çocuklar	Atıf Yılmaz	1993
İstanbul Kanatlarımla Altında	Mustafa Altıoklar	1996
Ağır Roman	Mustafa Altıoklar	1997
Lola+Bilidikid	Kutluğ Ataman	1999
Yazı Tura	Uğur Yücel	2004
Anlat İstanbul	Ümit Ünal, Selim Demirdelen, Kudret Sabancı, Ömür Atay, Yücel Yolcu	2005
Güneşi Gördüm	Mahsun Kırmızıgül	2009
Zenne	Mehmet Binay, M. Caner Alper	2011
Nar	Ümit Ünal	2011
Kuma	Umut Dağ	2012
İki Genç Kız	Kutluğ Ataman	2005
Vicdan	Erden Kıral	2008
Bizim Büyük Çaresizliğimiz	Seyfi Teoman	2011

*Reşat Enis Metinlerinde Etnografik Anlatının Kodlarını Yakalamak**

Meriç Kükreler¹

Received/ Başvuru: 23.10.2022

Accepted/ Kabul: 04.12.2022

Published/ Yayın: 30.12.2022

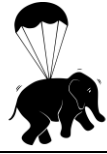
Özet

Bu çalışmada etnografi-edebiyat ilişkileri; alegori ve çok anlamlılık, yazar ve etnograf; gözlemci ve gözlenen arası ilişkiler; etnografikurgu (etnografiction) ve metinsellik konuları, romanlarını masa başında değil, alanda gözlemler yaparak yazdığını ifade eden Reşat Enis Aygen'in metinleri bağlamında tartışmaya açılıyor. Çalışma kapsamında Reşat Enis'in eserlerine "etnografikliği nerede?" sorusu soruldu. Buradan hareketle "etnografik dil" ayırt edilmeye, etnografik anlatıya dair kodlar yakalanmaya çalışıldı. Bu bağlamda da "kod" kavramıyla, metni organize eden kategoriler inşa ederken bunların aralarında belirli yapısal bir ilişki kurarak metni kapatmayan, tek mantığa indirgemeyen bir akıl yürütmeden hareket eden Barthes'ın kod çıkarma yönteminden yararlandı. Bir yandan kategoriler geliştirirken diğer yandan farklı seslere kulağını vermesiyle metni çok sesli bağlama oturtan Barthes'ın bu semiyotik yaklaşımından esinlenilerek söz konusu romanlardaki etnografik sese kulak verildi. Ve metinlerde duyulan etnografik sesler; *Konu/Sorunsal Kodu*, *Yoğun Betimleme Kodu*, *Holistik Kod*, *Ters Yüz Etme Kodu* ve *Evrensel Tecrübe Kodu* olarak beş tema altında toplanarak, etnografik metin oluşturulurken işe koşulan araçlar ortaya koyulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: etnografi, yöntem, edebi metin, etnografikurgu, kod, anlatı, göstergebilim

* Bu makale Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Antropoloji Bilim Dalında, Prof. Dr. Aslı Yazıcı Yakın danışmanlığında tamamlanmış, *Etnografik Anlatının Kodlarını Yakalamak: Reşat Enis Metinleri* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye, merickukrers@gmail.com, Orcid: 0000-0001-8069-4564

Capturing the Codes of Ethnographic Narrative in the Reşat Enis' Texts

Abstract

In this study, relations of ethnography with literature; allegory and polysemy, author and ethnographer; relations between the observer and the observed, ethnofiction and textuality come up for discussion over Reşat Enis' novels, who states that he wrote his novels by making observations in the field, rather than at the desk. Within the scope of the study, the question "where is its ethnographicity?" was asked to Reşat Enis' works. Thus, "ethnographic language" was tried to be distinguished and ethnographic narrative codes were tried to be captured. Within this context, logic of Barthes's code was utilized, while constructing categories organizing the text by the concept of "code", which does not close the text by establishing a certain structural relationship between those and reducing it to a single logic. The ethnographic sound in these novels was listened to, inspired by the semiotics approach of Barthes, who put the text in a polyphonic context by giving his ear to different sounds, while developing categories. And while collecting ethnographic sounds heard in the novels under five themes as *Theme/Problematic Code*, *Thick Description Code*, *Holistic Code*, *Reversal Code* and *Universal Experience Code*, the instruments used in constructing ethnographic texts were tried to be put forward.

Keywords: ethnography, method, literary text, ethnofiction, code, narrative, semiotics

EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: In this study, ethnography-literature relations in social anthropology; relations between allegory and polysemy, author and ethnographer, and the observer and the observed; the concept of ethnofiction and textuality are discussed in the context of the novels of Reşat Enis, who stated that he wrote his novels by making observations in the field, rather than sitting at the desk. Based on the ethnographic studies of Reşat Enis to collect novel materials inspired by the question of “where is the literariness” directed by poeticists to literary texts, I will ask “where is the ethnographicity” in these texts. The novel and ethnography are two different types of text written with the same method; I will compare these texts and research the ways ethnography as a method has written itself. Ethnographic narrative, which textualizes an experience in the discourse, is “a performance narrated by powerful stories” and uses an “allegorical” language (Clifford, 1986b, s.98). Although ethnographic narrative seems to be opposed of scientificism from the perspective of positivism, it is neither against science nor fully integrated with literature. Since the ethnographic text wanders from the positivist discourses, it does not turn into a mere allegory or a literary text. The boundaries of the relationship between them become a little ambiguous at this point. Although the poetics of ethnography has been the subject in the literature many times so far, the fact that literature can be ethnographic has not been emphasized much, and the relationship between them has generally been addressed in a one-way from literature to ethnography, it seems like the literary discourse conquers the ethnographic text. This is the starting point of the study: As an ethnographic text has literary aspects, some literary texts have an ethnographic aspect as well. In this study, I try to reverse this relationship and look for unique ways of expressing ethnographic work by going towards a different textualization practice. However, reversing this relationship will also be limited in terms of advancing the argument and will not go beyond doing the same job in a different way. Thus, I look at the ways of expression, and the instruments used in between, and follow the ethnographic narrative through the literary text, based on the novels written via an ethnographic study.

Reşat Enis lived between 1909-1984. He is a forgotten literator and journalist, although he wrote twelve books and dozens of stories during his career. In his works, social context is at the forefront. For this reason, he is referred to as “socialist realist” or “social realist” in the literature. He describes the lives of workers, peasants, agricultural labourer, fishermen, road company actors/actresses, homeless people, drug addicts, homosexuals, transvestites, sex workers, journalists, and victims of yellow unions and offers a realistic panorama of Istanbul's slums and prostitution nests in his novels. The characters of Reşat Enis's novels refers to people who, struggle with hunger in misery and cannot receive their payment for their labor despite their hard work; are exploited, and mostly forced to live in remote slums of Istanbul. He conveys all these lives in a deeply pessimistic mood. Since Reşat Enis collects the material of his novels with an ethnographic study, his works are ethnofiction; ethnography and fiction are combined in “ethnofiction” (Wulff, 2013, s.212). He wrote *The Night Spoke* by living with the homeless in Galata, *A Woman in the Aphrodite Censer* by residing in workers'

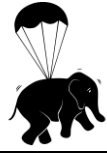

neighborhoods, *The Smell of Earth* by working with cotton workers in the fields, and *Our Fight for Bread* by sailing to the Black Sea with fishing boats.

Research Method: In this study, I read the author's nine novels² (that is, his ethnographicictions) in a way that takes into account the “multi-value of the text”. The text is rewritten by the reader without the intervention of the author with each new reading, thus revealing the multi-value potential of the text. Since the polysemy of the work can be discovered as long as it becomes independent from its author, I read these novels to identify ethnographic narratives by “killing the author” (Barthes, 2013; Foucault, 1981), which is a structuralist concept. I analyze codes for the ethnographic narrative by defining the novels of the author who is probably unaware of ethnography as “ethnographiciction” and reconstructing the texts from a certain perspective. In this regard, I am inspired by Barthes' (1996) revealing five different codes from five different voices that can be captured in each narrative, based on Balzac's *Sarrasine* text, and I make a connection between Barthes's analysis of a narrative around codes and my argument in this study. It is generally accepted that ethnography is also a polyphonic text. Who speaks in an ethnographic text? With whose discourse the ethnographic text is written? The language of the researcher or the language of the people in the field? The language of science or the language of literature? In this context, it is not clear who is speaking in the ethnographic text. It is a text that is formed in a conventional way with the intermingling of different sounds. In this study, inspired by Barthes' approach, I listen to the ethnographic voice in the texts; I try to recognize the ethnographic language and discover the codes of the ethnographic narrative. I aim to reach the knowledge of the general codes and common language that - create and guide ethnographic textualization with an internal approach. I want to explore how ethnographic material organizes itself in text and how the reader can read similarities between these narratives.

Conclusion: Finally, I want to talk about the five original codes that discovered about ethnographic narrative based on the Reşat Enis' texts. The first of these is the *Theme/Problematic Code* which is considered in the context of the research question and addressed by the study. The second is the *Thick Description Code* which is related to the way ethnographic observations are described. The third is the *Holistic Code*, which indicates a holistic reading. The fourth is the *Reversal Code* in the context of creating a narrative to transform the understanding of society. The fifth and last one is the *Universal Experience Code* which indicates to an intercultural reading.

² Aygen, *Gonk Vurdu* [The Gong Hit] (1933), *Gece Konuştu* [The Night Spoke] (1935), *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* [A Woman in the Aphrodite Censer] (2009), *Toprak Kokusu* [The Smell of Earth] (2002), *Ekmek Kavgamız* [Our Fight for Bread] (1974), *Ağlama Duvarı* [The Wailing Wall] (1983), *Yol Geçen Hanı* [The Inn of Passer-by] (1979), *Despot* [The Despot] (1957), *Sarı İt* [The Yellow Dog] (1968).

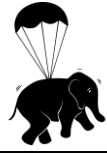
1. GİRİŞ

“(Gece Konuştu)yu yazabilmek için aylarca, bir serseri kılık ve makyajile, İstanbul’un girilmesi en tehlikeli serseri yuvalarında dolaşmışımdır. (Afrodit Buhurdanında Bir Kadın) romanım, fabrikalarda, ame- le mahallerinde, ame- le evlerinde haftalarca süren bir etüdün mahsulüdür. Bu yaz neşredebileceğimi sandığım “Kara Kısmet”de gazeteciliğinizin iç yüzünü teşhire uğraştım (...) Mamafi, toprak ırgadını yakından tanımak için katlandığım zahmetleri bilenler de yok değildir. Yakıcı bir güneş altında ben de koza topladım. Amelenin yarma çorbasına; elçinin ve çiftlik kahyasının bulgur pilavına ben de kaşık salladım. “Yazı”ya koza ırgadı taşıyan bir kervana katılarak, bir tahta arabadaki çuval ve denkler üzerinde saatlerce seyahat ettim”³

Yukarıdaki alıntı, 1909-1984 yılları arasında yaşamış, Türk edebiyatında çok tanınmamış ve akademik bir çalışmanın konusu olarak da pek dikkat çekmemiş olan bir yazara, Reşat Enis Aygen’e aittir. Bu çalışmada etnografi-edebiyat ilişkileri; alegori ve çok anlamlılık, yazar ve etnograf arasındaki ilişkiler; etnografikurgu (*ethnografiction*) ve metinsellik konuları, romanlarını masa başında değil, alanda gözlemler yaparak yazdığını ifade eden Reşat Enis’in metinleri bağlamında tartışmaya açılıyor. Etnografi, hem saha araştırması, alan çalışması gibi isimlerle anılan ancak her bir terimi tartışmaya açık olan ve tarihsel olarak da sosyal antropolojinin tekelinde görünen bir çalışma ve akıl yürütme yöntemine hem de uzun süreye yayılmış kendine özgü ilişkilerle yürüyen bir iletişim sürecinin sonucunda ortaya çıkan metne işaret eder. Etnografik çalışma yapan araştırmacılar, çalıştıkları grupları ya da ilişki biçimlerini, kişilerin gündelik hayat pratiklerine katılarak “içeriden” bir bakışla anlamaya çalışırlar. Yakaladıkları anlamları ifade etmek için de yine etnografi adı verilen metinleştirme yoluna başvururlar. Dolayısıyla etnografinin, ancak metin dolayımıyla kendini gerçekleştirebileceğini söyleyebiliriz. Etnograf, araştırmasını aktarabilmek için bir “anlatı” inşa etmek zorundadır. Çalışmanın, “etnografi ile edebiyatın metinsel bir yakınlığı olduğu” yönündeki argümanı da buradaki “anlatı” kavramı üzerinden anlam kazanır. Öte yandan alan araştırması ve metnin inşa edilme süreci arasındaki ilişkiler de hayli karmaşık biçimde gelişir. Etnograf üzerinde çalıştığı konu ve alan ile masa arasında gidip gelerek döngüsel bir çalışma süreci içerisinde metnini üretir. Etnografi metnini oluşturan yazı da bu bağlamda kendi içinde farklı üsluplarda ilerleyen alan notları, kavramsallaştırmalar, notların düzenlenmesi, olay örgüsü içeren bağlantıların kurulması, epigraflar, görseller, akademik referanslar ve nihayetinde belki de en fazla gözden kaçan ama nihai metni başından sonuna belirleyen “muhatap” konusuna dek farklı yazı etkilerinin bir karışımı olarak ortaya çıkar. Bu çalışmada da Reşat Enis’in metinlerine yaklaşırken en temelde, etnografik metni oluşturan yazı etkilerinin izleri sürülüyor ve söz konusu etkileri yakalayabilmek için de yazarın romanlarına, poetikacıların edebiyat metinlerine yönelttikleri “edebiliği nerede” sorusundan esinlenerek, “etnografikliği nerede” diye soruluyor. Aynı yöntemle yazılmış iki farklı metin türü, roman ve etnografi çakıştırılarak yöntem olarak etnografinin kendini yazdırma yollarına dair bir soruşturma yürütülüyor.

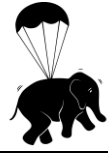
Etnografik metin ile edebiyat arasındaki ilişki elbette burada tarif edilen şekliyle sınırlı değildir. Tanımlayıcı olmaktansa bağlamsallığı öne çıkaran etnografinin; “anlamak”,

³ Sarıççek, M. (2009). *Romantik Bir Toplumcu Gerçekçi Öncü: Reşat Enis Aygen Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. s.21.

“anlamlandırmak”, “keşfetmek”, “yorumlamak” gibi kavramlarla olagelen öyküleyici üslubu edebiyatın retorik ufkuna yakındır. Bunun yanı sıra “etnografik söylem” dediğimiz şey de bir tecrübeyi, bir anlamlandırmayı, bir yorumu yazmanın yollarıyla ilgilidir. Bir tecrübeyi söylem içinde metinleştiren etnografik anlatı, “güçlü hikâyeler tarafından öykülendirilmiş bir performanstır” ve “alegorik” bir dil kullanır (Clifford, 1986b, s.98). Öte yandan etnografik anlatı, pozitivist penceresinden bilimselliğin karşıtı gibi görünse de aslında ne bilime karşıdır ne de edebiyatla tam olarak bütünleşmiştir. Etnografik metin, pozitivist bilim dilinden uzaklaştığı için salt bir alegoriye ya da bir edebiyat metni haline de dönüşmez. Aralarındaki ilişkilerin sınırları bu noktada biraz muğlaklaşır. Bu zamana kadar literatürde etnografinin poetikası birçok defa konu edilmesine rağmen edebiyatın etnografik olabileceği üzerinde pek durulmamış ve edebi söylemin etnografik metni adeta zapt etmesi söz konusuymuş gibi aralarındaki ilişki genellikle edebiyattan etnografiye tek yönlü bir biçimde ele alınmıştır. Bu nokta tam da çalışmanın hareket noktasını oluşturuyor: Bir etnografik metnin edebi yönü olduğu kadar bazı edebi metinlerin de etnografik yönü vardır. Burada farklı bir metinleştirme pratiğine yönelerek etnografik çalışmanın kendine has anlatım yolları arandığından ilişkiyi tersine çevirerek akıl yürütmek yerinde görünse de salt tersine çevirme argümanı ilerletme açısından sınırlı kalacak ve aynı işi farklı bir yolla yapmaktan öteye gidemeyecektir. Bu nedenle de anlatım yollarına, arada işe koşulan araçlara bakılacak ve etnografik bir çalışma sonucu yazılan romanlardan hareketle edebiyat metni üzerinden etnografik anlatımın izleri sürülecektir.

Reşat Enis, yetmiş beş yıllık hayatına on iki kitap ve onlarca hikâye sığdırmasına rağmen unutulmuş bir edebiyatçı ve gazetecidir. Eserlerinin genelinde toplumsal içerik ön plandadır. Bu yüzden de literatürde “sosyalist gerçekçi” ya da “toplumcu gerçekçi” olarak geçer. Romanlarında, işçilerin, köylülerin, toprak ırgatlarının, balıkçıların, gezici tiyatrcuların, evsizlerin, uyuşturucu bağımlılarının, eşcinsellerin, travestilerin, seks işçilerinin, gazetecilerin, sarı sendika mağdurlarının yaşamlarını anlatır; İstanbul’un kenar mahallelerinin, fuhuş yuvalarının gerçekçi bir panoramasını sunar. Reşat Enis’in romanlarına konu ettiği kitle; çalışıp didinmesine rağmen sefalet içinde açlıkla boğuşan ve emeğinin karşılığını alamayan, sömürülen, çoğunlukla da İstanbul’un ücra köşelerine itilmiş insanlardan oluşur. Tüm bu hayatları derin bir karamsar hava içinde aktarır. Attila İlhan (1993, s.30-31) Reşat Enis’i “sui generis” bir romancı olarak gördüğünü ifade eder: “alışmadığımız çevrelerden alışmadığımız insanları, alışmadığımız bir dille anlatıyordu”. Bu yüzden de kitapları yasaklanır, bakanlar kurulu tarafından toplatılır ve sıklıkla kendini mahkemelerde bulur. Yazarın *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* romanı için Nâzım Hikmet, Varşova radyosunda yaptığı konuşmada “Türk edebiyatının temel taşı” (Aygen, 2006, s.141) diye bahseder. Bu romanında yazar fabrika işçilerinin sorunlarını ele alır. Emek sömürüsünün yanında cinsel sömürüye de maruz kalan işçi kadınları çarpıcı şekilde dile getirir. *Toprak Kokusu*’yla (2002) Reşat Enis, hem köy edebiyatında Çukurova’yı odağına alan ilk yazarlardan biri olmuştur (Enginün, 2003, s.286), hem de ilk kez “toprak reformu için savaş veren köylü” Türk edebiyatına girmiştir. *Yolgeçen Hanı*’nda (Aygen, 1979) yazar bu sefer, gezici tiyatro emekçilerinin hayatını konu alır. Bu kitabın en önemli özelliklerinden biri de Türk edebiyatındaki açıkça dile getirilmiş ilk travesti

karakteri barındırması (İleri, 1996, s.154) ve bir travestinin hayatını yargılamadan ele almasıdır. Sarı sendikaları konu alan *Sarı İt* romanı 1968’de yayımlanır. Sendikal mücadeleye dair Türk edebiyatındaki ilk romandır (Türkeş, 2008, s.1059).

Reşat Enis’in roman malzemelerini etnografik bir çalışma ile toplamasından yola çıkarak eserlerinin birer etnografikurgu olduğunu söyleyebiliriz; yani bu eserlerde etnografi ve kurmaca, “etnografikurgu”da birleşmektedir (Wulff, 2013, s.212). Zira *Gece Konuştu*’yu Galata’daki evsizlerle yaşayarak, *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*’ı işçi mahallelerinde ikamet ederek, *Toprak Kokusu*’nu tarlada pamuk işçileriyle çalışarak, *Ekmek Kavgamız*’ı balıkçı tekneleriyle Karadeniz’e açılarak yazmıştır. Bu çalışmada da yazarın dokuz romanı⁴ (yani etnografikurguları), “metnin çok değerliliği” göz önünde bulundurulacak biçimde okunacak. Çünkü metin her okuma anında yazarı söz konusu olmaksızın okuyucusu tarafından yeniden yazılır ve böylece metnin çok değerlilik potansiyeli açığa çıkar. Yazarından bağımsızlaştığı sürece eserin çok anlamlılığı keşfedilebileceğinden burada, yapısalcı jargonla ifade edecek olursak “yazarı öldürerek” (Barthes, 2013; Foucault, 1981), salt etnografik anlatıları tespit etmeye yönelik bir okuma yapılıyor. Muhtemelen etnografiden bile habersiz bir yazarın romanları “etnografikurgu” olarak tanımlanıyor ve metinleri belli bir perspektiften yeniden inşa edilerek etnografik anlatıya dair kodlar çıkarılıyor. Burada “kod” kavramının hangi bağlamda kullanıldığını biraz açmak gerekecek. Yapısalcı semiyotikte “kod”, metni üretmenin ve yorumlamanın esas kaynağı olarak görülür ve bu yüzden merkezi bir öneme sahiptir (Chandler, 2007, s.147). Saussure’ün, soyut olarak dilin kurallarını ifade eden *langue* ile bireysel dil kullanımını manasına gelen *parole* kavramları arasında yaptığı ayrımından etkilenen Jakobson, oluşturduğu iletişim şemasında “kod” ve “mesaj” ayrımı yapar. Jakobson’ın iletişim şeması altı kurucu faktör içerir. (Chandler, 2007, s.180-181). Bu öğeler; *gönderici* (addresser), *alıcı* (addressee), *kod* (code), *mesaj* (message), *kanal* (contact) ve *bağlam* (context). Bu şemada gönderici ve alıcı olarak iletişimin iki tarafı olduğu ve göndericinin alıcıya bir mesaj (*parole*) ilettiği varsayılır. Bu mesajın alıcıya gidebilmesi için ortak bir dil olması gerekir; bu da koddur (*langue*). Yalnızca kod vasıtasıyla bir mesajın gönderilebilmesi ve alınabilmesi mümkün olur. Kodlanmış mesajı alıcı, bağlam aracılığıyla çözer ve tarafların iletişimde kalmasını sağlayacak bir kanal kurulmuş olur. Jakobson’ın şemasından hareketle kodun, ortak dili ifade ettiğini söyleyebiliriz ancak bunun her zaman sözcüklerden oluşmak zorunda olmayan bir dil olduğunu da vurgulayalım. Bununla beraber kodlar sayesinde iletişimi mümkün kılan söylemsel kısıtlamalar, çerçeveler oluşur; böylece gönderici ve alıcı tarafından mesaj anlamlı hale gelir (Chandler, 2007, s.147). Bir başka ifadeyle bir kodun işlevi olmadan anlaşılır bir söylem olamayacağını varsayabiliriz (Hall, 2005, s.121). Öteye yandan bir kodu anlamak uygun bağlamları, ilişkileri anlayabilmektir bu da müşterek bir yapının üyesi olmak anlamına gelir. Bunlardan hareketle kod ile etnografi ilgisini kuran “anlatı” üzerine düşünmeliyiz. Etnografinin de bir anlatı olarak, bir göndericinin alıcıya ilettiği kodlanmış bir mesaj olduğunu söyleyebiliriz. Neticesinde etnografik metinler de metinsel fenomenlere dayanmaktadır

⁴Aygen, Gonk Vurdu (1933), Gece Konuştu (1935), Afrodite Buhurdanında Bir Kadın (2009), Toprak Kokusu (2002), Ekmek Kavgamız (1974), Ağlama Duvarı (1983), Yol Geçen Hanı (1979), Despot (1957), Sarı İt (1968).

(Atkinson, 1994, s.2). Bu metinsel fenomenleri, yani kodları, ortaya koyduğumuzda aynı zamanda etnografinin ortak diline sahip, benzer bir dili konuşmak vasıtasıyla da birbirini tanıyabilen -tıpkı burada incelediğimiz metinlerdeki etnografinin dilini yakalamamız gibi- bir topluluk da ortaya koymuş oluyoruz. Kodlar, dil tarafından kurulduğu için (Barthes, 1993, s.57) etnografik dilin de kodların üzerine inşa edildiğini varsayabiliriz. Bir başka deyişle etnografik kodların, etnografik anlatıyı oluşturma işlevine sahip kaideler olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu oluşum sınırlıdır çünkü bir taraftan da kendini kuracak içsel yasalara tabidir. Bu sınırlılık dilin, sonsuz ama yapılmış olma özelliğine işaret eder. Dolayısıyla anlatı kendi gramerine sahip büyük bir cümledir ve olageldiği üzere kodlaştırılmış bir doğaya sahiptir. Öte yandan bir metin; bir dile gönderme yapan bir söz, bir koda gönderme yapan bir mesajsa (Barthes, 1993, s.121) metni oluşturan şey de metinlerarası ilişkidir. Dolayısıyla metinler aynı zamanda başka metinlere, kodlara, göstergelere açılma noktasıdır (Barthes, 1993, s.142). Başka bir ifadeyle metinler/anlatılar, başka metinlerle/anlatılarla ortak çözümlenmeye açık yapılar barındırır (Barthes, 1993, s.54).

Anlatı kodları üzerine çalışan kuramcılardan biri de Roland Barthes'tır. 1970 yılında yayımladığı eseri S/Z'de Barthes (1996), Balzac'ın *Sarrasine* metninden yola çıkarak her anlatıda yakalanabilecek beş kod ortaya koyar ve roman metni üzerinden edebiyatta "anlatı" kavramına dair bir projeksiyon yaratır. Her metinde duyulabilecek farklı sesler üzerinden esasen metinlerarası bir okuma yapan Barthes, metnin anlamını farklı seslere açar; onu çok anlamlı bir hale getirir ve beş ayrı sesteki gelen beş ayrı kod ortaya koyar: *Proairetic kod* (ampirik olanın sesi), *Hermeneutik kod* (hakikatin sesi), *Semantik kod* (kişinin sesi), *Kültürel Kod* (bilimin/bilginin sesi), *Sembolik koddur* (sembolün sesi). Barthes bu beş kod arasında da yapısal, hiyerarşik bir ilişki kurmaz. Bu kodlarla yaptığı şey "açık" bir metin okumasıdır. Barthes'ın metni bu çalışmaya bir yandan her anlatıda yakalanabilecek kodlar fikriyle ilham olmakta diğer yandan da bir anlatıyı kodlar çevresinde çözümlemesi buradaki akıl yürütmeye örtüşmektedir. Çünkü çoğunlukla etnografinin de çok sesli bir metin olduğu kabul görür. Etnografide kim konuşur? Etnografik metin kimin diliyle yazılır? Araştırmacının dili mi yoksa alandaki insanların dili mi? Bilimin dili mi edebiyatın dili mi? Bu bağlamda etnografik metinde kimin konuştuğu da net değildir. Farklı seslerin iç içe geçmesiyle uzlaşım sal şekilde olagelen bir metindir. Bu çalışmada Barthes'ın yaklaşımından esinlenerek metinlerdeki etnografik sese kulak veriliyor; etnografik dil ayırt edilmeye, etnografik anlatıya dair kodlar yakalanmaya çalışılıyor. İçsel bir yaklaşımla etnografik metinselleştirmeyi ortaya çıkaran, yöneten genel kodların, ortak dilin bilgisine ulaşabilmek hedefleniyor. Etnografik malzemenin kendini metinde nasıl düzenlediği ve anlatılar arasındaki benzerliklerin nasıl okunabileceği konusunda yeni bir yorumlama girişimi ortaya koyuluyor.

Nihayet Reşat Enis'in söz konusu metinlerinden yola çıkarak etnografik anlatıya dair keşfedilen beş özgün koddan bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, çalışmak için yönelinen araştırma sorusu bağlamında ele alınan *Konu/Sorunsal Kodudur*. İkincisi, etnografik gözlemlerin anlatılma şekliyle ilgili olarak *Yoğun Betimleme Kodudur*. Üçüncüsü, bütüncül bir okumayı işaret eden *Holistik Koddur*. Dördüncüsü, toplumun anlayışını dönüştürmeye yönelik bir anlatı yaratma

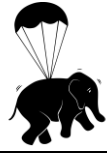
bağlamında *Ters Yüz Etme Kodudur*. Beşinci ve sonuncusu ise kültürlerarası okumaya işaret eden *Evrensel Tecrübe Kodudur*.

2. ETNOGRAFİK ANLATININ KODLARI

2.1. Konu/Sorunsal Kodu

Reşat Enis romanlarında, ister olay örgüsü içerisinde yer alan ve hikâyenin akışında etkisi görece daha fazla öne çıkarılan ana kahramanlar olsun, isterse bir an görünüp kaybolan çok sayıda karakterden biri olsun insanların meslekleri üzerine yapılan vurgu dikkat çeker. Romanların odak noktası olarak; *Gonk Vurdu* ve *Ağlama Duvarı*'nda gazetecilik, *Gece Konuştu*'da evsizler, *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*'da işçilik, *Toprak Kokusu*'nda ırgatlık, *Ekmek Kavgamız*'da balıkçılık, *Yolgeçen Hanı*'nda gezici tiyatroculuk, *Sarı İt*'de sendikacılık, *Despot*'da ırgatlık ve işçilik bir arada anlatılır. Yazar, etnografik akıl yürütmeye uygun biçimde, soyut kavramlardan hareket ederek değil, somut olarak var olanlar üzerinden erişilebilir, çalışılabilir bir sorunsal kurar. Bunun üzerinde durulmasının sebebi, kurulan sorunsalın araştırmada kullanılacak yöntemi de peşi sıra getirdiğini ortaya koyarak yazarın neden etnografik çalışmaya gerek duyduğunu anlayabilmektir. Nihayetinde Reşat Enis'in bilinçli bir şekilde "etnografi" yapmaya gittiğine dair bir kanıt elimizde bulunmamaktadır. Ancak buradaki iddia, yazarın kurduğu sorunsalın, kendisini etnografik gözlemler yapmaya itmiş olduğudur. Etnografik anlatının duyulan sesi, tam da bu noktadan başlar. Etnografik bir anlatı inşa etmenin birinci basamağı bir konu belirleyip bir sorunsal kurmaktır. Buradan hareketle kurucu öneminden kaynaklı olarak bu kod, birinci sraya yerleştirilmeyi hak ediyor. Çünkü Henry James'in "hikâyenin nasıl anlatılacağını tam bilemesek de tarzın en baştan itibaren 'konu'dan ayrılamayacağı" hakkındaki görüşü de buradaki akıl yürütmeye örtüşmektedir (akt. Booth, 2012, s.354). Bununla bağlantılı olarak, James'i "derinden etkileyen" bir diğer konu da "öz ile biçimin, konu ile konunun işlenişinin, malzeme ile tarzın kaynaşma süreci"dir (akt. Booth, 2012, s.114). Burada etnografik anlatının *Konu/Sorunsal Kodu* tanımlamasıyla tam da James'in kastettiği gibi konu, sorunsal, yöntem ve anlatının kaynaşma süreci inceleniyor.

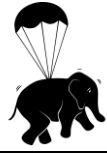
Reşat Enis'in bütün romanlarına konu olan yoksulluk bağlamına ve bunu anlamak için kurduğu sorunsallara baktığımızda, özellikle alt ekonomik sınıfa dâhil insanların yaşamlarını anlatmak istediği için hayatlarının temel belirleyeni olan mesleğe yöneldiğini ve romanlarında büyük kitlelerin hayatlarını temsil etmeye çalıştığını söyleyebiliriz. İnsanların yaşadığı mekânları ve edimlerini gözlemleyerek çevreleriyle kurdukları ilişkilerinin, rutinlerinin, adetlerinin, doğayı ele alış biçimlerinin ve onları kendileri kılan özelliklerinin resmini çizmek istemiştir. Bu yönelimsellik doğalında, en uygun bilgi toplama biçimi olarak etnografik yöntemi de ardından getirmiştir, tıpkı tarih içinde etnografik yöntemi ortaya çıkaran gereksinimler gibi. Öte yandan burada "konu" ile "sorunsal" ayırt edilmesi gereken kavramlardır. Konuyu, bir araştırmanın yöneleceği en genel kavram olarak tanımlayabiliriz. Sorunsal ise konu içinde çoğunlukla göze çarpmayan, önemsiz görülen yerleri, kişileri, olayları bir "sorunun" merkezine taşımaktır. Bir başka ifadeyle bir konudaki bu basit görülen ilişkilere "kısa devre" yaptırılarak bir itiraz alanı

kurulur, eleştirel bir bakışın yolu hazırlanır ve “araştırma nesnesi” yeniden inşa edilir ve sonucunda da bir anlatı oluşturulur. Burada, çok bilinen ontoloji-epistemoloji-metodoloji bağı bir adım daha ileri taşınıyor ve yöntemin de belli bir anlatım tarzı dayatılabileceği iddia ediliyor. Konudan anlatıya, anlatıdan konuya giderek biri bir diğerrinin içinden okunuyor ve anlamlandırılıyor. Aslında etnografi üzerinden konuştuğumuz şeyse daha en başından kelimenin ima ettiği o çift anlamlılık: hem yöntem hem de metin olması. Daha en başından dilsel olarak bile yöntemin metni yazacağı bellidir. Dolayısıyla yukarıda da bahsi geçtiği gibi, burada *Konu/Sorunsal Kodu* derken bu ilk adım üzerinde durulmaktadır.

Reşat Enis romanlarının ana konusu olan yoksulluğun sebebini emek-sermaye çelişkisinde görürken buna paralel olarak da farklı farklı alanlarda bu çatışmanın izlerini sürer. Her romanında aynı konuyu başka hayatlar içerisinde sorunsallaştırır. Temel olarak romanları şu çerçevede okuyabiliriz: *Gonk Vurdu*'da gazeteciliğin yeni başlayanlar için nasıl bir meslek olduğu ve seks işçiliği ile fakirlik ilişkisi; *Gece Konuştu*'da evsizlerin hayatı ve evsiz kalma sebepleri; *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*'da dokuma ile maden işçilerinin hayatları ve bu insanların oturdukları kenar mahalleler ve buradaki ilişkiler; *Toprak Kokusu*'nda toprak ırgatları ile ağaların ilişkileri ve özellikle de dinselilik içinde yaşayan köylü insanların sömürülmesi sorunsallaştırılır. *Ekmek Kavgamız*'da yine fakirlik ekseninde balıkçıların, yazarın deyimiyle “deniz insanlarının”, ağlarından gördükleri hayat sorunsallaştırılır. *Ağlama Duvarı*'nın sorunsalı ise önceki romanlarının bir karışımı gibidir; yine gazetecilik, gemicilik meslekleri ve köylü-ağa çatışmasına yer verilir. *Yolgeçen Hanı*'nda gezici tiyatroculuk mesleği üzerinden Anadolu'nun manzaraları ama özellikle de çok partililiğe geçişin etkileri; *Despot*, ırgat-ağa çatışması ekseninde başlar ancak bu sefer aynı kişilerin şehirdeki mücadelesiyle devam eder ve burada yine kenar mahalle hayatı sorunsallaştırılır. *Sarı İt*'te ise esasında işçilerin haklarını koruma örgütü olan işçi sendikalarının, işçileri kandırarak nasıl da patronların çıkarlarını gözettikleri sorunsallaştırılır. Reşat Enis'in tam da etnografik akıl yürütmeye uygun biçimde yerinde gözlemler yaparak, sorunsalı hakkında seçtiği “ortamları” kendisi için üzerine yazacak “vakaya” dönüştürdüğünü söyleyebiliriz (Hammersley ve Atkinson, 2007). Evsizler üzerine yaptığı çalışmada kılık değiştirerek aralarına karıştığını; evsizlerin geceleri yatmak için gittiği “Aynalı Kahve”de sanki onlardan biriymiş gibi kaldığını; gece sokaklarda yattığını biliyoruz. Bu, Reşat Enis'in yalnızca örtük çalışma biçimine bir örnektir. Öte yandan yazar, kimliği açık çalışmalar da yapmıştır. Toprak ırgatlarını çalışmak için de İstanbul'dan Adana'ya taşındığını biliyoruz. Bir gazetenin sorumlusu olarak Adana'da yaşamaya başlayan yazar, gözlem yapmak için köylüyle birlikte pamuk toplamaya gitmiştir. Balıkçılarla ilgili çalışırken onlarla denize açılmış, günlerce beraber zaman geçirmiştir. Sendikaları gözlemlemek için uzun süre ortamlarına dâhil olmuştur.

Etnografik çalışma için seçilen ortamın bir diğer özelliği ise görece küçük olmasıdır. Etnografide küçük ama derinlemesine bir çalışma yürütülür. Küçük ortamlara doğru bu yönelimsellik de veri toplama sürecinin yoğunluğundan kaynaklanır. Bu küçük ortamlar, bütün etnografik vakaların meydana geldiği bağlamlardır. Reşat Enis'in seçtiği ve anlattığı insan grupları da etnografinin bu yönelimselliği ile örtüşür. *Gece Konuştu* romanında anlattığı

insanlar 1930'ların ilk yıllarında Galata, Beyoğlu civarında yaşayan evsizlerdir. *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*'da 1930'ların sonundaki haliçteki bir fabrikanın işleyişi, bunun etrafında dönen ilişkiler ve işçi mahallesidir. *Toprak Kokusu*'nda 1940'ların başında Adana'daki toprak ırgatlarıdır. *Ekmek Kavgamız*'da 1940'ların ortasında İstanbul'daki bir grup balıkçıdır. *Yolgeçen Hanı*'nda 1950'lerin başında Anadolu'yu gezen bir gezici tiyatro oyuncularını ve buralarda gördükleri insan manzaralarıdır. *Sarı İt*'te İstanbul'daki birkaç fabrika içindeki sendikal ilişkiler anlatılır. Öte yandan etnografik çalışmada vaka üzerinden kategoriler çıkarılır ancak bir ortam birden fazla vaka da içerebilir. Reşat Enis'in romanlarında özellikle buna çok rastlıyoruz. Örneğin ırgatlık sorunsallaştırılırken aynı zamanda dindarlık, cahillik, sömürünün farklı çeşitleri, fuhuş, eğitimsizlik gibi birçok yan sorunsal da vakalar halinde, çoğunlukla da yüzeysel bir biçimde işlenir. Bu da akla Eriksen'in (2009, s.58) tam da bu konu üzerine yaptığı; bir araştırmacı informantlarının söylediği her şeyi betimlemeye kalkarsa ve her gördüğü ve duyduğu şeyi yeniden üretirse tam anlamıyla örüntüleri yakalayamayacağına ve detaylar içinde boğulacağına dair uyarısını hatırlatır. Reşat Enis'in dağınık, birbirinden ve olay örgüsünden kopuk vakaları aktarım biçiminden araştırması sırasında duyduğu, gördüğü, kendisine anlatılan her şeyi kitaplarına taşıma istediğinde olduğu anlaşılıyor. Hatta kendisi edebiyat eleştirmenleri tarafından bizzat bu sebeple tam bir roman yaratamamakla itham edilmiştir.

Reşat Enis'in vaka yaratma biçimi, yoksulluk içinde yaşayan milyonlarca insan hakkında konuşabilecek bir projeksiyona meyilli olduğu için, çoğunlukla genelleştirebilir bir sorunsala yönelimlidir. Yoksulluğun yaşanış biçimlerini incelemek üzere kendine araştırma ortamları yaratmış, oralarındaki gözlemlendiği vakalarla da anlatısını inşa etmiştir. Verem, trahom gibi hastalıklar, cahillik, dinsellik, fuhuş, sömürü gibi sorunsallar ekseninde yoksul insanların hayatlarına dair temel kategoriler çıkararak yoksulluğun yaşam biçimlerine dair gözümüzde genel bir tablo oluşturur. Her romanında da bu temel kategoriler arasındaki ilişkileri farklı kurgular içinde dile getirir. Yapılan iş tam olarak "küçük yerler büyük meselelerdir" (Eriksen, 2009). Tıpkı bir etnograf gibi yoksulluğa dair büyük soruların cevabını küçük yerlerde aramıştır.

2.2. Yoğun Betimleme Kodu

Etnografide yoğun betimleme genel anlamıyla; bir tecrübeyi, durumu, çevreyi, olayı, duyguyu, davranışı anlamak ve anlatmak üzere bir bağlamı hayli detaylı bir şekilde ortaya koymaktır. Etnografik yöntemi kullanan araştırmacının pratikte hedefi, bir insan topluluğunun şeyleri nasıl anlamlandırdığını, anlamların nasıl atfedildiğini keşfetmektir. Geertz (2010) bunun da yolunun "yoğun betimleme"den geçtiğini söyler. Yoğun bir betimleme aracılığıyla etnografi, gündelik hayatta, o an yaşandığı haliyle geçici bir anı, tekrar tekrar yorumlanabilecek ve inşa edilebilecek bir anlatıya dönüştürmeyi hedeflemelidir. Etnografik anlatı, ancak böylesi bir çaba ile beşerî deneyimleri diğer insanların erişebileceği şekilde dünyaya açarken toplumsal ifadeleri de anlamlı kılmayı başarır. Benzer bir akıl yürütme ile Reşat Enis de *Gece Konuştu* romanında henüz roman başlamadan, gece yarısından sonra Beyoğlu sokaklarına dair okura, detaylı bir

manzara sunar. Sokaklarda dolaşan insanlardan, fuhuşa, kumarhanelere, barlara, mahallede kimlerin yaşadığına; gece çalışan yol işçilerinden, kaldırımlarda dolaşan kedi köpeğe kadar anlatarak bağlamı anlamamız için yazar, dokuz tablolu bir “yoğun betimleme” ile okuru hazırlar. Çünkü romanın odak noktası evsizlerdir. Evsiz insanlar için gündüz bir şekilde çalışarak, gezerek, gündelik ihtiyaçları gidermeyle meşgul olarak geçer ama kalacak bir yerleri olmadığı için esas problemi geceleri yaşarlar. Dolayısıyla da yazar, daha en başından o sokakları bir de gece görmemizi ister. Reşat Enis’in “aylarca, bir serseri kılık ve makyajile” dolaştığı yerler tam da buralardır. Adeta o sokaklarda dolaşan ya da bir pencereden sokaklara bakan biri gibi kitabın okuru da kendisini, 1930’larda Beyoğlu sokaklarının gece tanığı olarak bulur. *Gonk Vurdu*’da da yine aynı yılların Beyoğlu betimlemeleri vardır. Tıpkı bir etnograf gibi Reşat Enis de okurun zihninde, gördüğü, gözlemediği yerlerin keskin bir resmini çizmek ister. Duyduğu bir kedi miyavlamasından, yerlerde gördüğü kırık tabaklara kadar detayları aktararak okura o anı yaşatmak niyetindedir. Yapılan bu gözlemler, geçici bir an iken yoğun betimleme aracılığıyla bir yandan tekrar tekrar değerlendirilebilecek bir malzemeye dönüşür diğer yandan birer tarihi kesit haline gelir. Bu bağlamıyla yoğun betimleme metne bizzat tarihi bir anlam da verir. Öte yandan olayların geçtiği bağlamı, ortamı baştan gösterme anlamında eserlerden bir diğer örnek de *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*’ın (Aygen, 2009, s.9-14) ilk sayfalarıdır. Roman bir fabrika betimlemesiyle açılır. Etnografların sık sık başvurduğu metinselleştirme yöntemlerinden biri de hemen metnin başına çalışılan konunun pratiklerine dair bir betimleme koymaktır. Bu betimleme “x nasıl bir şeydir” sorusunun cevabını barındırır ve “ne” üzerine konuşulacağı bağlamını ortaya koyar. Reşat Enis de okura yoğun, içsel bir anlama hissi yaşatmak için, tıpkı etnograflar gibi, işçilerin günlük rutinlerini anlatarak devam eder. Gündüz vardiyasının işe gelişini okuruz. Sonrasında da fabrika kapısının işçiler için anlamı ile devam eder. Üzerine konuşulacak konunun pratiklerini ortaya koyma bağlamında bir diğer örnek de *Toprak Kokusu* (Aygen, 2002, s.147-157) romanında Çukurova’da toprağın nasıl işlendiğinin anlatılmasıdır. Yazar ırgat açısından tarlada geçen bir günü, toprakla bitip tükenmek bilmeyen boğuşmalarını, en ince ayrıntısına kadar aktarır, işleyişi okuyucuya aşına kılar. Yazar, bir düzenin nasıl işlediğini, bir iş gününün betimlenmesi üzerinden temsili olarak anlatır. Bu deneyimleri, başka bir zamanda ya da bağlamda yeniden anlamlandırılabilir, yani tekrar tekrar okunabilecek ham bir malzeme olarak ortaya koyar. *Ağlama Duvarı*’nda da yirmi dört saat çalışan bir kurum olan gazetenin bir günlük iş rutini kısaca aktarılır (Aygen, 1983); gazeteye gelen insanlar amaçlarına göre tiplendirilir. Bir başka iş ve işleyiş tasviri de *Toprak Kokusu*’nda (Aygen, 2002, s.239-240) yer alan, Adana’daki pamuk fabrikasında geçen bir iş gününün yoğun betimlemesidir.

Buradaki tartışmamız açısından bir diğer önemli konu da betimlemelerin niteliğiyle ilgilidir. Bir başka deyişle “neyi, nasıl söyleyebilirim” sorusunun cevabı, ele aldığımız iki metin tipi için farklılık gösterir. Her ne kadar burada edebi metin ile etnografik metni paralel okuma girişiminde bulunsak da iki metin türünün her anlamda örtüşmediğinin altını çizmeliyiz. Betimleme bağlamında edebiyat, metne çok daha renkli ve geniş bir alan açmaktadır. Etnografik metinde ise, pozitivist paradigma içinden yazılmamış olsa dahi, gözlemler daha

“donuk” bir dil kullanılarak ifade edilir. Nihayetinde hiçbir etnografi metninde, eğer kişilerin söyledikleri doğrudan metne aktarılmadıysa, “bu ne pis, bu ne iğrenç bir kokuydu” ya da “lanet bir herifti” gibi ifadeler geçemez. Etnografi yazarı, yargılarını metne ham bir şekilde boca etmemekle yükümlüdür. Bir yargı belirtirken bizim elimizdeki tek araç onu bir tartışma konusuna dönüştürmek ve yargımızı, yürütülen tartışma sonucundaki bir çıkarım olarak ortaya koymaktır.

Öte yandan Reşat Enis, olayların geçtiği uzam ile olaylar arasında kurulacak bağlantının da bütüncül bir okuma yapabilmek için gerekli olduğunu düşünmüş olsa gerek; işçilerin işe gelmesi, kart basması, geç kalması, gündeliğin kesilmesi, kapıcı ile ilişkileri gibi güne başlama rutinlerinin ardından fabrikanın bulunduğu yerin, Haliç’in betimlemesi gelir. Haliç’in iki tarafındaki fabrika manzarasını ve gürültüsünü anlatır; bu toprak parçası üzerinde yürüyen insanlarsa, tıpkı manzaranın hissettirdiği atmosfer gibi, hasta, soluk, çökük ve cılızdırlar (Aygen, 2009, s.15). Ardından da fabrika yakınlarında bulunan, dokuma fabrikasının işçisi Osman’ın oturduğu, felaketler ve fakirlik kıskacındaki işçi mahallesinin bir sokağı anlatılır (Aygen, 2009, s.20-22). Benzer bir şekilde *Gece Komuştu*’nun (Aygen, 1935, s.62-64) evsizlerinin sabahladığı yer olan Aynalı Kahve’nin betimlemesi de bize gerçekçi bir panorama sunar. Kahvenin yirmi dört saati nasıl geçirdiğini okuruz. Yoğun betimlemede insanların görünüşleri, eylemleri, düşünceleri, hayatla ilgili algıları, arzuları, alışkanlıkları, duyguları, çevreleri belirgin hale getirilerek okurun hayal gücünde, o an etnografin algıladığı haline en yakın şekilde canlandırılmaya çalışılır. Etnograf kendini aradan çıkarmaya ya da kendi sesini mümkün olduğunca kısmaya çalışsa da dikkat çekilmesi gereken nokta bunun bir “pür mimesis” olmadığıdır. Betimleme en başta bir söze dökme eylemidir ve basitçe ifade edersek, dış dünyayı dil dolayımıyla yeniden inşa etmedir. Bir başka deyişle, yoğun betimleme dediğimiz şey neticede beşerî deneyimi metin aracılığıyla açmaksa, konumluluğun ve kısmiliğin de kendisine içkin olduğunu söyleyebiliriz (Clifford, 1986a). Çalışmanın iddiası Reşat Enis’in kullandığı bu yoğun betimlemelere etnografik gözlemlerin yol açtığıdır. Diğer bir ifadeyle, yoğun betimlemeler, etnografik yöntemle toplanan bilgiler yazıya aktarılırken doğalında gelişen bir üsluptur. Yazarın kendi perspektifinden aktardığı bu betimlemelerde ise görme duyusunun yoğunluğu, özellikle de bedeni sunuş şekli dikkat çekicidir. Yazar bedendeki “işaretleri”, okunması gereken ipuçları olarak gösterir. Genel olarak da görselliği, okunması ve yorumlanması gereken bir şey olarak sunan yazar, “gösteren” ile “gösterilen” arasındaki ilişkiyi bir tür dedektiftik bakış açısıyla ele alır. Kişilerin ruh halleri, yaşam koşulları, kısa ya da uzun vadeli olarak başlarından neler geçtiği gibi bilgilerin hemen hepsini bedenlerindeki izlerden okur. Çarşafının rengi atmış, sıska bir kadının “kırmızı elışı kâğıdı ile boyanmış hissini veren iri dudakları, ocak isisi ile karalanmış gibi duran gözleri, düzgünlü suratı” onun fuhuş yaptığının işaretidir. Avurtları çökük, sapsarı çürük dişler, dudakları mor canlı cenazeye benzeyen adamın “plastron kravatu, yüksek yakalığı, babayani tavrı” işsiz kalan bir memur olduğunun göstergesidir. Amorf bir vücuda sahip olmak şehrin kenar mahallesinde yaşamaya, cam gözlü olmak fakirliğe dair bir işaret. Kadının omuz başlarındaki, kalçalarındaki, kollarındaki morluklar da “şehvetten kudurmuş” erkeklerin izleridir ve yine kadının fuhuş yaptığını işaret

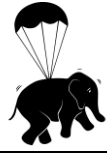

eder. Aşırı yorgunluk, gözaltlarının mor mor halkalanması, saçın başın birbirine karışması, bir erkeğin “ihtiraslı geceler” geçirdiğinin göstergesidir. Avurtları çökük, çiçek bozuğu çirkin bir yüze sahip olmak ise hüznü, kederli bir hayatın izidir. Etnografik anlatıda da Reşat Enis’in de peşinden sürüklendiği gibi, “görme” ön plandadır. Fabian da (1999, s.141) “görselleştirme” ve “anlamanın” etnografide neredeyse aynı sayıldığını ifade eder. Bir başka ifadeyle, görmeyi “duyuların en soylusu, kapsamlısı ve güvenilirli” olarak kabul eden felsefi mirastan hareketle etnografide de bilgi aktarmanın en kesin yolu “görsel-mekânsal” tasarım olarak düşünülür (Fabian, 1999, s.156). Dolayısıyla etnografik metin de görsel kaynaktan görsel içeriğe doğru inşa edilir. Ayrıca etnografik anlatının görsellikle ilişkisi, salt betimleme anlamında değil, anlatılanların doğruluğunu kanıtlamak için görsel malzeme kullanılması bağlamında da bir hayli iç içedir. Toparlarsak Reşat Enis’in tam da etnografide olageldiği haliyle, başat olarak görsellikten onun özelinde de beden tasvirlerinden beslenerek romanlarında yoğun betimlemelere yer verdiğini görürüz.

Üzerinde durulması gereken bir başka konu da Reşat Enis’in eserlerinde sıklıkla vurgulanan “inançlar” meselesidir. Burada bunun yoğun betimlemenin bir unsuru olarak ele alınmasının sebebi yazarın, incelediği insanların “ethos” ve “dünya görüşlerini” yakalayarak uzun betimlemeler aracılığıyla metnine taşımasıdır. Yazarın yaptığı şey, insanların hayatlarını adeta onların “omuzları üzerinden okumaya” çalışmaktır (Geertz, 2010, s.490). Özellikle de *Toprak Kokusu*’nda Reşat Enis bu inançları bariz şekilde anlatının merkezine oturtur. Yazarın Anadolu’ya dair ilk romanıdır ve gördüğümüz kadarıyla burada sürekli dinsellik içinde yaşayan insanlarla karşılaşmıştır. Romanda bunu o kadar merkeze taşımıştır ki insanların yaşamlarını bunun etrafında anlamlandırır, bir başka ifadeyle anlamları çoğunlukla bu dinsellik içinde arar. İnsanların yaşayış biçimi daima bu akıl yürütme etrafında anlaşılır hale gelir. Çünkü inanç, “biçimsiz bir uzayı” kutsal ve profan olarak ayırmak suretiyle varlığa dair temel bir anlam yükleyen ontolojik bir meseledir; kutsalın tezahürü bir referans noktası oluşturarak ontolojik olarak dünyayı kurar (Eliade, 2016, s.36). Dolayısıyla omuzları üzerinden bakılan topluluğa içkin anlamlar ancak bu şekilde ontolojik bağlamda yakalanabilir. Bu görme şekliyle yazar, okurda içsel bir anlama hissiyatını yaratır.

2.3. Holistik Kod

Bu bölümde Reşat Enis’in mekânlar, hava durumu, ruh halleri ile olaylar arasında kurduğu bağları, oluşturduğu örüntüleri etnografik bakışın içinden okumaya çalışacağız. İncelediğimiz hikâyeler içinde mecburen patronlar, ağalar da geçer ancak yazarın bu hayatlara karşı tavrı bir hayli şüphe uyandırır. Romanlarda patronun (işveren, ağa, reis, emprezaryo, sendika başkanı) davranışı, hayata bakışı basit, sıradan ve spekülatif bir “kötü” stereotipi üzerinden aktarılır. Yazar, patronların aksine gerçekten hayatlarına girip gözlemlediği insanların yaşayışlarını, inanışlarını, durumlar karşısında aldıkları ahlaki pozisyonu, aile durumlarını, sıtma, kolera, verem, trahom ya da zührevi hastalıklarını ve sosyo-ekonomik koşullarını holistik biçimde okur. Baktığı yerden tüm bunlarda bir uyum görür, zira yazara göre biri diğeriyle temelde ilişkilidir. *Yoğun Betimleme Kodu* bölümünde dile getirildiği gibi yazarın, bedeni okuma

girişimi de bu bakışın bir tezahürüdür; olaylar birbiriyle o kadar ilişkili ve iç içedir ki birinden bir diğeri rahatlıkla çıkarsanabilir. Bu bağlamda “sınıfın kaderini yaşamak”, “uzam ve üzerinde geçen hayatları birbirinin izdüşümü olarak görme” ve “insanların uğraştığı iş ile yönelimselliğinin paralel okuması” kategorileri altında burada yazarın holistik bakışı etnografik yönelimsellik ile çözümleniyor. Bu kategorilerin birbirinden tamamen bağımsız şeyleri ifade etmediğini de belirtelim; biri bir diğerrinin içinden geçiyor.

Bunları açıklamaya geçmeden önce yazarın, bir takım kurgusal eklemelerle bu holistik atmosferi pekiştirmek, hissiyatı derinleştirmek istediğinin de altını çizelim. Bunlardan en çok dikkat çeken, romanların içindeki meteorolojik olaylardır. Olumsuz hava koşulları (seller, yağmurlar, fırtınalar, karanlık hava...), ya müstakbel bir felaketi haber verir ya da hali hazırda o anda yaşanan bir musibete, talihsizliğe, sıkıntıya, kedere mutlaka eşlik eder. Hava durumunu okumayı bilen biri, uzamda neler yaşandığını az buçuk tahmin edebilir durumdadır. Bir diğerr pekiştirme olarak okunabilecek kurgusal ekleme de akla hayale sığmayan, gerçek dışı “karşılaşmalar”dır. Yazarın her romanında en az bir tane olağanüstü karşılaşma bulunur. Bu karşılaşmaların niteliği, geçmişte bir şekilde birbirleriyle ilişkisi olan insanların, belirli bir zaman sonra taraflardan biri bambaşka bir durumdayken yeniden yollarının kesişmesidir; bir tanesi mutlaka büyük bir değişim geçirmiştir. Bu kapalı döngü kader anlayışıyla Reşat Enis, insanların dünyaya değil, salt birbirlerine açılmış oldukları hissiyatını uyandırır ve bir “hesap gününün geleceğine” dair umut beslediği izlenimini verir. Bunları elbette etnografinin sesine dâhil etmeyeceğiz ancak holistik okumayı yoğunlaştırma işlevi gördükleri de bir gerçek. Hava olayları ile karşılaşmaları kurmaca olarak ele alsak da burada yazarın yapmaya çalıştığı şeyin bağlamı önemlidir. Çünkü bunların hepsi, pekiştiriciler de dâhil olmak üzere, bir bütün olarak evrende kaosa izin vermeyen bir bakışa işaret eder. Reşat Enis de tıpkı etnografların yaptığı gibi, biçimsiz uzayı birkaç kavram etrafında düzenlemeye çalışır. Olan biteni, bu kavramları içeren kategorilerle anlamlandırır. Çünkü içine girilen, gözlenen hayat bütünlüklü bir şeydir ve onun alegorisi yapılırken de bu bütünlük hali, metin dolayımıyla taklit edilerek yeniden üretilir. Herhangi bir konuda bir çalışma ortaya koyan kişinin temel derdi de tutarlı bir okuma yaparak anlamlı laflar edebilmektir.

Yazarın çözümlenme yapmak için ayağını bastığı yer “sınıf”tır. *Konu/Sorunsal Kodu* bölümünde bir mesleğe eğilmenin tartışması yapılmıştı, oradaki argümanlardan hareketle Reşat Enis için kurucu ilkeyi “insanların ait olduğu sınıf” olarak alabiliriz. Bu ilke; fakirlik, hastalık, inanç gibi devamında gelen bütün kavramları kendine bir mıknaatıs gibi çeker. Bu açıkça materyalist bir okumadır; Marx’a referansla basitçe ifade edersek yazar, “alt yapı üst yapıyı belirler” der. Bu nedenle insanlar, sınıflarının kaderlerini yaşarlar. İşçi ailesinde doğan bir çocuğun ne şekilde yaşayacağı üç aşağı beş yukarı bellidir. *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*’da (Aygen, 2009, s.24) Yıldız, hamile olduğunu duyunca sevinemez bile, zira henüz başlamamış bir hayat da olsa müstakbel olasılıklar ortadadır: “Daha sekiz yaşındayken kanına belsoğukluğu aşıl原因an kız, yarın kaşarlanmış bir fahişe olacaktı. İrzına geçilen beş yaşındaki küçük, yarın Beyoğlu’nun kötü evlerinde dolaşacak; köşe başlarında, soymak için adam kollayacaktı”. Romanlardaki yoksul hayatlar, fuhuşa ya da sokağa düşmek, verem, trahom gibi hastalıklar ve bu kötü

hayatların kötü sonları hep bu çerçevede değerlendirilebilir. *Gece Konuştu*'nun evsiz çocukları ya yetimdir ya dağılmış fakir ailelerin çocuklarıdır ya da ebeveynleri madde bağımlıdır. Mecburen sokağa düşüp hırsızlık ve fuhuş yaparlar; bir şekilde yasa dışı işlere karışırlar. Yine aile sıkıntılarının bir diğer önemli tezahürü fuhuşa sürüklenen kadınlardır. Her romanda çok sayıda kadın hemen hemen aynı sebeple fuhuş yapar. Benzer bir şekilde parasızlığın ve bakımsızlığın bir başka sonucu da hastalıklardır. *Toprak Kokusu*'nda o dönem Adana'da yaşanan sıtma salgını konu edilir. Yazara göre bu sınıfsal bir sorundur. Gıdasızlıktan ve hijyensizlikten halk sıtımadan kırılırken ve çareyi de hacı hocalarda ararken, zenginler aşılarını İstanbul'dan getirir, sağlıklı beslenip hijyenik koşullarda yaşarlar. İnsanların yaşam koşullarının yansıması olan bir başka sorun da zührevi hastalıklardır. Keza verem de yoksulluk ve açlığın pençesindeki insanların makûs talihidir. *Ekmek Kavgamız*'da bu verem konusu çok geçer. Hastanelerde yer yoktur, herkes tedavi alamaz, insanlar hayatlarına devam edebilmek için verem olduklarını saklarlar. Ölenlerin geride bıraktığı yetimlerse mutlaka fuhuş batağına düşer. Kısacası yazar “hastalıklı” ve “sağlıklı” olma hallerine biyolojinin gözünden bakmaz, bilakis olayı toplumsallaştırır ve sistemin içinde, nedenleriyle birlikte değerlendirerek bütüncül bir okuma yapar. Elbette insanların bu sefalet içindeki yaşamları yine perişan biçimde sonlanır. *Gece Konuştu*'daki (1935, s.101) evsiz gençlerden bir gözü cam olan Çakır Efe, doktordan tedavi alacak parası olmadığı için hastalıktan zavallı bir biçimde ölür: “İğreti gözü hâlâ açtı. Ağzının etrafında pıhtılaştıran yeşil kusmuklar, duruyordu (...) Aylardan beri su görmiyen iri vücutta, kir, damarlaştırmıştı”. Çakır Efe'yi gömecek kefen bile bulamazlar, kıyafetleriyle gömerler. *Ağlama Duvarı*'nda Pilot Neriman yağmura dayanamayan gecekonduyunun çökmesi neticesinde ölür. Pek çok kişi ya iş kazalarından dolayı sakat kalır ya da tifodan ölür. *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*'da maden işçisi olan Osman, oğlu ile birlikte madendeki bir göçük sonucu hayatını kaybeder.

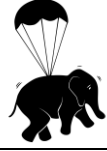
Bir diğer holistik okuma kategorisini, “uzam ve üzerinde geçen hayatları birbirinin izdüşümü olarak görme” şeklinde ele alabiliriz. Uzam ve olaylar arasında kurulan ilişkiye geçtiğimiz bölümde de dikkat çekilmişti. Ancak orada daha ziyade uzamın betimlenmesi üzerinde durulmuştu. Burada ise bu ilişkinin bütüncül bir yorumlama girişimini işaret etmesi konu ediliyor. Bu bağlamda yazar, fabrika - fabrika işçileri - fabrikanın işleyişi ve köy - köylü - toprak ırgatlığı arasında paralellik kurar. Bununla birlikte karanlık uzamlar ve karanlık hayatlar da birbirleriyle bağlantılıdır. *Gece Konuştu*'da Beyoğlu'nun daracık sokakları, pencerelerinden ışık sızmayan, yüz yüze bakan, içinde “bin bir türlü ayıp işlenen” taş binalar, tekinsiz hayatların izdüşümüdür. Uzam, orada neler yaşandığının ve yaşanabileceğinin ipuçlarını taşır. Gündüzleri bir beyefendi kahvesi olan ama geceleri evsizlerin kaldığı Aynalı Kahve, günün iki farklı zaman diliminde iki farklı çehreye sahiptir. Geceleri, içinde kalanlar gibi perişandır. *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*'da iş kazalarından, hastalıklardan gıdasızlıktan sefil olan işçilerin yaşadığı ve fabrikaların bulunduğu Haliç'in sularında ölü hayvanlar, çürümüş küfeler vardır. *Toprak Kokusu*'nda köy ile köylü de benzer bir analogik ilişki içindedir; köylüler tezekler arasındaki köyde kirden muşambalaşmış kıyafetleriyle dolaşırlar. Adana'daki genelev sokağı tıpkı orada çalışan kadınlar gibi “çıkılmaz” Taşçıkan Sokağı'ndadır.

Holistik kodun son kategorisi de “insanların uğraştığı iş ile yönelimselliğinin paralel okuması”dır. Bu kategoride de eylemlerin, inançların, akıl yürütmelerin temel bir dinamikle, yani meslekleriyle okunması söz konusudur. Bu, daha önce “sınıfının kaderini yaşamak” diye adlandırılan şeyin biraz daha farklı bir versiyonudur. Orada kişiler ait olduğu sınıfın mutlak hayat hikâyesini yeniden ve yeniden yaşarken burada kişilerin yaptığı iş ile akıl yürütmesi örtüşür. Örneğin *Toprak Kokusu*’nda yazar, köylülerin kumar sevgisini toprakla uğraşarak olmalarına bağlar. Çünkü toprakla iş yapmak da bir çeşit kumar sayılır. Keza köylülerin hiç kimseye itimat etmemesinin sebebi de budur, en başta hayatını etrafında şekillendirdiği toprağa bile güvenemez. Hayatının her alanında bir güvensizlik içinde yaşamak durumundadır. *Ekmek Kavgamız*’daki balıkçıların “hayata balık ağlarından bakmaları” bunun bir başka örneğidir. Bir balıkçı kalabalığı baktığında balık sürüleri görmektedir. *Toprak Kokusu*’nda genelev çalışanı kızların dindar olmaları, başlarına az sonra ne geleceğini bilemiyor olmalarından kaynaklanır.

2.4. Ters Yüz Etme Kodu

Reşat Enis’in romanlarında etnografik anlamda dikkati çeken bir başka husus, özellikle döneme göre tabu da sayılabilecek olan fuhuş, eşcinsellik, travestilik, fetiş, ensest, zührevi hastalıklar gibi konularda, toplumun anlayışını, genel kanıyı ters yüz eden bir anlatıya sahip olmasıdır. Etnografik metinler de Reşat Enis metinleri de “metnin” sunduğu bir potansiyelden yararlanırlar ve bunu da toplumda kabul görmüş yargılara eleştirel bir bakış geliştirmek için kullanırlar. Buradan hareketle iki metin tipinde duyulan ortak seslerden birisi, yerleşik hükümleri zayıflatma eğilimi nedeniyle *Ters Yüz Etme Kodu* olarak adlandırıldı. Booth’un (2012, s.314) dile getirdiği “kurmaca evrenine katılan kişinin yazarla yaptığı gizli anlaşma, örtük işbirliği” fikrini, ters yüz eden bir anlatıya olanak sağlaması bağlamında etnografik metin ile birlikte düşünebiliriz. Çünkü Chatman’ın (2009, s.140) da işaret ettiği gibi okuyucu anlatı evrenini ilkin, etikten ziyade estetik olarak kabul eder. Okuma tecrübesi tam olarak, yazarın tercihlerinin baştan kabul edilmesiyle yaşanabilir bir şey haline dönüşür. Booth da (2012, s.122) benzer şekilde düşünür ve metnin, okuyucuyu inançlarını paranteze almaya ve sunduğu değerler sistemini hiç değilse geçici olarak kabul etmeye zorladığını ifade eder. İşin özünde yazarın, bu oluşan boşluğu retorikle dolduracağına dair bir vaatte bulunduğunu söyleyebiliriz. Metin böylece dışarı taşar, salt metnin içindeki değil dışındaki dünyaya dair bir fikir ortaya koyma, rehberlik etme, dönüştürme imkânını tanır. Bu bağlamda Reşat Enis ile etnografların bu olanağı kullanım biçimleri, esas etnografik yöntemine dayandığı için örtüşür. Etnografi temelinde, araştırmacının kendi kategorilerini dayatmadan, yapıp etmelerin oluşu içinde şeylerin/fenomenlerin, yani dünyanın “içine girilen topluluğa belirlediği şekliyle” görme çabasıdır diyebiliriz. Öte yandan etnograf çalışması sırasında, öznelerin/toplumların dünyayı kurma biçimlerindeki farklılıkları kavraması sayesinde dünyayı başka bir gözle görebilmeyi öğrenir. Zaten sosyal antropoloji disiplininin temel ilkelerinden “kültürel görecelilik” de tam olarak “insanların/toplumların dünyayı ele alış tarzlarının farklı olabileceği” ön kabulüne dayanır. Her özne ya da toplumun yaşam dünyasını başka şekillerde inşa edebileceği ön kabulü bizi, insanın mevcut olduğu her yerde envaiçeşit ilişki biçiminin mümkün olabileceği sonucuna götürür. Bu yöntem vasıtasıyla üretilen metinler de ister istemez ortak kanıyı oluşturan

farklı türden bir hakikatin izini sürer ve okuyucusunun ufkunu genişleterek “bir başka gerçeklik” olabileceğinin imkânlarını dile getirir. Aksi takdirde genel kanaatleri onaylayan ve yeniden üreten tarzda bir bilgi ortaya koymanın, beşerî bilimler açısından anlamı da güvenilirliği de şüphelidir. Etnografi vesilesiyle, alışılmamış, toplumun geneli tarafından çok bilinmeyen ya da dışlanan deneyimlerle, yakından gözlemlemek suretiyle bir çeşit bağ kuran araştırmacı, bu tecrübeleri de insanın varoluşuna dâhil ederek tanıdıklaştırmaya çalışır ve bundan dolayı da genel kanıyı ters yüz eden bir anlatı inşa etmesi söz konusudur. Bir başka ifadeyle ters yüz etme dediğimiz şey, etnografiden ileri gelen bir çeşit yakınlıkla basmakalıp fikirlerin sorgulanmasından meydana gelir.

Reşat Enis romanlarında özellikle cinsel konular üzerinden bir ters yüz etme işine girişir. En çok dikkat çeken ters yüz etme girişimi de yazarın her romanında istisnasız karşımıza çıkan seks işçiliği konusundadır. Yazar seks işçiliğini asla “namussuzluk” olarak okumaz. Tam da toplumun bu konudaki görüşüne karşı başka bir bakış açısı ortaya atar. Bilakis kadınları bu zor işçiliği yapmaya itenin tamamıyla erkek egemen kapitalist sistem olduğunu vurgular ve bu işin de emek bağlamında “herhangi bir işçilikten farklı olmadığı” fikrini öne sürer. Romanlarında fuhuşa dair üç bakışı ortaya koyar: fuhuş yapan *kadının*, bu kadını seven, *ona âşık olan birinin* ve hem fuhuşa hem bu kadınlara hem de bu kadınları seven erkeklere karşı *toplumun* bakışı. Yazar ilk ikisi üzerinden üçüncüyü ters yüz etmeye çalışır. *Gonk Vurdu*’da da seks işçisi başkahraman Naciye’nin günlükleri ters yüz etme bağlamında dikkat çekicidir. Fahişelik burada, toplumun düşüncesinin aksine işçilik, emekçilik olarak yorumlanır.

Reşat Enis’in belki de en cesur ters yüz etme girişimlerinden biri “travestilik” hakkındadır. *Yolgeçen Hanı*’nın başkişisi Emin, eski arkadaşı Nedim’in sevgilisi Sabiha ile yakınlaşır. Yazarın deyimiyle “yabansı bir aşk” yaşamaya başlarlar, yani hiç birlikte olmazlar. Bir gün Emin, makyaj yapan, tuvalet giyen, peruk takarak fuhuş yapan ve pek çok müşteriyi de cezbeden bir adam ile tanışır; aşk yaşadığı Sabiha’nın ta kendisidir. Sabiha hasta olduğunu düşünür ve doktor olmasından dolayı Emin’den kendisini mazur görmesini ister. Beraber yaşadığı sevgilisi Nedim ise her şeyi biliyordur ve Sabiha’ya âşıktır. Ve hayatını Emin’e anlatması vesilesiyle okur “bir başka gerçeklikle” karşılaşır. Esas adı Sabih olan Sabiha’nın, çocukluğundan beri kendini fantezilerinde erkeklerle sevişen kadınların yerine koyduğunu öğreniriz. İlk deneyimini tramvayda etkilendiği bir adamla yaşar. Adam Sabih’in para için kendisiyle birlikte olmadığını anlayınca “Sen homoseksüelsin öyleyse... Hastasın yavrum” der. Adam ise kendi yönelimini şöyle açıklar: “Wagner, Wilde, Saint Saens gibi... Oğlanları kızlara ve kadınlara üstün görürüm” (Aygen, 1979, s.291). Adam, Sabih’i “Murat baba” diye bir kadın satıcısıyla tanıştır. Murat Sabih’in durumunu anlayışla karşılar; “Allah öyle hastalıkla yaratmış” diye bakar. Türkiye’de ilk modern ruh sağlığı hastanesini kuran ünlü psikiyatri profesörü Mazhar Osman’ın kitabından alıntı yaparak devam eden Murat baba; “bazı erkeklerin vücutlarına kadın ruhu girmiştir. Bazıları kadın beyni taşırlar. Bazılarında da üreme organları düz barsaktadır” (Aygen, 1979, s.295) diyerek olaylara tıbbi bir açıklama getirir. Yazar, görüldüğü gibi burada biyolojinin imkânları bağlamında genel kanıyı ters yüz etmek ister. Toplum genelinde kabul görmeyen arzuları, yargılamadan metnine taşımak suretiyle okurun

algısal koordinatlarıyla oynar. Elbette günümüzde bunu biyolojik bir zorunluluk olmaksızın salt arzu özelinde değerlendirebilir, buradan hareketle de yazarı “biyolojik indirgemecilik” ile eleştirebiliriz ancak roman, yazıldığı dönem içinde değerlendirildiğinde bir travestinin yargılanmadan, bir karakter olarak kendine romanda yer bulması konumuz itibarıyla yeterince dikkate değerdir.

Öte yandan karşımıza çıkan en sarsıcı mesele aslında ensest ilişkidir. *Afrodite Buhurundan Bir Kadın*'da oğlu Engin'e hamileyken fuhuş işine giren Yıldız, çocuk doğduktan sonra ailesini terk eder. Böylelikle oğlu, Yıldız'dan ayrı büyür ve yıllar sonra Zonguldak'ta karşılaşan ikili, birbirlerinin kim olduğundan habersiz şekilde aşk yaşamaya başlar. Babası Osman, oğlunun bu kadar tutkun olduğu kişiyi bulmak ister ve araştırmaları neticesinde Yıldız ile karşılaşır. Osman ciddi bir şok yaşar fakat bir yandan da sakin kafayla düşünmeye çalışır:

“Anasının kocası olan mabud Amon, Ademoğlunun kafasında vücut bulmuş bir hayaldi. Fakat, ilk insan topluluklarının tarihini karıştıran mütefekkirler, bazı kabilelerde ana, oğul, kız kardeş ayırmıyan ve anayla oğlunun, kız ve oğlan kardeşlerin evlenişlerini kabul eden bir izdivaç sistemi bulmamışlar mıydı? Çünkü insanların âdet ve talâkkilerine aykırı gelmiyen bir hâdiseyi bugün, "haile" çerçevesi içinde düşünmeğe sebep nedir?” (Aygen, 2009, s.206).

Birbirlerinin gerçek kimliklerini bilmeyen anne-oğulun aşk yaşamaları ihtimali üzerinden yazar aslında, akrabalık, “kan çekmesi” gibi şeyleri sorgular. Bu akrabalık bağlarının, bir arada bulunma vesilesiyle toplumsal olarak bir ilişkisellik içinde kurulmuş olmalarına dikkat çeker. Bu bakış açısının da bir tabuyu sorgulaması bakımından bir hayli ters yüz edici ve cesur olduğunu söyleyebiliriz.

2.5. Evrensel Tecrübe Kodu

Etnografik çalışma sırasında karşılaşılan olayları; kültürlerarası okuma, bir filozofla, bir sosyologla düşünme vesilesiyle insani bir deneyim olarak bir üst bağlama oturtma çabası şeklinde formüle edebileceğimiz *Evrensel Tecrübe Kodu*, yine Reşat Enis metinlerinde duyulan bir başka etnografik sestir. Araştırmacı ya da yazar, gözlemlerinin daha büyük anlamlarla olan bağına dair, bilgisi nispetinde başka tecrübelerle ilişki kurarak metinlerarası bir okuma girişiminde bulunur. Karşılaşılan bir davranışı anlamak ve anlamlandırmak söz konusu olduğu zaman bilhassa tarihsel ve kültürlerarası bağlam, her zaman başvurulan önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkar. Aslında bir önceki bölümde ortaya koyulan *Ters Yüz Etme Kodu* ile *Evrensel Tecrübe Kodu*nun Reşat Enis metinlerinde zaman zaman iç içe geçtiğini görürüz. Daha doğru bir ifadeyle evrensel tecrübe bu metinlerde, kimi zaman ters yüz etmenin bir aracı olarak kullanılır. “Ters yüz ederken” bir takım retorik araçlara ihtiyaç vardır. Metinleri incelediğimizde bunlardan birinin evrensel tecrübeye yapılan atıflar olduğunu görüyoruz. Reşat Enis ters yüz etmeye çalışırken bu tip referansları, algısal koordinatlarla oynamak için kullanır; ensest meselesindeki Amon göndermesi bunlardan biridir. Burada yazarın ensest konusunu ters yüz ederken evrensel bir tecrübeye atıf yaparak okuru kendi yargılarını paranteze almaya ve bir

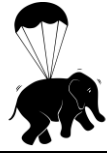
çeşit “beyin fırtınasına” davet ettiğini görüyoruz. Örneğin *Sarı İt*’te (Aygen,1968, s.248) “Tehlikeli Bağ” isimli “yeni dalga” filmine giden Selim, sevişme sahnesinde seyircilerden birinin “sansür” diye söylendiğine şahit olur. Bu olay üzerine Selim’in aklına Montaigne gelir; yaratma olayını ayıplayan ancak idam hükmünün yerine getirilmesini meydanlarda kalabalıkla izleyen “insani” düşünür. Cinsel isteği en büyük günah sayan papazların bile bu günahı işlemekten kendisini kurtarıp kurtaramadıklarını sorgular. Evrensel tecrübe kimi zaman bu şekilde ters yüz etmenin aracı olabilirken kimi zaman da bu işlevi olmaksızın, salt bir zihin egzersizi yapmak ya da farklı bir bakış geliştirebilmek üzere metinlerde yer aldığını görüyoruz. Mesela Selim, gençlerin sık gittiği kulübü görünce buranın bir bohem meyhanesi olduğuna kanaat getirir ve bu gençlerin de hayaller içinde “meyhane sandalında” (Aygen, 1968, s.411) Thomas More’un *Ütopya* adasına yolculuk yaptığını düşünür. Nitekim burada Reşat Enis’in karşılaştığı durum ya da olaylarla ilgili metinlerarası bir okuma yaptığı ileri sürülebilir. Ancak burada evrensel tecrübenin kullanımına dair edebi metin ile etnografik metin arasında ciddi bir fark ortaya çıkıyor. Tam da bu yüzden yukarıda “beyin fırtınası” ya da “zihin egzersizi” gibi kavramlar tercih edildi. Zira etnografiye baktığımızda bu kullanımın bir “kurama” işaret ettiğini görüyoruz. Bu bağlamda ilkin Reşat Enis’in *Yolgeçen Hanı* (1979, s.9) romanından bir tren gözlemine ele alalım. Treni, düşmandan kaçan insanların bindiği bir göçmen trenine benzetir: “Şurada, yamalı kilim üzerine çoluk çocuk üstüste kıvrılmış bir ayle... Burada heybesini yastık yapmış bir köylü kadın (...) Bu trenin insanları, mallarını, mülklerini düşmana bırakıp kaçan bir ülkenin insanları kadar ezgin ve yoksul kılıklıydı”. Gözlemi yapan Doktor Emin’in aklına; bozguna uğrattığı ülkelerin delegelerini bile tahta iskemlede karşılayan ve önüne yığılan altınları itip, “ben altına sahip olmaktansa altınlara sahip insanlara hakim olmak isterim” diyen Roma konsülü Curius Dentatus gelir. Türkiye’deki durum Emin’e göre tam tersidir: “Kendileri altın sahibi olsunlar da, yoksul, aç bir ulusa hükümsinler” (Aygen, 1979, s.9). Daha öz bir ifadeyle yazar burada, gördüğü, tecrübe ettiği sosyal adaletsizliği Marksist literatüre atıflar yapmak suretiyle “sınıf” kavramı üzerinden çözümlenmek ve bir kuram ortaya koymak yerine aynı bakışı evrensel bir tecrübeye işaret etme vasıtasıyla anıştırarak izah eder.

“Kuram oluşturma” ve “anıştırma” diye ortaya koyduğumuz iki farklı metin tipinin evrensel tecrübeyi farklı kullanımlarını; antropolojik söylem ile bu söylemin işaret ettikleri arasındaki ilişkiyi “zaman” aracılığıyla yeniden kavramsallaştıran Fabian (1999) üzerinden okumak burada anlamlı olacaktır. Fabian, antropolojinin nesnesini inşa ederken zamanın kullanımları vasıtasıyla ortaya çıkan ontolojik çelişkilere dikkat çeker. Antropolojide “biz” (yani teorik yorumlarımız) ve “öteki” (yani nesnelimiz) arasındaki ilişkiyi zamanın kategorizasyonları üzerinden okur (Fabian, 1999, s.52). Nesneyi inşa etme faaliyetinde, kullanılan zaman türüne bağlı olarak söyleme olan katkısının da farklılaştığını söyleyen Fabian, bu bağlamda iki tip zamandan bahseder: *Fiziksel Zaman* ve *Öznel Arası Zaman*. *Fiziksel Zaman*, kronoloji aracılığıyla ölçülebilen zamana dönüştürülür. Bu ölçülen fiziksel süre, değerlerden bağımsız gibi görünse de aynı zamanda toplumların gelişmesinde bir tür doğal yasanın ya da düzenliliklerin işlediğini göstermek için gereken zamansal mesafeyi yaratan da bir araçtır. Ancak bu tip mesafelendirme araçlarıyla ve kategorizasyonlarla fethedilen topluluklara “farklı

bir zaman tahsis” edilebilmesi mümkün olmuştur. Böylelikle kronolojinin “tipolojik zamana” dönüştüğünü ifade eden Fabian (1999, s.54), bir grup insanı “vahşi” ya da “ilkel” olarak sınıflamak için gerekli olan antropolojik mesafeyi yaratanın da yani antropolojik söylemin nesnesini mümkün kılan tarzın da bu olduğuna dikkat çeker. Antropolojinin disiplin olarak kurumsallaşmasını sağlayan, meşrulaştıran faaliyet de temelde tam olarak buydu. Söylem vasıtasıyla yaratılan ve fiziksel zamana işaret eden bu kronolojik mesafenin yanı sıra Fabian bir de *Öznel Arası Zamanın* varlığından bahseder. Bu da esasen etnografinin pratiklerine dairdir. Söylemde var olan bu tipolojik zaman mesafesinin, etnografik ya da fenomenolojik bir çalışma vasıtasıyla yıkıldığının düşünülmesi de Fabian’a göre (1999, s.55), iletişim modellerinden hareket ettiği için yanlıştır. Çünkü bu modeller, ortamda bir “mesaj” olduğunu varsayar. Bu da ister istemez mesajı gönderen ile alan arasındaki zamansal mesafeye işaret eder. Dolayısıyla iletişim modelleri zamansal mesafeyi sıfır noktasına taşıyabilir gibi görünse de aslında o araçları yeniden üretirler. Başka bir ifadeyle Fabian antropolojinin, tam da bu “zamandaşlığın inkârı” üzerine kurulduğunu iddia eder. Temel ontolojik çelişkiyi yaratan bu inkârı, “etnografin zamanı” ile “antropolojik referansların zamanının” zamandaş görülmemesi şeklinde ortaya koyar. Bu inkâr aynı zamanda, iki zamansallık arasında sistematik bir fark öngören eğilimdir. Antropolojik söyleme içkin bir “zamandaşlığın inkârına dair köklü eğilim” ile “etnografinin iletişime dayalı olması ve araştırma yaptığımız toplulukla zaman geçirme zorunluluğumuz”un yani etnografik pratiklerin arasındaki çözülemeyen çelişki, yazara göre bir disiplin olarak antropolojiyi iyice “allokronik”⁵ hale getirmiştir (Fabian, 2001, s.4). Öte yandan bu noktada bir de, etnografik metnin, “yazarı” ve “okuru” şeklinde iki muhatabı varmış gibi görünmektedir. Etnografin, hakkında konuştuğu kişilerle sahada bir arada olup metne geldiğinde onları aradan çıkartarak anlatma pratiğine dâhil etmemesi ve bu kişiler ya da topluluklar hakkında çoğunlukla geniş zamana dayalı cümleler kurmasının da Fabian’a göre sonuçları vardır. Örneğin “x’ler doğuştan ritim duygusuna sahiptir” dendiğinde, hem “onların bunu geliştirmek için çabaladıklarını görmedim” denmiş oluyor hem de tarihsellik yok sayılıyor. Ve belki de tam bu manada Fabian (1999, s.60), antropolojinin sömürgecilikle olan bağları üzerinden ahlaki ve politik suç ortaklığı sıklıkla gündeme gelmiş olsa da “bilişsel suç ortaklığı” (çünkü allokronizm böylesi bir suç ortaklığı) hakkında çok şey söylenmediğini de ifade eder. Etnograf söylemini üreten metinleri, zamandaşlığın inkârı üzerine inşa eder. Böylece “deneyimle bilimin”, “araştırmayla yazmanın” arasındaki kopukluk, allokroniden kaynaklanan “epistemolojik yarayı” daha da derinleştirir. Fabian (1999, s.58). Etnografi aracılığıyla antropologlar, başka zamana ait insanları temsil ederek antropolojik söylemi oluştururlar. Tüm bunlardan hareketle, Fabian’ın etnografik pratik ile antropolojik söylem arasında ortaya koyduğu çelişki özelinde ve zaman konusunda açtığı yoldan yürüyerek etnografikurguda “zaman” üzerine düşündüğümüzde ne tür açılımlar yakalayabiliriz? İlk edebiyatın, mesafe yaratan bir söylemden beslenmediğini ifade edebiliriz. Edebiyat yazarı, gözlemlerini ya da varsa bir alan araştırması sırasında edindiği tecrübeleri, bir kurgu içerisinde kendi zamanına çekerek yazar. Dolayısıyla edebiyatta, eserin ancak kendi zamanının içinden kurgu ortamına dâhil olabiliriz.

⁵ Fabian, tarihsel döneminin dışında bulunma hatası anlamına gelen “anakronizm” kavramını, zamandaşlığı inkâr eden antropolojiye “allokronizm” olarak uyarlar.

İkinci husus edebiyat metninde, zaman mesafesinin esas yaratıcısı olan “teorinin” olmamasıdır. Edebiyat yazarı, etnografi yazarının aksine kendi zamanında yaşayarak, üreterek ve kurgulayarak, Fabian’ın kastettiği manada, salt kendi zamanı içinde kalan bir metin inşa eder.

Yeniden bu bölümün başına, evrensel tecrübenin iki farklı kullanımına işaret edip “kuram oluşturma” ve “anıştırma” kavramlarını andığımız noktaya geri dönelim. Reşat Enis’in metinlerinde duyulan ve *Evrensel Tecrübe Kodu* olarak adlandırılan bu etnografik sesi; etnografideki evrensel tecrübeden yani teoriden farklı olarak tarihsel bakış ve tespitlerin yer aldığı ancak kuram oluşturma eğilimi taşımayan, anımsatarak hissettiren, eleştirel bir akıl yürütme daveti olarak ortaya koyabiliriz. Etnografikurgu özelinde düşündüğümüzde burada da evrensel bir tecrübeye atıf yapılmakla birlikte zamansal bir mesafe inşa edilmediğini görüyoruz. Bilakis metinde anlatılan şey her ne ise o anda oluyor, metin de bu retorikle yazılıyor. Etnografik pratik sırasında insanlarla doğrudan o zamandaşlık içinde karşılaşılrsa da metinleştirilirken zamandaşlığın inkârı üzerinden bir söylem üretilmiyor aksine o tecrübeyi de metin kendi zamanına çekiyor. Buradan hareketle Fabian’ın ifade ettiği çelişkiyi çözecek olanın, naçizane, salt edebiyat metni olduğunu düşünüyorum. Çünkü teorik bakışın tersine edebiyatta “çelişki” mefhumu bulunmaz, hayat akışı içinde tutarsız bir dizi olay gelişebilir ve yazarın da bu bağlamda tutarlı olmak gibi bir zorunluluğu yoktur. Aynı konu hakkında birçok çelişkili bakış ortaya koyabilme lüksüne sahiptir. Dolayısıyla yapılan şey teori üretmek olmadığından yazar, evrensel tecrübeyi anıştırarak geçer.

Reşat Enis’in romanlarında evrensel tecrübe atıflarının odaklandığı noktalar, diğer kodlarda da sıkça bahsi geçtiği gibi, yine “fuhuş”, “din” ve “sınıf” kavramlarıdır. Bu kavramların etrafında yazar, “cinsellik”, “aile”, ve “felsefi yaşam” meselelerinde de atıflar yapar. Burada evrensel tecrübe işaretleri, anlatıyı organize edebilmek için temalar halinde ayrılrsa da örneklerde de görüleceği üzere aslında birçoğu birbirinin içinden geçer. Bu bağlamda yazarın eneste dair insanlık tarihinden beslenen bakışının yanı sıra bir de olayın dini yönünden söz edebiliriz. *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*’da, Yıldız’ın gizli bir fuhuş çetesi elemanı olan arkadaşı Müzehher karakteri karşımıza çıkar. Yıllar sonra bir araya geldiklerinde ve Yıldız başından geçenleri (patronun metresi olma, tecavüze uğrayıp parasını alma gibi) ona anlattığında Müzehher onu işlevselci sosyologların ahlâka yaklaşımıyla teselli eder; en nihayetinde ahlâk yasaları toplumun ihtiyaçlarından doğmuştur ve koşullara göre farklı türden ahlâk ihtiyacı gelişebilmektedir. Müzehher tam da bu noktada toplumbilimcilerden dine geçer ve Âdem ile Havva’nın nasıl üreyebildiğini sorgular. Yazar, fuhuşu da eneste de münferit bir olay olarak ele almaktansa sosyologlara ve dine referans göstererek olayı evrensel bir tecrübe şeklinde okumayı tercih eder. Dinsel bir başka gönderme, kitabın da ismini aldığı Afrodit buhurdanıyla ilgilidir. Oğlu Engin’i bebekken bırakıp Müzehher’in fuhuş çetesine katılan Yıldız, yaptığı işi Babil’in tapınak fahişeleriyle kıyaslar ve Afrodit buhurdanında oturup cinsi münasebette bulunmaya mecbur kadınlara o zaman ilahi gözle bakıldığı, bugün ise bu kadınların nefrete layık oldukları sonucuna varır. *Toprak Kokusu*’nda (Aygen, 2002, s.287) Adana Taşçıkan Genelevindeki rutinlerin anlatıldığı bölümde, kızlardan biri kötü muameleye maruz kaldıkları, dövüldükleri, sövüldükleri ve dışarı çıkma cezası aldıklarını aktarırken “Herodot devri Asya’sı”

yorumu yapar. Cinsellik bağlamında “bekâret” konusuna dair de romanlarda kimi evrensel atıflara rastlarız. Kadınlarda bekârete dair geçmiş çağlardan, dinlerden ve farklı coğrafyalardan temel alarak bir görüş geliştiren yazar, bunun sadece o günün Türkiye’sinin bir sorunu olmadığına da dikkat çeker.

Yazar için “sınıf” bir diğer elzem konudur. Sınıf hakkındaki evrensel bir tecrübeyi *Ekmek Kavgamız*’da (Aygen, 1974, s.13) net bir şekilde ifade etmiştir: “Kartaca ve Roma gemilerinin tutsak kürekçileriyle Yorgi reizin, Asadur reizin tayfaları birbirine benzerdi. Tek farkla: Kürekçilerin ayakları prangalıydı. Tayfa milletine gelince; o prangasız tutsaktı!”. İşçiliğin kölelik deneyimine benzerliğine ama aynı zamanda da farklılığına işaret eden yazar, yoksulluğun evrensel tecrübesi üzerinde de durur. Katıldığı bir komşu cenazesinde Kudret’in aklından Fransız filozof La Bruyère geçer: “La Bruyère: Yaşantı, yoksul bir yaşantı ise ona katlanmak çok zordur, demiş, ama, mutlu bir yaşantı ise, onu yitirmek pek korkunçtur. Rahmetli komşunun mutlu bir yaşantısı yoktu.” (Aygen, 1974, s.45). Etrafı tarafından komünist olmakla suçlanan Kudret, kendisi için istediği hayatı ise yine bir filozofla destekleyerek dile getirir: “Konfüçyüs’ün torunu Tsesse’nin anlattığı gibi bir yaşantı düşünürdü: İdeal insan, ne ev kirasını ödeyemeyecek kadar yoksul, ne de çalışmayı gerekli görmeyecek kadar varlıklı olmalıdır” (Aygen, 1974, s.89). Mülkiyet üzerine de sıkça anıştırma yapan yazar, *Yolgeçen Hamı*’nda da benzer bir şekilde “makul talepler” ile adalet ilişkisine dikkat çeker. Emin, elleri sıyrık içinde, günlerden beri yılbaşı gecesi için ot toplayıp satan on iki yaşında bir kız ve annesiyle karşılaşır; bu vaka karşısında filozof Basile le Grand’ı düşünür: “Benim dediğin ekmek gerçekte aç olanındır. Dolaplarında saklı tuttuğun giyim eşyası gerçekte çıplak olanındır. Evinde küflenen kunduralar ayakları çıplak dolaşanlarındır. Bodrumda sakladığın paralar parasız olanındır” (Aygen, 1979, s.231). *Despot* romanında ise inşaat işçilerinin çalışma temposuna dair gözlemlerini piramitleri yapmak için Firavunun emrinde köleleşen insanlara benzeterek dile getirir. Reşat Enis sınıf bağlamında evrensel tecrübeyi, din üzerinden de ele alır. Marx ve Engels’ten hareketle din ile sınıf mücadelesinin uyuşmaz yapısına, trafikte elinde dini içerikli bir levha tutup dilenen çocuk üzerinden dikkat çeker (Aygen, 1957, s.20). Din ile sınıf mücadelesinin çeliştiğine vurgu yapan yazar, aynı romanda Buda ve çilecilik bağlamında inancı, salt semavi dinler olarak düşünmenin ötesinde bir boyuta yerleştirdiğini ortaya koyar. Kötü şeylere karşı pozitif düşünmeyi telkin ettiği için Buda öğretisinin üzerinde özellikle durur.

3. SONUÇ YERİNE

Bu çalışmanın ana argümanı; etnografik yöntemin, bir anlatım ya da bir metinselleştirme yapısını da peşi sıra beraberinde getirdiği yönündedir. Bir tarafta etnografi yapan profesyonel araştırmacıların yazdığı, bilimsel iddiaya sahip “etnografi” diğer tarafta sistemli olmayan etnografik çalışmalarla yazılmış “edebi metin”; aynı yöntemle çalışılan ancak başka şekillerde metinselleştirilen iki farklı metin tipi. Burada bu iki metni örtüştürülüp etnografinin anlatım yollarına dair bir soruşturma yürütüldü. Etnografi ve edebiyat ilişkisi daha önce de literatüre elbette çokça konu olmuştur. Bu çalışmaları; “tarihsel kaynak”, “etnografi yazmanın edebi tarzlarını araştırma” ve “edebi kültür çalışması” olarak üç başlık altında toplayabiliriz (Kükrer,

2020, s. 27-28). Ancak burada diğerlerinden farklı şekilde, etnografik yöntemin ifade biçimine yönelerek ve etnografik metinselliği neyin oluşturduğu sorusundan yola çıkarak etnografik anlatının kodları keşfedilmeye çalışılıyor. Dolayısıyla da çalışmanın, literatürde tanımlanmış bu üç alana orijinal bir kuramsallaştırma girişimiyle mütevazı bir katkı yapmaya aday olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

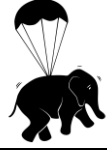
Reşat Enis'te yakalanan etnografik anlatının kodları; çalışmak için yönelinen araştırma sorusu bağlamında ele alınan *Konu/Sorunsal Kodu*; etnografik gözlemlerin anlatılma şekliyle ilgili olarak *Yoğun Betimleme Kodu*; bütüncül bir okumayı işaret eden *Holistik Kod*; toplumun anlayışını dönüştürmeye yönelik bir anlatı yaratma bağlamında *Ters Yüz Etme Kodu*; kültürlerarası okumaya işaret eden *Evrensel Tecrübe Kodu* şeklinde formüle edilerek tartışıldı. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, bu çalışmanın “bütün etnografik metinleri bu beş kod üzerinden çözümleyebiliriz” gibi bir iddia barındırmamasıdır. Kaldı ki böylesi bir iddia, bu çalışmanın düşünsel dayanaklarının hayli tersine bir sav olurdu. Zira etnografik çalışmalarla yazılan başka romanlarda farklı sesler de duyulabilir. Şüphesiz aynı metinleri, bir başkası farklı kodlarla, farklı kavramsallaştırmalar çerçevesinde de okuyabilir. Nihayetinde, buradaki okumanın temelinde de “metnin çok değerliliği” fikri yatmaktadır. Öte yandan, bu projeksiyonla ileride tartışmayı geliştirebilmek için üzerine düşünülmesi gereken diğer bir husus da “gerçeklik” ile “etnografin kurgusu” konusudur. Etnografiyi, tıpkı bu çalışmadaki gibi, bir “dil” olarak ele alırsak akla gelecek bir başka tartışma problemi de bir etnografi yazmak için ampirik veriye artık ne kadar ihtiyacımız olduğudur. Bu bağlamda örneğin, Ursula Le Guin'in *Karanlığın Sol Eli* gibi bilim kurgusal bir romanı, etnografi olarak okumamız mümkün müdür? Nihayetinde etnografi bir karşılaşma tecrübesinin metin haline getirilmesiyse ve bir başkasının farklı türden pratiklerini metin aracılığıyla göstermekse, ampirik verinin bunun neresinde durduğu, literatürde hala derinlemesine tartışılmamış önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır (Kükreler, 2021).

Kaynakça

- Atkinson, P. (1994). *The Ethnographic Imagination: Textual Constructions of Reality*. Routledge.
- Aygen, R. E. (1933). *Gonk Vurdu*. Türkiye Matbaası.
- Aygen, R. E. (1935). *Gece Konuştu*. Semih Lütfi Bitik ve Basım Evi.
- Aygen, R. E. (1957). *Despot*. Remzi Kitabevi.
- Aygen, R. E. (1974). *Ekmek Kavgamız*. Cem Yayınevi.
- Aygen, R. E. (1968). *Sarı İt*. Ararat Yayınları.
- Aygen, R. E. (1979). *Yolgeçen Hanı*. Cem Yayınevi.
- Aygen, R. E. (1983). *Ağlama Duvarı*. Cem Yayınevi.

- Aygen, R. E. (2002). *Toprak Kokusu*. Örgün Yayınevi.
- Aygen, R. E. (2006). *Kırmızı Karanfil*. Yordam Kitap.
- Aygen, R. E. (2009). *Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*. Evrensel Basım Yayın.
- Barthes, R. (1993). *Göstergebilim Serüveni* (M. Rifat & S. Rifat Çev.). YKY. (Özgün eser basım 1964).
- Barthes, R. (1996). *S/Z* (S. Öztürk Kasar Çev.). YKY. (Özgün eser basım 1970).
- Barthes, R. (2013). *Dilin Çalışma Sesi* (A. Ece, N.K. Sevil & E. Gökteke Çev.). YKY. (Özgün eser basım 1984).
- Booth, W. (2012). *Kurmacanın Retoriği* (B. O. Doğan Çev.). Metis Yayınları. (Özgün eser basım 1961).
- Chandler, D. (2007). *Semiotics The Basics*. Routledge.
- Chatman, S. (2009). *Öykü ve Söylem: Filmde ve Kurmacada Anlatı Yapısı* (Ö. Yaren Çev.). De Ki Yayınları. (Özgün eser basım 1978).
- Clifford, J. (1986a). Partial truths. In J. Clifford & G. E. Marcus (Eds.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethography* (1st ed., pp. 1-26). University of California Press.
- Clifford, J. (1986b). On ethnographic allegory. In J. Clifford & G. E. Marcus (Eds.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethography* (1st ed., pp. 98-121). University of California Press.
- Eliade, M. (2016). *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar* (C. Soydemir Çev.). Doğu Batı Yayınları. (Özgün eser basım 1976).
- Enginün, İ. (2003). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Dergâh Yayınları.
- Eriksen, T. H. (2009). *Küçük Yerler, Büyük Meseleler: Sosyal ve Kültürel Antropoloji* (A. E. Koca Çev.). Birleşik Yayınevi. (Özgün eser basım 1995).
- Fabian, J. (1999). *Zaman ve Öteki: Antropoloji Nesnesini Nasıl Kurar?* (S. Budak Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları. (Özgün eser basım 1983).
- Fabian, J. (2001). Time, narration, and the exploration of Central Africa. *Narrative*, 9(1), 3-20.
- Foucault, M. (1981). What is an author? In J. Caughie (Eds.), *Theories of Authorship* (1st ed., pp. 282-291). Routledge.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması* (H. Gür Çev.). Dost Kitabevi Yayınları. (Özgün eser basım 1973).
- Hall, S. (2005) Encoding/decoding. In S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis (Eds.), *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies 1972-79* (1st ed., pp. 117-127). Routledge.

- Hammersley M., & Atkinson, P. (2007). *Ethnography: Principles in Practice*. Routledge.
- İleri, S. (1996). *Perisi Kaçmış Yazılar*. İyi Şeyler Yayıncılık.
- İlhan, A. (1993). *Hangi Edebiyat*. Bilgi Yayınevi.
- Kükreler, M. (2020). Antropolojide paradigma değişimi: Metinselliğe dönüş ve edebiyat. *Sosyoloji Notları*, 4(1), 16-32.
- Kükreler, M. (2021). Bir etnografi alegorisi olarak karanlığın sol eli romanı. *Folklor/Edebiyat*, 27(106), 517-535. <http://dx.doi.org/10.22559/folklor.1401>
- Sarıççek, M. (2009). *Romantik Bir Toplumcu Gerçekçi Öncü: Reşat Enis Aygen Hayatı ve Eserleri*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Türkeş, A. Ö. (2008). “Sol”un romanı. M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* içinde (1st ed., pp. 1052- 1073). İletişim Yayınları.
- Wulff, H. (2013). Ethnografiction and reality in contemporary Irish Literature. In M. Cohen (Ed.), *Novel Approaches to Anthropology* (1st ed., pp. 205-226). Lexington Books.

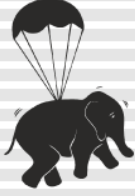
Katkı Oranı Beyanı: Tek yazarlı olan bu çalışmada yazarın katkı oranı %100’dür.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

Sağlık Kurumları Çevrimiçi Diyalog Araçlarının Vatandaşlar Tarafından Kullanımı Üzerine Bir Araştırma

Mutlu Doğan Güllüpunar¹

Received/ Başvuru: 09.11.2022

Accepted/ Kabul: 24.12.2022

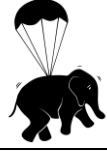
Published/ Yayın: 30.12.2022

Özet

Yeni iletişim teknolojileri müşteriye sadece tüketen değil aynı zamanda üretim, pazarlama ve satış sonrası süreçlerde de aktif hale getirmiştir. Ürün ya da hizmeti üreten kurumlar için 'kazanımlardaki süreklilik' çok daha öncelikli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Dolayısıyla bu sürecin en önemli yaratıcılarından biri, yeni iletişim teknolojileriyle imkan bulan organizasyon ve hedef kitlesi arasında gerçekleşen 'diyalogsal ilişkidir'. Bu çalışma diyalogsal iletişimi sağlık kurumları özelinde görünür kılmak ve kullanıcıların bu aygıtlara yönelik kanaatlerini ortaya çıkarmak amacıyla; Isparta İli kamu sağlık kurumları özelinde çevrimiçi diyalog araçları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Vatandaşların çevrimiçi diyalog araçlarını kullanımını ve araçlarla ilgili düşüncelerini ele almaktadır. Kamu sağlık kurumlarının çevrim içi diyalog araçları olarak kurumsal web sayfaları, SABİM, CİMER, MHRS ve sosyal medya hesapları incelenmiştir. Yapılan nicel araştırmada veriler, anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırmada kolaylama örneklem yöntemiyle toplam 440 kişiyle görüşülmüştür. Çalışmada genel olarak araştırmaya katılanların diyalog araçlarıyla ilgili hazırlanmış olan bilgilendirme ve işleyişle ilgili maddelere katılım oranlarının yüksek olduğu; diyalogsal iletişimle ilgili maddelere ise daha düşük oranlarda katıldıkları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: diyalogsal iletişim, devlet hastaneleri, cimer, sabim, sosyal medya

¹ Dr., Sağlık Bakanlığı Isparta İl Sağlık Müdürlüğü, Türkiye, mutludogangullupunar@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8407-7376

A Study on Citizens' Use of Online Dialogue Tools across Health Institutions

Abstract

New communication technologies have made activated the customer not only in consumer but also in production, marketing, and after-sales processes. The continuity in the gains of the institutions that produce the product or service has become a much more priority need. Therefore, one of the most important creators of this process is the 'dialogical relationship' between the organization and its target audience, which is made possible by new communication technologies. This study aims to make visible the dialogic communication in terms of health institutions and to reveal users' opinions about these devices. In this context, an examination was carried out on the online dialogue tools of public health institutions in Isparta. In other words, it deals with Citizens' use of online dialogue tools and their thoughts about the tools. As online dialogue tools of public health institutions, corporate web pages, SABİM (Ministry of Health Communication Centre), CIMER (Presidential Communication Centre), MHRS (Central Hospital Appointment System), and social media accounts were investigated. In the quantitative research, the data were collected by the questionnaire technique. In the study, a total of 440 people were interviewed by the convenience sampling method. According to the main result of the research, the participants of the research agree with a higher average to the information items and the items related to the functioning of the dialogue tool. On the other hand, they responded to items related to dialogic communication with lower averages.

Keywords: dialogical communication, public hospital, cimer, sabim, social media

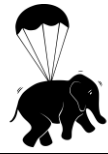
EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: Dialogue is defined in the Dictionary of the Turkish Language with meanings such as "talking to each other" and "agreeing, adapting and working on this path" (TDK, 2022). Therefore, dialogue is a harmony based on reciprocity and making efforts in this way. According to Buber, the concept of dialogue is the effort of understanding the other and the goal, not a means, of achieving the goals. Therefore, the concept of dialogue focuses on the concepts of reciprocity, participation and openness (as cited in Kent and Taylor, 2002, s.22). Dialogue is a process that develops based on sincerity and trust between the parties of communication. In this sense, both sides of communication have a relationship between equals.

The main form of dialogue takes place through face-to-face meetings between the parties of the communication. Dialogue is a simultaneous action. But at the same time, the dialogue can take place asynchronously. In other words, it can occur at the same time or at different times (Muckensturm, 2013, s.15). The main actor that enables the dialogue to take place asynchronously is new communication technologies. The time limitation of the communication between the source and the receiver has disappeared with new communication technologies. Especially the opportunities provided by the internet have removed the time and place necessities of communication.

New communication technologies have strengthened the role of communication in providing a quality health service. Collaborative relationships that emerge with electronic interactions allow early intervention in sharing health information, identifying health problems and improving these problems before they get out of control. Dialogue opportunities provided by new communication technologies allow healthcare recipients to access different healthcare providers more easily. Accordingly, health care recipients have the opportunity of ask more questions to health care providers. However, this dialogue process gives health care providers the opportunity to training, learning the response to treatment, monitor the changing conditions of patients and answer questions. Therefore, dialogic communication contributes to increasing access, impact and coordination for all parties of the health system. (Harris et al., 2022). In this respect, non-commercial public health institutions should increase their efforts to understand health care recipients for increase the quality of service. Therefore, communication environments created based on reciprocity with health care recipients are one of the important steps of this. Online dialogue channels that will be created with the opportunities provided by internet technology will enable health care providers and health care recipients to better understand each other. Therefore, in this research, it is aimed to determine the opinions of citizens about online dialogue tools created by public health institutions in Isparta to communicate interactively with health care recipients.

Research Method: This study deals with the use of online dialogue tools of public health institutions in Isparta by citizens and their thoughts about these tools. In this context, corporate web pages, SABİM (Ministry of Health Communication Centre), CIMER (Presidential

Communication Centre), MHRS (Central Hospital Appointment System) and social media accounts as online dialogue tools of public health institutions were examined.

The population of the research is the citizens who receive service from public health institutions in Isparta. In the study, convenience sampling method was used and 440 people were interviewed face-to-face. A research form was used in the interview. The research form consists of two parts. In the first part, there are items related to each online dialogue tool. In this context, there are 7 items for corporate web pages, 8 items for SABİM, 8 items for CIMER, 5 items for MHRS and 6 items for social media accounts. While creating the items, the personal experiences of the author working in a public health institution and literature were considered. Within the scope of the validity study, expert opinion was obtained from 3 academicians who have academic studies in the fields of health management and communication, and necessary corrections were made. The answers were taken on 5 Point Likert Scale. For the data obtained, descriptive, relationship and significant difference analyzes were performed with the SPSS Program.

Conclusion: Participants in the study agreed with the information items and the items related to the operation of the dialogue tool with a higher average. On the other hand, items related to dialogic communication had lower averages. Therefore, it can be said that public health institutions generally use dialogic tools for one-way communication. Corporate web pages and social media accounts are environments that should be emphasized in terms of dialogic communication. In the study, items related to dialogic communication had a lower average than the other items for both corporate web pages and social media accounts. Therefore, it can be concluded that the corporate web pages and social media accounts of public health institutions in Isparta are generally used in the context of public information model.

In the research, answers were generally in the range of "I agree" to the items prepared for the corporate web pages, SABİM, CIMER and MHRS. On the other hand, the participants in the research generally gave answers in the range of "indecision" to the items related to the social media accounts of health institutions. This situation shows that the participants of the research do not have enough information about the social media accounts of public health institutions.

In the correlation analysis between online dialogue tools, a higher correlation was observed between corporate web pages, SABİM, CIMER and social media accounts. On the other hand, MHRS was found to have a lower correlation with other online tools. It is thought that this situation arises from the use of MHRS for a compulsory reason such as making an appointment.

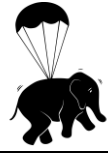

1. GİRİŞ

Kamu kurumları kamusal menfaati esas alarak görev ve sorumluluklarını yerine getirmektedirler. Ürün ya da hizmet üretiminde ticari kaygılar, kamusal menfaatin gerisindedir. Dolayısıyla kamu kurumlarının hizmet üretim süreçlerinde ticari işletmelerden farklı rekabet koşulları söz konusudur. Kamu kurumları hizmet üretim sürecinde çoğunlukla tekel bir konuma sahiptir. Kimi durumlarda vatandaşların birtakım hizmet ya da ürüne ulaşabilecekleri başka kanalları mevcut değil ya da özel teşebbüslere ulaşabilecekleri imkanları bulunmamaktadır. Ancak bu durum pazarda aynı kategoride birden fazla ürün ya da hizmete ulaşılacak rekabet koşullarının olduğu özel sektör kuruluşlarının müşteri ilişkilerine verdikleri önemden daha az bir önemin kamu kurumları tarafından verileceği anlamına gelmemektedir. Özellikle demokratik gelişim ve bu bağlamda iletişim teknolojilerinin kullanımı yaygınlaştıkça kurumlar şeffaflaşmakta, vatandaşlar aldıkları hizmetlerle ilgili her türlü sorgulamayı yapabilir hale gelmekte ve kamu kurumlarının hizmet üretim kriterlerinde her geçen gün müşteri odaklı yaklaşımlar gelişmektedir. Bunun sonucunda kamu kurumlarında da müşteri memnuniyetinin özel işletmelerdeki kadar değer kazanması gerektiği düşüncesini gündeme getirmektedir. Bu bakımdan kamu kurumları hem hizmet üretimini hem de hizmet sunumunu daha etkin hale getirebilmek için kurumsal iletişim faaliyetlerinde vatandaş memnuniyetini esas alan bir yaklaşım sergilemek zorundadır.

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler demokratik değerlerin kabulü ve yaygınlaşmasını ve kamu kurumlarının iç ve dış iletişiminin kurumsal bir yönetim anlayışıyla ele alınmasını gerektirmektedir. Çünkü kurumsal yönetim şeffaflık, adillik, eşitlik, hesap verebilirlik ve sorumluluk temelinde ilerleyen bir yönetim anlayışıdır (Alp ve Kılıç, 2014, s.58-62). Bu bağlamda kurumsal iletişim bilgiyi taşıyan, etkileşim kuran, kararların uygulanmasına katkıda bulunan, emir ve talimatları ileten ve geribildirim sağlayan bir sorumluluğu üstlenmektedir (Çetintaş, 2014, s.11-13). Diğer bir ifadeyle kurumsal iletişim kurum itibarı, kurum imajı, kuruma destek sağlamak, paydaşları bilgilendirme, tanıtım, kurumun ürün ya da hizmetlerini tüketenlerin dışındaki paydaşlarla ilişkiler kurma, pazarlama ve satışa destek olma gibi görevler üstlenmektedir (Vural ve Bat, 2013, s.42).

Kurumsal iletişimin temel amaçlarından birinin kurum ve hedef kitlesi arasında benzer bir algının oluşmasını ve bu çerçevede kurumun sürekliliğini sağlamak olduğu söylenebilir (Tosun, 2003, s.178). Kurum ve hedef kitleleri arasındaki bu algı benzerliğinin oluşmasındaki önemli faktörlerden biri iletişim araçlarıdır. Bu araçlar kurumsal mesajların kendi teknik özellikleriyle hedef kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla ortak bir algının oluşabilmesi için iletişim araçlarının kodlarıyla ilgili ortak bir okumanın oluşması gerekmektedir. Bu kapsamda Van Riel kurumsal iletişimi kurumun iletişim elemanlarını hedef kitlelerle uyumlulaştıran bir yönetim aracı olarak tanımlamıştır (akt. Karsak, 2016, s.13). Dolayısıyla kurumsal iletişim birimleri kurumsal mesajları üretmekle kalmayıp bu mesajların hedef kitleyle ortak bir algı oluşturabilmesi için iletişim araç ve ortamlarının hedef kitleyle uyumlu bir şekilde işlemini sağlamaktadır.

Sağlık kurumları ve sağlık hizmeti alanlar arasında gerçekleşen iletişim süreçleri de bu bağlamda değerlendirilmektedir. Bu çalışmalardan birinde halkla ilişkiler çalışmalarının sağlık hizmeti alanlar üzerinde bıraktığı duygusal ve davranışsal tutumlar incelenmiştir. Araştırma sonucunda halkla ilişkiler faaliyetlerinin, sağlık hizmeti alanların duygusal ve davranışsal tutumları üzerinde olumlu bir etki yaptığı görülmüştür. Dolayısıyla halkla ilişkiler faaliyetlerinin sağlık kurumlarının kurumsal itibarını artırdığı gözlemlenmiştir (Çelebi, 2021, s.81). İran’da yapılan benzer bir diğer çalışmada da sağlık personelinin sağlık hizmeti alanlarla kurduğu profesyonel iletişimin sağlık hizmeti kalitesini olumlu etkilediği görülmüştür (Ghahramanian vd., 2017, s.173). Bu kapsamda hedef kitle arasındaki ağızdan ağıza iletişimin kurumsal imaj için önemli bir unsur olduğu yorumunda bulunulabilir. Nitekim bir kurum olarak hastanelerden hizmet alan kişilerin ağızdan ağıza iletişim süreçleri ile aldıkları hizmet arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır (Uygun ve Güner, 2018, s.554). Sağlık kurumu ve sağlık hizmeti alanlar arası iletişim çerçevesinde değerlendirilebilecek bir başka çalışmada ise sağlık hizmeti alanların hizmetten memnun kalıp kalmadıklarına bakmaksızın duygu ve düşüncelerini başkalarıyla paylaştıkları sonucuna varılmıştır. Araştırmaya göre sağlık hizmetinden memnun kalındığında tekrar sağlık hizmeti almak için aynı sağlık kurumuna gidilmekte ve başkalarına da olumlu tavsiyelerde bulunmaktadır. Buna karşın sağlık hizmetinden memnun kalınmadığında ise gelecekte yeniden sağlık hizmeti alma davranışı gösterilmediği gibi en az başka bir kişiye bu durumdan bahsedilmektedir (Öz ve Uyar, 2014, s.131).

Sağlık kurumları, tedavi almak için başvuran hastalara verdikleri sağlık hizmeti yanında ürettikleri hizmetin karmaşık ve teknik bileşenleri nedeniyle bireyi ve toplumu bilinçlendirmek ve sunulan sağlık hizmetiyle ilgili memnuniyet algısını yükseltmek için iletişim faaliyetlerine önem vermektedirler. Bu açıdan sağlanan hizmetin bir zorunluluğu olarak sağlık hizmeti alan ve veren arasında karşılıklılık esasına dayalı bir iletişim, sağlık kurumlarının temel öncelikleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla sağlık kurumlarının kurumsal iletişim süreçlerinde diyalogsal iletişim önemli bir yere sahiptir. Diyalogsal iletişim yüz-yüze iletişim olarak gerçekleştiği gibi günümüz iletişim teknolojileriyle zaman ve mekan farkı gözetmeksizin de kurulabilmektedir. Yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanlar sağlık kurumu ve vatandaş iletişimde önemli avantajlar yaratmaktadır. Özellikle internet teknolojisiyle birlikte oluşan mecralar sağlık kurumu ve hedef kitleleri arasındaki diyalogun gerçekleşmesinde önemli katkılar sağlamaktadır. Araştırmalar yeni iletişim teknolojilerinin sağlık kurumu ve sağlık hizmeti alanlar arasında diyalogsal iletişimini güçlendirdiğini ve bu durumun birtakım fırsatlar sağladığını ortaya koymaktadır (Xiang ve Stanley, 2017, s.446; Arslan, 2021, s.4). Örneğin bir çalışmada çevrim içi sağlık tüketimi ile birlikte hastaların doktorlardan bilgi talebinde buldukları ve bu sayede tedavi süreçlerine katılımlarının daha da güçlendiği ortaya konmaktadır. Çevrimiçi sağlık bilgisi edinen hastaların daha güçlü bir şekilde doktorlardan bilgi sağlama talebinde buldukları görülmektedir (Xiang ve Stanley, 2017, s.446). Dolayısıyla çevrimiçi mecraların sağlık hizmeti veren ve alan arasında karşılıklı iletişimin gelişmesinde motive edici bir faktör olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü çevrim içi

mecralar zamandan ve mekândan bağımsız olarak sağlık hizmeti alanı ve vereni bir araya getirmektedir.

Sağlık Bakanlığının kurumsal ve resmi Twitter hesabından yapılan COVID 19 paylaşımlarının, halkla ilişkiler modelleri çerçevesinde incelendiği bir araştırmada ilgili hesaptan çoğunlukla tek yönlü paylaşımlar yapıldığı; diyalojik temele dayalı çift yönlü iletişim konusunda ise sadece bir iletinin paylaşıldığı sonucuna varılmıştır (Arslan, 2021, s.4). Başka bir araştırmada COVID 19 sürecinde en fazla vakanın görüldüğü 50 ülkenin sağlık bakanlığının web sayfaları incelenmiştir. İncelemede bakanlık web sitelerinin büyük bir bölümünde anket, canlı destek ve soru-cevap gibi uygulamalara imkan tanıyan özelliklerin yer almadığı; dolayısıyla diyalojik döngü açısından yeterli düzeyde olmadıkları görülmüştür (Çeber ve Polat, 2021, s.1398). Buna karşılık sosyal medyayı diyalojik bir iletişim aracı olarak değerlendiren araştırmalarda mevcuttur. Bu kapsamdaki bir araştırmada kamu hastaneleri örneğinde sosyal medya hesapları incelenmiştir. Çalışmada iki kamu hastanesinin Twitter, Instagram ve Facebook paylaşımları izlenmiştir. Hastanelerin sosyal medya hesaplarında diyalojik döngüye bağlı paylaşımlar yaptıkları ve ziyaretçilerin paylaşımlara yorum yapma konusunda herhangi bir engelle karşılaşmadıkları görülürken; paylaşımlara yapılan yorum ve mesajların ziyaretçilerle sohbet ve bilgilenme süreci bakımından yeterli bir etkinliğe sahip olmadığı sonucuna varılmıştır (Baloğlu, 2020, s.1127). Sağlık bakanlığının sosyal medya hesaplarını diyalojik iletişim amaçlı olarak kullanmasıyla ilgili yapılan başka bir araştırmada ise Twitter, Facebook ve Instagram'ın diyalojik iletişim açısından ortalamanın üzerinde bir değerle kullanıldığı aktarılmaktadır (İlgin, 2021, s.1178).

Bahsi geçen çalışmalara bakıldığında sağlık kurumları ve sağlık hizmeti alanlar arasındaki diyalojik iletişimle ilgili araştırmaların giderek önem kazandığı görülmektedir. Bu araştırmalarda genellikle diyalojik iletişim aracı olarak sosyal medya hesapları üzerinde durulmuş ve bu mecraların sağlık hizmeti alan ve veren arasında diyalogun gelişmesine nasıl bir katkı yaptığı ele alınmıştır. Dolayısıyla sağlık kurumlarının diyalojik iletişim mecralarına odaklanan geniş çaplı bir çalışmanın ilgili alana katkı sağlayacağı varsayımında bulunulabilir. Bu bağlamda sunulan araştırma kapsamında Türkiye'de Sağlık Bakanlığına bağlı ve Isparta İlinde yer alan kamu sağlık kurumlarının diyalojik iletişim mecraları değerlendirilmektedir. Değerlendirmeler sağlık hizmeti veren ve alanlar arasında gerçekleşen diyalojik iletişimi görünür kılmayı ve yurttaşların bu hizmete yönelik kaanatlerini değerlendirmeyi esas almaktadır. Bu kapsamda kavramsal ardalanda ilk olarak diyalogsal iletişimden bahsedildikten sonra takip eden bölümde çevrimiçi platformların bu süreçteki rolüne dikkat çekilmektedir, ardından parametrik testlerle katılımcıların bu çevrimiçi araçlara yönelik tutumları irdelenmektedir. Parametrik fark testleri ve tanımlayıcı istatistikî analizler ile elde edilen bulgular okuyucuya sunulmaktadır.

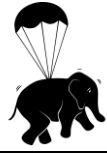
2. DİYALOGSAL İLETİŞİM

Tarihsel olarak bakıldığında halkla ilişkilerin gelişim aşamalarıyla ilgili 4'lü bir model önerilmiştir. Bu modeller basın ajansı, kamuoyunu bilgilendirme, iki yönlü asimetrik model ve iki yönlü simetrik modeldir. Basın ajansı modeli 1850 – 1900, kamuoyunu bilgilendirme modeli 1900 – 1920, iki yönlü asimetrik model 1920 – 1960 yılları arasındaki uygulamalarla tanımlanmıştır. İki yönlü asimetrik model ise 1970'li yıllardan başlayarak günümüze kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır (Grunig ve Hunt, 1984, s.25). İlk iki modelde tek yönlü olarak kurumdan hedef kitlelerine doğrudan bir mesaj akışı varken üçüncü modelde iki yönlülük bulunmakta ancak kaynağın baskın bir pozisyonda olduğu ve ikna yöntemini kullandığı bir süreç tanımlanmaktadır. Dördüncü modelde ise kurum ve hedef kitlesi arasındaki iletişimde bir karşılıklılık söz konusudur (Peltekoğlu, 2016, s.95-96). Dolayısıyla geline süreçte kurumsal iletişim politikaları açısından kabul gören anlayışın karşılıklılık esasına dayanan iki yönlü simetrik iletişim yönetimi olduğu söylenebilir. Bu bakımdan kurumsal iletişim yönetiminde bir kurum, kuruluş ya da işletmenin sadece kendi politikalarını ve çalışmalarını hedef kitlelerine anlatması yeterli bir çaba değildir (Sabuncuoğlu, 1993, s.39). İletişimde karşılıklılığa dayalı bir anlayışın benimsenmesi günümüz teknolojilerine ve hedef kitle beklentilerine daha uygun bir yol olacaktır. Çünkü iki yönlü simetrik iletişim karşılıklılık anlayışının esas olduğu ve demokratik koşullar içerisinde hedef kitlenin ve örgütün gerekliliklerine uygun olarak gerçekleşen bir süreci tanımlamaktadır (Sharpe, 2000, s.350). Böyle bir iletişim kurum ve hedef kitlesi arasında işleyen bir diyaloga zemin hazırlamaktadır. Çünkü diyalog, kurum ve hedef kitlesi arasındaki bir iletişim sürecinden ziyade bir ürünü ifade etmektedir (Kent ve Taylor, 1998, s.321-334). İşteşlik esasına dayalı olarak gelişen ortak bir anlayışın ürünüdür.

Diyalog Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “karşılıklı konuşma” ve “anlaşma, uyum sağlama, bu yolda çalışma” gibi anlamlarla tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Dolayısıyla diyalog karşılıklılık esasına dayalı olarak bir uyum sağlama ya da bu yolda gayret gösterme çabası olarak tanımlanabilir. Buber diyalog kavramını birinin ötekini anlama çabası ve hedeflere ulaşmanın bir aracı değil amacı olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla karşılıklılık, katılım ve açıklık kavramlarına yoğunlaşmaktadır (akt. Kent ve Taylor, 2002, s.22). Diyalog, iletişimin tarafları arasında samimiyete ve güvene dayalı olarak gelişen bir süreçtir. Bu anlamda her iki tarafın eşitler arası bir ilişkisi söz konusudur.

Diyalog kavramının tanımlanmasında çeşitli özelliklerden bahsedilebilir. Bu özellikler (Wierzbicka, 2006, s.688-699):

- *Süreç*: diyalog belirli bir süre devam eden bir süreçtir.
- *Konuşma*: diyalog bir grup etkinliğidir ve bu grup etkinliği bir karşılıklılık içerisinde gerçekleşmektedir. Bir tarafın yaptığı aynı eylem diğer taraftan da gerçekleştirilmektedir.

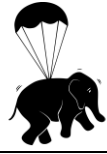
- *Varsayım*: diyalogda bulunanlar farklılıklarının farkındadırlar. Aynı veya çok benzer düşünenler arasında bir diyalogdan bahsedilemez. Bu bakımdan diyalogda bulunan her iki taraf da karşı tarafın önemli gördüğü ve hassasiyetleri ile ilgili varsayımları bulunmaktadır.
- *Motivasyon*: tarafların diyalog yoluyla ne elde etmek istediklerine işaret etmektedir. Bu kapsamda karşı tarafın konu hakkında kendisinin nasıl düşündüğünü bilmek istemesi, konu hakkında kendisinin karşı tarafın ne düşündüğünü öğrenmek istemesi, diğer grubu dinlemeye ve düşünmeye istekli olunması şeklinde ifade edilebilecek motivasyon kaynakları söz konusudur.
- *Konuya karşı tutum*: taraflar konuya karşı tutumlarını açığa çıkarmalarıyla birlikte iki tarafın ortak bir zeminde buluşabileceği beklentisinin belirmesidir.
- *Muhataplara karşı tutum*: her iki tarafın da diyaloga girerken karşı tarafa kötü duygular beslememesi beklenir.
- *İzlenen yöntem*: katılımcıların söylemekten kaçınmaları gereken şeyleri kapsar. Muhataplara saldırılmaz, hatta eleştirilmez.
- *Değerlendirme, öngörülen sonuç*: iki grubun bazı hususlarda aynı düşünebildiklerinin ve bazı noktalarda ise düşüncelerinin değişebildiğinin farkına varmalarıdır.

Kent ve Taylor (2002, s.24-25) ise diyalogun karşılıklılık, yakınlık, empati, risk ve bağlılık gibi beş temel ilkeye sahip olduğunu belirtmiştir. Başka bir açıdan bakıldığında diyalog süreciyle ilgili bazı ilkeler şu şekilde sıralanabilir (Lane ve Kent, 2018, s.63):

- Risk almaya, paylaşmaya ve değiştirmeye istekli olmak,
- Güven vermek, bilgileri saklamamak, aksine bilgiyi karşı tarafla paylaşmak
- Diyalog usulünü saygılı bir sıraya göre işletmek,
- İlgili konu hakkında saygılı ve etik bir tartışma yürütmek,
- Fikirleri ikna edici bir şekilde ifade etmek; başkalarının değerlerine duyarlı olmak, mesajları taraflara göre uyarlamak.

Diyalogla ilgili yukarıda sayılan özellikler diyalogun bir süreç olduğunu ve bu süreç içerisinde tarafların risk aldığını, empati kurduğunu vurgulamaktadır. Taraflar birbirlerine karşı açık, etik, bakış açılarındaki farklılıklara saygı duyan ve nezaket gösteren bir tutum içinde olmaktadır. Bu bilincin farkında olmaları nedeniyle diyalog sürecinde taraflar birbirlerine karşı daha duyarlı davranmakta, farklılıklara rağmen ortak bir noktada anlaşabilmekte ve bu çerçevede bazı konularda aynı düşüncelerinin yanında düşüncelerinin değişebileceğinin farkında olmaktadır.

Diyalojik perspektif, taraflar arasındaki karşılaşmada ötekini de gözetken bir ilişki inşasını ve bu ilişkiler yoluyla ortaya çıkan benliğin düşüncesini göz önünde bulunduran, yürütülen iletişim sürecinden izole edilemeyen bir olgudur (Cissna ve Anderson, 2003, s.196). Bu bakımdan her diyalog süreci yeni anlamların ve yeni benliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu yönüyle diyalog sonraki düşünme ve eylemler için yeni bir anlayış kazandırmaktadır (Natland, 2015, s.82). Dolayısıyla kurumsal bir çerçevede ele alındığında diyalog, kurumun hedef kitlelerinden gelen düşünce, eylem ve yorumlara açık olması ve karşılıklı yararın sağlanması

için iş birliğini esas alması gereken bir süreçtir (Şentürk ve Selvi, 2019, s.18). Bunun için kurum ve hedef kitlesi arasında kurulacak diyalogun en temel faktörlerinden birinin iletişimin gerçekleşeceği ortam olduğu söylenebilir. Günümüz kurumlarının üretim ve pazar gerekleri çerçevesinde düşünüldüğünde, geniş bir hedef kitle ağına sahip olma zorunlulukları göz önünde bulundurularak diyalogun yüz-yüze iletişime göre çok daha geniş kitlelerle gerçekleştirilebilmesi için gerekli teknik mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Çevrimiçi araçlar bu misyon için vazgeçilmez araçlar olarak değerlendirilebilir.

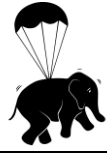
3. DİYALOGSAL İLETİŞİM İÇİN ÇEVİRİMİÇİ ARAÇLAR

Diyalogun esas usulünün aynı anda tarafların bir arada yüz-yüze görüşmelerine dayalı bir iletişim olduğu söylenebilir. Diyalog eş zamanlı bir eylemdir. Ancak aynı zamanda diyalog eş zamansız olarak da gerçekleşebilmektedir. Diğer bir ifadeyle aynı anda ya da farklı zamanlarda oluşabilmektedir (Muckensturm, 2013, s.15). Diyalogun eş zamansız bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan temel aktör iletişim teknolojilerindeki gelişim ve değişimdir. Kaynak ve alıcı arasında gerçekleşen iletişimin zamanla sınırlanması iletişim teknolojileriyle ortadan kalkmaktadır. Özellikle internetin getirdiği imkanlar tarafların iletişim sürecindeki zaman ve mekan zorunluluklarını ortadan kaldırmıştır.

Yeni iletişim teknolojileri kurum ve hedef kitleleri arasında gerçekleşen iletişimin büyük bir bölümünün temel kanalı haline gelmiştir. Bu durum sadece hedef kitlelerle iletişim kurma imkanının artması, iletişim kurulmasının kolaylaşması olarak ifade edilemez. Aynı zamanda bu iletişimin diyaloga dayalı bir biçime dönüşmesinde de önemli bir etken olmuştur. Dolayısıyla bu bağlamda internet ve sosyal medya öne çıkan en etkili yeni iletişim teknolojisi aracı olmuştur (Can, 2017, s.101-103). Çünkü diyalojik iletişimde iletişime giren her iki tarafın da içerik üretme konusunda aktif bir konuma sahip olması gerekmektedir. Her iki tarafında ürettiği içerikler karşılıklı olarak iletilip alınmaktadır (Boztepe, 2014, s.33).

İnternet teknolojilerinin gelişim sürecinde birinci evrenin web 1.0 olduğu söylenebilir. Web 1.0 etkileşime ve bilgi alışverişine imkan vermeyen bir teknolojidir. Burada etkileşim açısından çok daha pasif bir durum ortaya çıkmaktadır (Choudhury, 2014, s.8096). İletişimin kaynağı hazırladığı içerikleri alıcılara tek yönlü olarak iletmektedir. Burada yayılan içeriklerle ilgili geri dönüşler olabilmekte ancak bu diğer geleneksel iletişim teknolojilerinde olduğu gibi dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Diğer bir ifadeyle mesajın alıcıya ulaşmasından sonraki sonuçlarıyla bir geri dönüş söz konusu olabilmektedir. Teknik olarak bir geri dönüş imkanı bulunmamaktadır. Dolayısıyla web 1.0 dönemi dijital medyayı tanımlayan ilk örnektir. Ancak web 2.0'a göre interaktif ve diyalojik yönleri olmayan bir araçtır. Web 2.0 ise interaktif ve diyalojik yönleriyle öne çıkan bir medyadır (Grunig, 2009, s.7).

Sosyal web olarak da bilinen web 2.0 kullanıcılarına dijital ortamlarda bilgi paylaşılması ve işbirliğinde bulunulması için imkan veren bir mecraadır (Shahbazlı, 2019, s.418). Web 2.0'da içerikler kullanıcılar tarafından daha kolay üretilebilmekte ve yayılabilmektedir. Dolayısıyla kullanıcıların kolektif zekasıyla içeriklerin üretildiği bu ortam daha demokratik bir mecranın

oluşmasını teşvik etmektedir (Boulos ve Wheelert, 2007, s.2). Web 1.0'dan Web 2.0'a geçişle birlikte kullanıcılar için zaman kavramı ortadan kalkmış ve 7/24 boyunca etkileşimin yoğun bir şekilde gerçekleşebildiği bir mecranın oluşmasına neden olunmuştur (Erdal ve Anıq, 2017, s.57). Dolayısıyla bugün bakıldığında dijital mecralar hem bilgiye ulaşmak açısından hem de bilgiyi yaymak, diğerleriyle paylaşmak açısından önemli iletişim ortamlarına dönüşmüştür (Levent vd., 2017, s.359).

Diyalogsal iletişimin temel kavramlarından birinin yakınlık olduğu söylenebilir. Yakınlık, iletişimin taraflarının karşılıklı olarak konuşmasını içermektedir. Dolayısıyla iletişimin aynı anda ve ortamda gerçekleşmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır (Kent ve Taylor, 2002, s.26). Dolayısıyla yeni iletişim teknolojileri zaman kavramını ortadan kaldırdığı gibi iletişimdeki mekan zorunluluğunu da gündemden çıkarmıştır. İnternet iletişimin taraflarını fiziki olarak aynı mekan zorunluluğu olmadan bir araya getirmekte ve iletişimin karşılıklı konuşur gibi gerçekleşmesine imkan vermektedir.

İnternet teknolojisine dayalı olarak ortaya çıkan yeni mecralar kurumların hedef kitleleriyle diyalogsal iletişim kurabilmeleri açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Kurumlar zaman ve mekan kavramının ortadan kalktığı mekanizmalar aracılığıyla hedef kitleleriyle karşılıklı konuşur gibi bir iletişim gerçekleştirebilmektedirler. Bu bağlamda kurumsal web sayfalarıyla, elektronik postayla, bloglar – webloglarla, mikrobloglarla, vikiler- katılımcı sözlüklerle ve sosyal ağlarla hedef kitleleriyle zaman ve mekan mefhumu gözetilmeden günün her saatinde iletişim kurulabilmektedir. Bu ortamlarda diyalogsal iletişimin bir gereği olarak kurumlar hedef kitlelerini bilgilendirmekle kalmayıp onların geribildirimlerini almaktadırlar. Dolayısıyla kurumsal iletişimin etkin bir şekilde yönetilebilmesi için bu mecraların diyalogsal bir bakışla kullanılması gerekmektedir. Çünkü bu mecralar kurumlara hedef kitleleriyle diyalojik bir iletişim kurabilmeleri açısından çok önemli fırsatlar sunduğu gibi önemli olumsuzluklara da aracı olabilmektedir. Kurum açısından iyi bilginin dağılımı ve bu bağlamda geri dönüşlerin alınmasına imkan sağladığı gibi kurumu tehdit eden bilgilerin de hızla yayılmasına neden olmaktadır. Özellikle sosyal medya her geçen gün artan kullanıcı sayısı ile kurumlar için hem oluşabilecek istenmeyen durumları ortadan kaldırmanın önemli bir aracı haline gelebilmekte hem de istenmeyen durumlarla karşılaşılma ihtimalini artırmaktadır (Peltekoğlu, 2016, s.328). Dolayısıyla iyalojik iletişime imkan sağlayan bu mecralar, hem stratejik bir bakışla hedef kitleleriyle karşılıklılık esasına dayalı iki yönlü bir iletişim sağlamak için hem de bu mecrada yer alınmadığında ortaya çıkabilecek olumsuzlukları önleyebilme adına kurumlar için bir zorunluluk haline gelmiştir.

4. ARAŞTIRMA AMACI, SORU VE HİPOTEZLERİ

Sağlık hizmetlerinin olumlu sonuçlar vermesi ve hizmetin etkinliğinin artırılması açısından hizmet alanın duyduğu memnuniyet, üzerinde durulması gereken önemli faktörlerden biridir. Bu bakımdan ticari amaç taşımayan kamu sağlık kurumlarının hizmet kalitesini artırabilmesi amacıyla sağlık hizmeti alanları anlamaya dönük çabalarını artırması sağlık hizmeti

memnuniyeti açısından etkin bir yaklaşım olabilir. Dolayısıyla sağlık hizmeti alanlarla karşılıklılık esasına dayalı olarak oluşturulacak iletişim ortamları bu sürecin önemli basamaklarından biridir. İnternet teknolojisinin sağladığı imkanlarla oluşturulacak çevrim içi diyalog mecraları sağlık hizmeti memnuniyetinin artırılmasında yapılacakların tespiti açısından başvurulacak araçların başında gelmektedir. Bu amaçla bu çalışmada Isparta Kamu Sağlık Kurumlarının çevrim içi diyalog araçlarıyla ilgili vatandaşların düşünceleri ele alınmış ve şu araştırma soru ve hipotezleri kurulmuştur.

Araştırma Sorusu: Isparta'daki kamu sağlık kurumlarının diyalog mecralarıyla ilgili olarak vatandaşlar neler düşünmektedir?

Hipotez 1: Isparta'da yaşayan vatandaşların kamu sağlık kurumlarının çevrim içi diyalog araçlarıyla ilgili düşünceleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2: Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özellikleri ile kamu sağlık kurumlarının çevrim içi diyalog araçlarına dönük düşünceleri arasında anlamlı bir fark vardır.

5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmada tanımlayıcı araştırma türü olarak nicel bir çalışma yapılmıştır. Tanımlayıcı araştırmalar incelenen konuyla ilgili değişkenleri, değişkenler arası ilişkileri ve değişkenlere dönük çıkarıma dayalı öngörülerde bulunabilmeyi esas alan bir araştırma türüdür (Kurtuluş, 2010, s.19-20). Araştırma Isparta'da gerçekleştirilmiş ve veri toplama tekniği olarak yüz-yüze anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini Isparta'daki Kamu Sağlık Kurumlarından hizmet alan vatandaşlar oluşturmaktadır. Anket uygulaması yazarın kendisi tarafından gerçekleştirilmiş ve ayrıca bu uygulama sürecinde halkla ilişkiler alanında bilim uzmanı unvanına sahip diğer bir araştırmacıdan destek alınmıştır. Araştırmada ekonomik kısıtlar ve evrene ait bir listenin oluşturulmasındaki zorluklar nedeniyle olasılıksız örneklem yöntemlerinden kolaylama örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede analize alınan görüşme sayısı 440'tır.

Araştırma soru formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kamu sağlık kurumlarının çevrimiçi diyalog araçlarıyla ilgili katılımcıların tutumlarını ölçen maddeler yer almaktadır. Bu kapsamda kurumsal web sayfaları için 7, SABİM için 8, CİMER için 8, MHRS için 5 ve kamu sağlık kurumlarının sosyal medya hesaplarıyla için 6 maddeden oluşan bir soru formu oluşturulmuştur. Maddeler diyalogsal iletişimin etkinliğini yahut varlığını ölçmeye yönelik tarzdadır (bknz Tablo 1). Maddeler oluşturulurken yalnızca literatür değil, yazarın sağlık kurumunda çalışıyor olması nedeniyle araştırmacının kişisel deneyimleri de dikkate alınmıştır. Daha sonrasında geçerlilik çalışması yapılmış ve sağlık yönetimi ve iletişim alanlarında akademik çalışmaları bulunan 3 akademisyenden uzman görüşü alınarak gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Maddeler aracılığıyla toplanan verilerin güvenilirlik değerleri ise $(\alpha)0,957$ olarak gerçekleşmiştir. Her bir çevrimiçi diyalog aracına ait maddelerin güvenilirlikleri ise $(\alpha)\geq 0,968$ olarak hesaplanmıştır. Maddeler 5'li likert tarzda dizayn edilmiştir. Ölçekte 5 cevap 4

aralık bulunmaktadır. $4/5=0,80$ olarak hesaplandığında ölçekteki 1 – 1,80 arası “kesinlikle katılmıyorum”, 1,81 – 2,60 arası “katılmıyorum”, 2,61-3,40 arası “ne katılıyorum ne de katılmıyorum” 3,41-4,20 arası “katılıyorum” ve 4,21-5 arası “kesinlikle katılıyorum” olarak tanımlanmıştır. Soru formunun ikinci bölümünde ise sosyo-demografik sorular yer almaktadır.

Araştırmada toplanan veriler SPSS programıyla analiz edilmiştir. Bu kapsamda betimleyici istatistikler ve korelasyon, ANOVA, T-testi gibi parametrik testler yapılmıştır.

6. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmada 440 kişiyle görüşülmüştür. Sosyo-demografik olarak katılımcıların cinsiyet ve yaş dağılımları incelenmiştir. Ayrıca araştırma değişkenleri bağlamında bu demografik özelliklere göre katılımcıların parametrik farklılaşma durumları ANOVA ve T-Testi ile incelenmiştir. Katılımcıların yüzde 46,1’i erkek, yüzde 53,9’u kadınlardan oluşmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılanların yüzde 20,8’i 18-26 yaş, yüzde 19,7’si 27-33 yaş, yüzde 19,7’si 34-40 yaş ve yüzde 23,8’i 41-49 yaş ve yüzde 16’sı 50-77 yaş aralığında yer almaktadır.

6.1. Araştırmaya Katılanların Çevrim İçi Diyalog Araçlarıyla İlgili Düşünceleri

Araştırmada kamu hastanelerinin kurumsal web sayfaları, Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi, Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi, Merkezi Hastane Randevu Sistemi ve kamu sağlık kurumlarının sosyal medya hesaplarından oluşan çevrimiçi diyalog araçlarıyla ilgili hazırlanan maddelere 5’li likert ölçeğiyle cevaplar alınmıştır. Her bir çevrim içi diyalog aracına özgü maddelerin ortalamaları genel olarak araştırmaya katılanlar tarafından “katılıyorum” şeklinde cevaplanmıştır. Kamu kurumlarının sosyal medya hesaplarının takibiyle ilgili maddelerin ortalaması ise “ne katılıyorum ne de katılmıyorum” cevap aralığında oluşmuştur.

Tablo 1. Diyalog Araçlarıyla İlgili Maddeler ve Ortalamaları

S	Maddeler	Frekans	En Düşük Değer	En Yüksek Değer	Ortalama	Standart Sapma
Kurumsal Web Sayfaları						
1	Basit ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır	358	1,00	5,00	3,7291	,97406
2	Hasta hakları konusunda bilgilendirme yapılmıştır	359	1,00	5,00	3,5292	1,05099
3	Sağlık kurumuyla iletişime geçmem için beni teşvik eden bir yapıya sahiptir.	354	1,00	5,00	3,3927	1,07300
4	Sağlık hizmeti, hastalık, tedavi, sağlık kuruluşları vb. konularda bilgilendirme yapılmış	360	1,00	5,00	3,5556	1,03274
5	Ziyaretçilerden bilgi toplamayı öncelleyen bir tarzı var	356	1,00	5,00	3,1573	1,01979
6	Sağlıkla ilgili sorunlarımı aktarabileceğim imkanlar mevcut	355	1,00	5,00	3,3070	1,08343
7	Sağlık konusunda bilgi alabileceğim mekanizmalar oluşturulmuş	357	1,00	5,00	3,4426	1,07588
Aritmetik Ortalama		345	1,00	5,00	3,4555	,81269
Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi (SABİM - ALO 184)						
8	Kolay ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır	339	1,00	5,00	3,9145	,86092
9	Geri dönüşler nazik bir üslupla yapılmaktadır	340	1,00	5,00	3,8676	,90401
10	Taleplerimi ilgili yöneticiye ulaştıran bir adrestir.	339	1,00	5,00	3,5988	,99917
11	Hastalarla işbirliğine açık bir anlayışla yürütülmektedir.	340	1,00	5,00	3,5735	,99432
12	Başvurular kayırmacılık yapılmadan değerlendirilir	337	1,00	5,00	3,5964	1,06502

13	Kendimi ifade edebileceğim bir adres	339	1,00	5,00	3,6431	1,00562
14	Sorunlarımı, şikayetlerimi aktarmam için beni cesaretlendiren / isteklendiren bir adres	340	1,00	5,00	3,4529	1,08387
15	Bilgi gizliliğinin sağlandığını düşünüyorum	341	1,00	5,00	3,6452	1,09015
Aritmetik Ortalama		329	1,00	5,00	3,6645	,80547
CİMER (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi)						
16	Başvurulara yapılan geri dönüşlerde kolay ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır.	339	1,00	5,00	3,7758	,99846
17	Başvurulara yapılan geri dönüşler nazik bir üslupla yapılmaktadır	340	1,00	5,00	3,7824	1,00719
18	Yapılan başvurularımın yöneticiye ulaştırıldığını düşünüyorum	340	1,00	5,00	3,4588	1,18050
19	Yapılan başvurular hasta ile işbirliğine açık bir anlayışla değerlendirilmektedir.	337	1,00	5,00	3,4688	1,05210
20	Başvurular kayırmacılık yapılmadan değerlendirilir	338	1,00	5,00	3,4201	1,08174
21	Sağlık konusunda kendimi ifade edebildiğim bir adres	337	1,00	5,00	3,4896	1,10493
22	Sağlıkla ilgili sorunlarımı aktarmam için beni cesaretlendiren/isteklendiren bir adres	338	1,00	5,00	3,4467	1,09969
23	Bilgi gizliliğine önem veriliyor	339	1,00	5,00	3,6401	1,12278
Aritmetik Ortalama		328	1,00	5,00	3,5648	,86922
MHRS (Merkezi Hastane Randevu Sistemi)						
24	Telefonla kolaylıkla kullanabildiğim bir sistem	431	1,00	5,00	4,0974	1,03419
25	Telefonla randevu için aradığımda operatöre kısa sürede ulaşıyorum	431	1,00	5,00	3,5336	1,21163
26	İnternet aracılığıyla kolaylıkla kullanılabilir bir sistem	429	1,00	5,00	4,0117	1,00808
27	İhtiyaç duyduğumda kolaylıkla randevu alabilmek için oluşturulmuş bir sistem	431	1,00	5,00	4,1230	,96265
28	Alınan randevular titizlikle takip ediliyor	430	1,00	5,00	4,1419	,93163
Aritmetik Ortalama		424	1,00	5,00	3,9835	,83878
Sağlık Kurumları Sosyal Medya Hesapları						
29	Paylaşımlarda basit ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır.	314	1,00	5,00	3,6178	,98250
30	Hasta hakları konusunda bilgilendirme yapılıyor	312	1,00	5,00	3,3429	1,08528
31	Koruyucu sağlık, hastalık, tedavi, sağlık kuruluşları vb. konularda bilgilendirme yapılıyor	314	1,00	5,00	3,4236	1,06448
32	Sağlık kuruluşları düzenli olarak paylaşımlar yapıyor	312	1,00	5,00	3,3622	1,08790
33	Yapılan paylaşımlarda vatandaş yorumları değerlendiriliyor	311	1,00	5,00	3,0772	1,10446
34	Bu hesaplarda vatandaşların görüşlerini almaya yönelik bir politika izleniyor	315	1,00	5,00	3,1206	1,13347
Aritmetik Ortalama		309	1,00	5,00	3,3198	,90767

Araştırmaya katılanlar kamu hastanelerinin kurumsal web sayfalarıyla ilgili olarak “basit ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır” maddesine en yüksek ortalama (3,729) ile katılım gösterirken; “ziyaretçilerden bilgi toplamayı önceleyen bir tarzı var” maddesine en düşük ortalama (3,157) cevap vermişlerdir. Genel olarak bakıldığında kurumdan vatandaşa işleyen bir iletişim sürecini tanımlayan maddelerin daha yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Örneğin “sağlık hizmeti, hastalık, tedavi, sağlık kuruluşları vb. konularda bilgilendirme yapılmış”, “hasta hakları konusunda bilgilendirme yapılmıştır”, maddelerinin ortalamaları “Sağlık kurumlarıyla iletişime geçmem için beni teşvik eden bir yapıya sahiptir.”, “sağlıkla ilgili sorunlarımı aktarabileceğim imkanlar mevcut.”, “sağlık konusunda bilgi alabileceğim mekanizmalar oluşturulmuş” maddelerine göre daha yüksek bir ortalama sahiptir (Tablo 1). Dolayısıyla araştırmaya katılanlar tarafından Isparta’daki kamu sağlık kurumlarının kurumsal

web sayfalarını daha yoğun olarak kurumdan vatandaşa bilgi aktarma bağlamında oluşturduğu düşünülmektedir.

Araştırmada Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi (SABİM-Alo 184) hakkında araştırmaya katılanların algılarının belirlenmesi için likert ölçeğiyle 8 maddeden oluşan bir araştırma formu kullanılmıştır. Burada yer alan maddelerden “Kolay ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır.” Maddesi en yüksek ortalamaya (3,914) sahip olurken, en düşük ortalama (3,442) “Sorunlarımı, şikayetlerimi aktarmam için beni cesaretlendiren / isteklendiren bir adres.” maddesinde gerçekleşmiştir. Ölçekte yer alan maddelerin aritmetik ortalaması ise 3,664’tür (Tablo 1). Dolayısıyla ölçekte yer alan maddelerle ilgili olarak araştırmaya katılanlar “katılıyorum” aralığında cevaplar vermişlerdir.

Vatandaş ve kamu sağlık kurumları arasında kurulacak çevrim içi diyalogsal araçlardan bir diğeri Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezidir (CİMER). Araştırmada CİMER’le ilgili olarak 8 madde yer almakta ve bunlara 5’li likert ölçeğine göre cevaplar alınmıştır. “Başvurulara yapılan geri dönüşler nazik bir üslupla yapılmaktadır.” maddesi en yüksek ortalamaya (3,782) sahip olurken “Başvurular kayırmacılık yapılmadan değerlendirilir.” maddesi en düşük (3,420) ortalama değer almıştır. Ölçekte yer alan tüm maddelerin genel ortalaması 3,564’tür. Araştırmaya katılanlar CİMER ile ilgili ölçekteki maddelere genel olarak “katılıyorum” aralığında cevap vermişlerdir (Tablo 1). Maddelere genel olarak bakıldığında CİMER sistemiyle ilgili olarak personelin geri dönüşlerdeki tavırları daha yüksek bir ortalama alırken; bu diyalog mekanizmasının sağladığı diyalogun etkin bir yol olduğunu anlatan maddelere daha düşük bir ortalama cevap verdikleri söylenebilir.

Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS) ile ilgili olarak hazırlanmış olan maddelere alınan cevaplarda en yüksek ortalama (4,141) “Alınan randevular titizlikle takip ediliyor” maddesinde gerçekleşirken; en düşük ortalama (3,533) “Telefonla randevu için aradığımda operatöre kısa sürede ulaşıyorum.” maddesinde oluşmuştur. Diğer maddelere bakıldığında “İhtiyaç duyduğumda kolaylıkla randevu alabilmek için oluşturulmuş bir sistem” maddesi 4,123, “Telefonla kolaylıkla kullanabildiğim bir sistem.” maddesi 4,097 ve “İnternet aracılığıyla kolaylıkla kullanılabilir bir sistem.” maddesi 4,011 ortalama değer almıştır (Tablo 1). Bu değerlere bakıldığında araştırmaya katılanların ortalama değer olarak maddelere “katılıyorum” aralığında cevap verdikleri görülmektedir. MHRS hem internet üzerinden hem de telefonla (ALO 182) randevu alınmasına imkan sağlamaktadır. Dolayısıyla MHRS sisteminin erişim araçları olan telefon ya da internetin kullanımıyla ilgili maddelere daha düşük bir ortalama değer verildiği; sistemin yönetimi ve sisteme duyulan beğeni ile ilgili maddelerde ise daha yüksek bir ortalama değer oluştuğu söylenebilir.

Araştırmada Isparta’daki sağlık kurumlarının sosyal medya hesapları vatandaşlarla kurulan diyalog açısından ele alınmış ve bu konuda araştırma soru formunda 6 maddeye yer verilmiştir. İlgili maddelere araştırmaya katılanlar tarafından ortalama olarak 3,319 değer verilmiştir. Bu değer araştırmaya katılanların sosyal medya hesaplarıyla ilgili olarak hazırlanan maddelere “ne katılıyorum ne de katılmıyorum” aralığında cevap verdiğini göstermektedir. En yüksek

ortalama (3,617) “Paylaşımlarda basit ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır.” maddesinde gerçekleşirken; en düşük ortalama (3,077) “Yapılan paylaşımlarda vatandaş yorumları değerlendiriliyor.” maddesinde gerçekleşmiştir. Diğer maddelere bakıldığında “Koruyucu sağlık, hastalık, tedavi, sağlık kuruluşları vb. konularda bilgilendirme yapılıyor.” maddesi 3,423, “Sağlık kuruluşları düzenli olarak paylaşımlar yapıyor.” maddesi 3,362, “Hasta hakları konusunda bilgilendirme yapılıyor.” maddesi 3,342 ve “Bu hesaplarda vatandaşların görüşlerini almaya yönelik bir politika izleniyor.” maddesi 3,120 ortalamaya değere sahip olmuştur (Tablo1). Dolayısıyla genel olarak değerlendirildiğinde; sağlık kurumlarının sosyal medya hesaplarından paylaşım yapma ve kamuoyunu bilgilendirme bağlamında ifade edilebilecek maddelere sosyal medya hesaplarını vatandaşlardan geribildirim almaya yönelik olarak kullanılmasıyla ilgili maddelerden daha yüksek bir ortalama ile katılım gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu durum vatandaşın sağlık kurumlarının sosyal medya hesaplarını çoğunlukla bilgilendirme amaçlı kullandığı algısına sahip olduğunu göstermektedir.

6.2. Çevrim İçi Diyalog Araçlarıyla İlgili Maddelerin Normallik Dağılımı ve Güvenilirlik Değerleri

Çalışmada Korelasyon Analizi, ANOVA Analizi ve T-testi gibi parametrik testler kullanılmıştır. Dolayısıyla bu analizlerin yapılabilmesi açısından verilerin ele alınması gerekmektedir. Bu amaçla araştırma verilerinin normallik dağılımlarına bakılmıştır. Çünkü parametrik testlerde verilerin normal dağılıma uyumlu olması istenmektedir (Ak, 2006, s.73). Sağlık kurumlarının kurumsal web sayfaları, SABİM, CİMER, MHRS ve sosyal medya hesapları ile ilgili hazırlanan maddelerin toplamları alınarak üretilen yeni veriler üzerinde normallik testi yapılmıştır.

Normallik testinde verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin değerlendirilmesi açısından bakılan önemli değerler arasında çarpıklık ve basıklık değerleri gelmektedir. Fisher çarpıklık ve basıklık değerinin +3 -3 aralığında olmasının verilerin normal dağılım gösterdiği anlamına geldiğini ifade ederken başka kaynaklarda ise bu değerlerin +2 -2 aralığında olması gerektiği belirtilmektedir (Eroğlu, 2006, s.209). Yapılan normallik testi sonuçlarına bakıldığında sağlık kurumlarının araştırmada ele alınan çevrimiçi diyalog araçlarıyla ilgili verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin genel olarak + 0,5 ile – 0,5 aralığında gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 2). Dolayısıyla araştırma verilerinin normal dağılım gösterdiği söylenebilir.

Tablo 2. Diyalog Araçları Normallik Testi ve Güvenilirlik Değerleri

Diyalog Araçları	Normallik Değerleri	İstatistik	Standart Sapma	Güvenilirlik Değeri (α)
Kurumsal Web Sayfası	Çarpıklık	-,309	,151	,892
	Basıklık	-,031	,302	
Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER)	Çarpıklık	-,586	,151	,922
	Basıklık	,350	,302	
Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS)	Çarpıklık	-,884	,151	,868

	Basıklık	,791	,302	
Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi (SABİM – Alo 184)	Çarpıklık	-,501	,151	,921
	Basıklık	,367	,302	
Kamu Sağlık Kurumları Sosyal Medya Hesapları	Çarpıklık	-,241	,151	,918
	Basıklık	-,068	,302	
Bütün Maddeler Güvenilirlik Değeri				,957

Diyalog araçlarıyla ilgili güvenilirlik değerlerine bakıldığında ise genel olarak her bir diyalog aracıyla ilgili maddelerin toplam güvenilirlik değerlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Bütün diyalog araçları için (α) değeri $> ,867$ olarak gerçekleşmiştir (Tablo 2). Her bir diyalog aracı için bu değer üstündeki bir güvenilirlik değeri verilerin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kayış, 2006, s.405).

6.3. Çevrimiçi Diyalog Araçları Arasındaki İlişki ve Düzeyleri

Çalışmada çevrimiçi diyalog araçları arasındaki ilişki ve ilişki düzeyleri yapılan korelasyon analiziyle değerlendirilmiştir. Yapılan analizde çevrimiçi diyalog araçları arasında 0,01 düzeyinde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. İki değişken arasında Pearson korelasyon katsayısı 0,00-0,250 arası çok zayıf, 0,26-0,49 zayıf, 0,50 – 0,69 arası orta, 0,70-0,89 arası yüksek ve 0,90-1,00 arası çok yüksek bir ilişki olarak yorumlanmaktadır (İşler ve Sungur, 2006, s.116). Dolayısıyla araştırmaya katılanların çevrimiçi diyalog araçlarıyla ilgili düşünceleri arasında genel olarak zayıf ve orta düzeyde bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Diyalog Araçları Korelasyon Düzeyleri

		Web Sayfası	CİMER	MHRS	Sosyal Medya	SABİM
Web Sayfası	Pearson Correlation	1	,656**	,577**	,392**	,515**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000	,000	,000
	N	345	292	295	340	296
SABİM	Pearson Correlation	,656**	1	,676**	,422**	,473**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000	,000	,000
	N	292	329	296	323	278
CİMER	Pearson Correlation	,577**	,676**	1	,396**	,496**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000		,000	,000
	N	295	296	328	322	276
MHRS	Pearson Correlation	,392**	,422**	,396**	1	,353**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000		,000
	N	340	323	322	424	303
Sosyal Medya Hesapları	Pearson Correlation	,515**	,473**	,496**	,353**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	
	N	296	278	276	303	309

** . Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Yapılan analizde sağlık kurumlarının vatandaşlarla diyalogsal iletişimi açısından; Kurumsal Web sayfaları ile SABİM arasında anlamlı ve orta ($,656$) düzeyinde, CİMER arasında anlamlı ve orta ($,577$) düzeyde, MHRS arasında anlamlı ve zayıf ($,392$), sosyal medya arasında anlamlı ve orta ($,515$) ve bir ilişki bulunmaktadır. SABİM ile CİMER arasında anlamlı ve orta ($,676$), MHRS arasında anlamlı ve zayıf ($,422$) ve sosyal medya hesapları arasında anlamlı ve zayıf ($,473$) bir ilişki vardır. CİMER ile MHRS arasında anlamlı ve düşük ($,396$) ve sosyal medya hesapları arasında anlamlı ve zayıf ($,496$) bir ilişki söz konusudur. MHRS ile sosyal medya

hesapları arasında ise anlamlı ve zayıf (,353) bir ilişki bulunmaktadır (Tablo3). Kurumsal Web Sayfası, SABİM, CİMER ve Sosyal medya hesapları arasında daha yüksek bir ilişki görülürken MHRS diğer dört çevrim içi diyalog aracıyla da daha düşük düzeyde bir ilişki düzeyine sahip olmuştur. Çevrimiçi diyalog araçlarının kurulma ve işleyişi açısından bakıldığında MHRS vatandaşların zorunlu bir ihtiyacı olarak değerlendirilebilecekken; diğer diyalog araçlarının kullanımı açısından daha çok vatandaşların kendi istekliliklerine bağlı bir yönelmenin olduğu söylenebilir.

6.4. Sosyo-demografik Değişkenler ve Çevrimiçi Diyalog Araçları Fark Testleri

Katılımcıların yaş ve cinsiyet gibi demografik özelliklerine göre çevrimiçi diyalog araçlarına yönelik kanaatlerinde bir farklılaşmanın olup olmadığı ANOVA ve T-Testi ile analiz edilmiştir. Analizler sonucunda yaşa ve cinsiyete göre çevrimiçi diyalog araçları hakkındaki tutumlarda bir farklılaşma olmadığı gözlenmiştir ($p>,050$).

Çevrimiçi diyalog araçları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir fark oluşmamakla birlikte ortalama olarak araştırmaya katılan erkekler web sayfaları, SABİM, CİMER ve MHRS’de daha yüksek bir katılım gösterirken; kadınlar erkeklere göre sosyal medya hesaplarında daha yüksek bir katılım göstermiştir. Buna göre web sayfalarında erkeklerin ortalaması 3,483, kadınların ortalaması 3,427; SABİM’de erkeklerin ortalaması 3,713, kadınların ortalaması 3,623; CİMER’de erkeklerin ortalaması 3,620, kadınların ortalaması 3,516 ve MHRS’de erkeklerin ortalaması 4,043, kadınların ortalaması 3,933 olarak gerçekleşmiştir. Sosyal medya hesaplarında ise kadınların ortalaması 3,365 olarak görülürken erkeklerin ortalaması 3,266 olarak gerçekleşmiştir.

7. TARTIŞMA ve SONUÇ

Çalışmada Isparta’daki kamu sağlık kurumlarının diyalojik iletişime imkân veren çevrimiçi araçlar ile ilgili vatandaşların düşüncelerinin belirlenmesi amacıyla nicel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda kamu sağlık kurumlarının kurumsal web sayfaları, SABİM, CİMER, MHRS ve kamu sağlık kurumlarının sosyal medya hesapları çevrimiçi diyalog araçları olarak ele alınmıştır. Çoklu ölçek olarak oluşturulan araştırma formlarında kurumsal web sayfaları ile ilgili 7, SABİM ile ilgili 8, CİMER ile ilgili 8, MHRS ile ilgili 5 ve sosyal medya hesaplarıyla ilgili 6 maddeye dayalı olarak veriler toplanmış, analizleri yapılmış ve elde edilen bulgularla ilgili çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

E-sağlık teknolojileri kaliteli bir sağlık hizmeti sunma konusunda iletişimin rolünün ele alınması açısından önemli olanaklar sunmaktadır. Elektronik etkileşimlerle ortaya çıkan işbirliği ilişkiler sağlık bilgisi paylaşımında, ortaya çıkan sağlık sorunlarının tanımlanmasında ve bu sorunun kontrolden çıkmadan iyileştirilmesinde erken müdahale imkânı vermektedir. E-sağlık teknolojileriyle sağlanan diyalog fırsatları sağlık hizmeti alanlar için farklı sağlık hizmeti sağlayıcılarına erişme imkânı vermekte ve dolayısıyla sağlık sorunlarına rehberlik edecek daha fazla soruyu sormalarına imkân tanımaktadır. Buna karşın bu diyalog süreci sağlık hizmeti

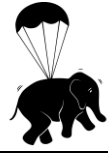
verenler açısından; sağlık hizmeti alanlarını eğitme, tedaviye verdikleri tepkiyi öğrenme, hizmet alanların değişen koşullarını izleme ve gelen soruları yanıtlama fırsatı vermektedir. Dolayısıyla diyalojik iletişim sağlık sisteminin tüm tarafları için erişimi, etkiyi ve koordinasyonu artırmaya katkı sağlamaktadır (Harris vd., 2022). Çevrimiçi diyalog araçları sağlık kurumu ile sağlık hizmeti alanlar arasında her iki tarafın görev ve sorumluluklarını kolaylaştıran bir rol üstlenmektedir. Sağlık hizmeti alanlar randevu alma eyleminden çeşitli sağlık talepleriyle ilgili bilgi, istek ya da şikâyete kadar bu mecralarda taleplerini kolaylıkla dile getirebilirken, sağlık hizmeti sağlayanlar ise sunulan hizmetle ilgili vatandaşları bilgilendirmekte ve onları takip edebilmektedirler. Bu fonksiyonun gerçekleşmesinde Isparta İli Kamu Sağlık Kurumlarının kurumsal web sayfaları, CİMER, SABİM, MHRS ve sosyal medya hesapları önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda bu mecraların yönetilmesiyle ilgili vatandaşların çeşitli algıları bulunmaktadır.

Kamu sağlık kurumlarının çevrimiçi diyalog araçlarıyla ilgili maddelere yönelik katılımcıların tutumları incelendiğinde, genel olarak her bir çevrimiçi diyalog aracı için araştırmaya katılanlar “katılıyorum” aralığında cevap vermişlerdir. Bu husus sağlık teknolojileriyle ilgili olarak kurumsal anlamda e-iletişim aygıtlarının efektif kullanıldığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak kamu kurumlarının sosyal medya hesaplarıyla ilgili maddelerde araştırmaya katılanların ağırlıklı olarak “ne katılıyorum ne de katılmıyorum” aralığında cevap verdikleri görülmüştür. Dolayısıyla araştırmaya katılanların kamu sağlık kurumlarının sosyal medya hesaplarıyla ilgili düşüncelerinin çoğunlukla kararsızlık düzeyinde olduğu ve bu nedenle sosyal medya hesaplarının diyalog açısından etkin bir şekilde kullanılmadığı söylenebilir.

Vatandaşların kamu sağlık kurumlarıyla kurduğu diyalojik iletişim süreçlerinde kurumsal web sayfaları, SABİM’i, CİMER’i ve MHRS’yi daha çok ihtiyaç temelli ziyaret ettiği, buna karşılık sosyal medya hesaplarını ise kurumla iletişime geçme ihtiyacına dayalı olmadan ziyaret ettiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, kamu sağlık kurumlarından hizmet alan bir vatandaş aldığı hizmetle ilgili bir ihtiyaç oluştuğunda web sayfası, SABİM, CİMER ve MHRS gibi araçları sosyal medya hesaplarına göre daha zorunlu bir tercih olarak kullanmaktadır.

Kurumsal web sayfaları hem kurumdan hedef kitlelere hem de hedef kitlelerden kuruma iletişim akışının sağlanacağı mekanizmalara sahip olma açısından önemli araçlardır. İncelenen kamu sağlık kurumlarının web sayfalarında genel olarak kurumdan vatandaşa iletişim akışının olduğu maddelerde daha yüksek bir katılımın olduğu görülmüştür. Buna karşın kurumsal web sayfalarının vatandaştan kuruma bilgi akışının sağlanmasıyla ilgili maddelerde daha düşük bir ortalamanın olduğu gözlenmiştir. Kurum sosyal medya hesaplarıyla ilgili maddeler için de benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla katılımcıların kurumsal web sayfalarını ve sosyal medya hesaplarını ağırlıklı olarak kamuyu bilgilendirme bağlamında kullandığı değerlendirilebilir.

SABİM ve CİMER özelinde de katılımcıların diyaloga dayalı maddelerde daha düşük bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Bu araçlarda kullanılan dil, personelin nazik tutumu gibi konular daha yüksek bir ortalamayla tercih edilirken, vatandaşları kamu sağlık kurumuyla

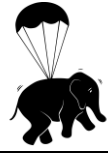
iletişime geçmek için isteklendiren yönünü ele alan maddelerin daha düşük bir ortalamaya sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kurumsal web sayfalarındaki gibi hem SABİM’de hem de CİMER’de vatandaşın kurumla iletişime geçmesi yönünde sağlanan motivasyonun düşük olduğu ifade edilebilir. MHRS ile ilgili maddelerin ortalamaları değerlendirildiğinde ise telefonla erişim ya da internet üzerinden erişimle ilgili maddelere daha düşük bir ortalama katılım gösterilirken sistemin yönetimi ve sisteme duyulan beğeni konusunda daha yüksek bir ortalamanın gerçekleştiği görülmüştür. Kamu sağlık kurumlarının sosyal medya hesaplarıyla ilgili maddelere yönelik kanaatler ise daha çok bu araçların kamuoyunu bilgilendirme bağlamında kullanıldığı sonucunu doğurmaktadır.

Kamu sağlık kurumlarının çevrimiçi diyalog araçları arasında gerçekleşen ilişki durumları ele alındığında ise kurumsal web sayfaları, SABİM, CİMER ve sosyal medya hesapları arasında daha yüksek bir ilişki gerçekleşirken; MHRS’nin diğer dört çevrimiçi diyalog aracıyla daha düşük düzeyde bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu diyalog araçlarının kuruluş amaçları ve işlevleri dikkate alındığında MHRS sisteminin vatandaş tarafından daha zorunlu olarak kullanılması gereken bir araç olduğu ve diğerlerinden bu noktada ayrılabilceği söylenebilir. MHRS diğerlerine göre daha güncel, kontrol ve denetimleri daha güçlü bir araç olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma kamu sağlık kurumlarının çevrim içi diyalog araçlarıyla ilgili araştırmaya katılanların düşüncelerini değerlendirmektedir. Maddi ve evrenin listelenmesi gibi kısıtlar nedeniyle bu araştırma genel bir kitlenin katılımına açık olarak kolayda örneklem yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bundan sonraki yapılacak çalışmalarda bu çevrimiçi diyalog araçları tek tek ele alınabilir ve doğrudan çok daha yakın bir zamanda ilgili diyalog aracını kullananların oluşturduğu bir evrenden seçilecek örneklem üzerinde nicel ya da nitel bir yöntemle araştırmalar gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

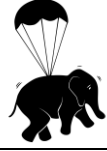
- Ak, B. (2006). Parametrik hipotez testleri. Şeref Kalaycı (Eds.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* içinde (ss. 73-82). Asil Yayın Dağıtım.
- Alp, A., & Kılıç, S. (2014). *Kurumsal yönetim*. Doğan Kitap.
- Arslan, A. (2021). Halkla ilişkiler modelleri temelinde sağlık iletişimi: Yeni medya üzerinden Sağlık Bakanlığı’nın incelemesi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (8), 4-28.
- Baloğlu, Ö. Ö. (2020). Hastanelerin diyalojik bir iletişim aracı olarak sosyal medya kullanımı: Konya’daki kamu hastaneleri ve özel hastaneler üzerine bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 1127-1152. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.717986>
- Boulos, M. N. K., & Wheelert, S. (2007). The emerging Web 2.0 social software: An enabling suite of sociable technologies in health and health care education. *Health Information and Libraries Journal*, 24(1), 2-23.

- Boztepe, H. (2014). *Halkla ilişkiler ve ilişki yönetimi*. Derin Yayınları.
- Can, S. (2017). Diyalojik iletişim gözüyle gazi üniversitesi twitter hesabına bir bakış. *Sosyal Bilimler Araştırma Konferansı*, 101-103. Ankara.
- Choudhury, N. (2014). World wide web and its journey from web 1.0 to web 4.0. *International Journal of Computer Science and Information Technologies*, 5(6), 8096-8100.
- Cissna, K. N., & Anderson, R. (2003). Public dialogue and intellectual history. In R. Anderson, L. A. Baxter, & K. N. Cissna (Eds.), *Dialogue: Theorizing difference in communication studies* (pp. 193-207). SAGE Publications.
- Çeber, B., & Polat, A. F. (2021). Diyalojik iletişim teorisi perspektifinden ülkelerin sağlık bakanlıkları web sitelerine yönelik bir değerlendirme. *Selçuk İletişim*, 14(3), 1398-1432. <https://doi.org/10.18094/josc.865447>
- Çelebi, E. (2021). Sağlık kuruluşlarında halkla ilişkilerin etkinliğini ölçme: Özel ve kamu sağlık kuruluşlarının karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 81-98.
- Çetintaş, B. (2014). *Kurumsal iletişim stratejisi ve kurumsal bloglar*. Eğitim Kitabevi.
- TDK. (2022). *Diyalog*. Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>
- Erdal, C., & Anıq, F. (2017). Şiddetin yeni gösterim aracı olarak sosyal medya. S. Gezgin & A. E. İralı (Eds.), *Yeni medya analizleri içinde* (ss. 55-76). Eğitim Yayınevi.
- Eroğlu, A. (2006). Çok değişkenli istatistik tekniklerinin varsayımları. Ş. Kalaycı (Eds.), *SPSS uygulamalı ve çok değişkenli istatistik teknikleri içinde* (ss. 207-233). Asil Yayın Dağıtım.
- Ghahramanian, A., Rezaei, T., Abdullahzadeh, F., Sheikhalipour, Z., & Dianat, İ. (2017). Quality of healthcare services and its relationship with patient safety culture and nurse-physician professional communication. *Health Promotion Perspectives*, 7(3), 168-174.
- Grunig, J. E. (2009). Paradigms of global public relations in an age of digitalisation. *PRism*, 6(2), 1-19.
- Grunig, J. E., & Hunt, T. (1984). *Managing public relations*. Wadsworth /Thomson Learning.
- Harris, L., Dresser, C., & Kreps, G. L. (2022). E-health as dialogue: communication and quality of cancer care. In *AAAI Technical Report*, (4), 50-57. <https://www.aaai.org/Papers/Symposia/Fall/2004/FS-04-04/FS04-04-009.pdf>
- İlgin, H. Ö. (2021). Diyalojik halkla ilişkiler boyutuyla kamu kurumlarında sosyal medya kullanımı: T.C. sağlık bakanlığı örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1168-1181. <https://doi.org/10.33206/mjss.844727>
- İşler, D. B., & Sungur, O. (2006). Korelasyon analizi. Şeref Kalaycı (Eds.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri içinde* (ss. 115-127). Asil Yayın Dağıtım.
- Karsak, B. (2016). *Kurumsal iletişim*. BETA.

- Kayış, A. (2006). *Güvenilirlik analizi*. Ş. Kalaycı (Eds.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri içinde* (ss. 403-419). Asil Yayıncılık.
- Kent, M. L., & Taylor, M. (1998). Building dialogic relationships through the world wide web. *Public Relations Review*, 24(3), 321-334.
- Kent, M. L., & Taylor, M. (2002). Toward a dialogic theory of public relations. *Public Relations Review*, 28, 21-37.
- Kurtuluş, K. (2010). *Araştırma yöntemleri*. Türkmen Kitabevi.
- Lane, A., & Kent, M. L. (2018). Dialogic engagement. In K. A. Johnston & M. Taylor (Eds.), *The handbook of communication engagement* (ss. 61-72, First Edition). John Wiley & Sons, Inc.
- Levent, İ., Yağanoğlu, F., & Güzlük, B. (2017). *Dijital hak ve özgürlükler unutulma hakkı*. S. Gezgin & A. E. İralı (Eds.), *Yeni medya analizleri içinde* (ss. 357-382). Eğitim Yayınevi.
- Muckensturm, E. (2013). *Using dialogic principles on Facebook: How the accommodation sector is communicating with its' consumers*. Clemson University.
- Natland, S. (2015). Dialogical communication and empowering social work practice. *Journal of Evidence-Informed Social Work*, 12(1), 80-91.
- Öz, M., & Uyar, E. (2014). Sağlık hizmetleri pazarlamasında algılanan hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti üzerinde ağızdan ağıza pazarlamanın etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(24), 123-132.
- Peltekoğlu, F. B. (2016). *Halkla ilişkiler nedir?* Beta Yayınevi.
- Sabuncuoğlu, Z. (1993). *İşletmelerde halkla ilişkiler*. Ezgi Kitabevi.
- Shahbazlı, F. (2019). Azerbaycan ve Türkiye’de yapılan 2018 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde sosyal medyanın rolü. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 123(243), 415-430.
- Sharpe, M. L. (2000). Developing a behavioral paradigm for the performance of public relations. *Public Relations Review*, 26(3), 345-361.
- Şentürk, Z. A., & Selvi, Ö. (2019). Halkla ilişkiler. Ö. Selvi & Z. A. Şentürk (Eds.), *Halkla ilişkiler ve uygulama alanları içinde* (ss. 9-33). Eğitim Yayınevi.
- Tosun, N. B. (2003). Kurumsal iletişim sürecinde reklamın ve imaj yönetiminin bütünleşik konumu. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1), 173-191.
- Uygun, M., & Güner, E. (2018). Tüketicilerin hastane deneyimleri ile tatmin, bağlılık duyguları. *Business and Organization Research*, 547-557. Karabük.
- Vural, Z. B. A., & Bat, M. (2013). *Teoriden pratiğe kurumsal iletişim*. İletişim Yayınları.

Wierzbicka, A. (2006). The concept of ‘dialogue’ in cross-linguistic and cross-cultural perspective. *SAGE Publications*, 8(5), 675-703.
<https://doi.org/10.1177/1461445606067334>

Xiang, J., & Stanley, S. J. (2017). From online to offline: Exploring the role of e-health consumption, patient involvement, and patient-centered communication on perceptions of health care quality. *Computers in Human Behavior*, 70, 446-452.

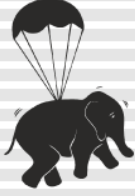
Katkı Oranı Beyanı: Yazar çalışmayı tek başına gerçekleştirmiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

Nörobilimin Stratejik Yönetim Alanındaki İzdüşümü: Nörostrateji

Fulya ALMAZ¹

Received/ Başvuru: 29.09.2022

Accepted/ Kabul: 29.11.2022

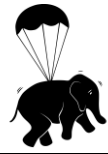
Published/ Yayın: 30.12.2022

Özet

Bu çalışmanın amacı, nörostrateji kavramını stratejik yönetim alanına katkıları temelleri, gelişim seyri, tanımı ve sınırlılıkları üzerinden tartışmaya açmaktır. 2011 yılında Powell'ın öncü teorik çalışmasıyla alanyazında yer bulmuş olan nörostrateji, beyin haritalama ve görüntüleme araç ve yöntemleri aracılığı ile yönetsel aktörün karar verme anında aktive olan beyin bölgelerini inceleyen ve beyni değerlendiren bir alandır. Stratejik yönetim alanının bugün geldiği noktada bilişsel özellikler, algı, stratejik seçim, karar verme, davranış gibi konuların önem kazandığı görülmektedir. Nörostrateji, stratejik yönetim alanının odağını değiştirmeden stratejik yönetimin aktörlerin davranışlarını ve stratejik karar alma süreçlerini diğer bir ifade ile örtülü tutumlarını, otomatik bedensel tepkilerini, bilinçsiz bir şekilde işleyen beyin süreçlerini, aktörlerin nasıl düşündüklerini, hissettiklerini ve hareket ettiklerini kapsayan belirli araştırma sorularını yanıtlamak ve ek yanıtlar oluşturmak noktasında ilgili alanyazına katkı sunmaktadır. Bunu yaparken nörobilimsel araçların desteğini almaktadır. Bireylerin davranışlarının sosyal bağlamdan etkilendiğini ancak bu etkilerin altında yatan mekanizmaların hala tam olarak anlaşılamadığı gerçeği göz önünde bulundurulursa bu noktada kat edilmesi gereken yol olduğu açıkça görülebilmektedir. O halde stratejik yönetimde disiplinlerarası uygulama olarak kabul edilen nörobilimden ve nörobilim araçlarından yararlanmak gerekmektedir. Böylece ilgili alan aktörlerin mikro temellerini ve karmaşık sosyal olguları analiz etme imkanı yakalayabilecektir. Bu çalışmada nörostratejinin ayırıcı özelliklerinin net bir şekilde ortaya konulması ve tanımının genişletilmesi gerektiğine yönelik yeni bir tartışma önerisinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: nörostrateji, nörobilim, bilişsel nörobilim, stratejik yönetim

¹ Dr. Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Antalya, Türkiye, fulyaalmaz@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-1537-3278

Projection of Neuroscience in the Field of Strategic Management: Neurostrategy

Abstract

The aim of this study is to discuss the concept of neurostrategy on the basis of its contributions to the field of strategic management, its development course, definition and limitations. Neurostrategy, which took its place in the literature with Powell's pioneering theoretical work in 2011, is a field that examines the brain regions that are activated at the moment of decision of the managerial actor and evaluates the brain through brain mapping and imaging tools and methods. Neurostrategy, without changing the focus of the strategic management field, is to answer specific research questions and provide additional answers, covering the behaviors and strategic decision-making processes of strategic management, in other words implicit attitudes, automatic bodily responses, unconsciously functioning brain processes, how actors think, feel and act. It contributes to the related literature at the point of creating In doing so, it receives the support of neuroscientific tools. Considering the fact that individuals' behaviors are affected by the social context, but the mechanisms underlying these effects are still not fully understood, it can be clearly seen that there is a way to go at this point. Therefore, it is necessary to benefit from neuroscience and neuroscience tools, which are accepted as interdisciplinary applications in strategic management. Thus, the relevant field will have the opportunity to analyze the micro-foundations of actors and complex social phenomena. In this study, a new discussion proposal is made regarding the need to clearly reveal the distinctive features of neurostrategy and to expand its definition.

Keywords: neurostrategy, neuroscience, cognitive neuroscience, strategic management

EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: This study aims to open the concept of neurostrategy for discussion through its contributions to the field of strategic management, its foundations, course of development, definition and limitations. When the relevant literature is examined, it is seen that the concept in question has started to find a place in the literature with the article published by Powell in 2011, but it still has not reached the value it deserves. However, it is considered as an important issue in that it draws attention not only to the actors in management theories, but also to their brains (Ascher et al., 2018; Polowczyk, 2012).

In its most general form, neurostrategy is defined as an area that examines the activated brain regions of the actor at the time of decision and evaluates the brain through brain mapping and imaging tools and methods. It has an interdisciplinary identity because it evaluates the actor's nervous system, brain, and the brain region he uses while making decisions, and uses the tools and methods offered by neuroscience while making these evaluations.

Research Method: This study is a conceptual study and first of all, the brain, which is the unit of analysis, is detailed in order to open the field of neurostrategy for discussion through the literature review. Then, the place of neurostrategy in the field of strategic management is explained together with its basics. Then, neuroscience is presented, especially by associating cognitive neuroscience, which is a sub-field of neuroscience, with the field of strategic management, the place of neuroscience in social science research is mentioned, and the tools and methods used in neuroscience, which is important for neurostrategy, are introduced. As a result, in the light of what has been explained and the limitations of neuroscience, a new discussion proposal is made in which the distinctive features of neurostrategy should be clearly revealed and its definition should be expanded.

Conclusion: The use of methods and tools used by neuroscience can contribute to the capture of new initiatives in the field of strategic management. However, at this point, there is a possibility that some concepts may be confused with each other and it should not be overlooked that neuroscience has some limitations. At this point, the first point to be noted is that the concepts of neurostrategy, behavioral strategy and organizational neuroscience are different from each other. Although their aims are similar, behavioral strategy differs from neurostrategy in terms of method and analysis unit. The second point to be noted here is the limitation of neuroscience, which is closely related to neurostrategy. At this point, perhaps the most important limitation is that if the control of all the variables that may cause erroneous results cannot be ensured, logical inference errors may occur in associating the actor's brain part activated during the decision with the mental state he is in at that moment. In addition, the costs of neuroimaging tools (Laureiro-Martínez, et al., 2015b) and the interpretation of the results obtained by integrating the analysis with management issues can significantly limit research (Ward, 2015). In addition, finding volunteers to conduct such research can be considered as an important limitation. Researchers such as Laureiro-Martínez, et al., (2015b), Bennett and

Hacker (2003) incidentally detect some actor's brain abnormalities during imaging, researchers do not have enough preparation to overcome these problems, actors with behavioral abnormalities are included in the study without knowing it, They drew attention to some ethical problems such as generalizing a result to the whole, groups interested in the brain trying to use the results for self-interest, and using the results for hiring or firing (Ascher, et al., 2018). An important result obtained within the scope of the research is that neurostrategy can create an effect that expands the strategic management field in general, especially upper management teams (upper echalon theory) and strategy (strategy as practice) approaches in practice. However, in order for this field to expand, strategists and strategic management academics need to work with neurologists. Thus, the effects of the neuron activities of the managerial actor on situations such as strategic choice, decision making, making visible how they act while creating strategic action can be revealed. In his pioneering article, Powell (2011) included attention, exploration and exploitation, decision making under uncertainty, corporate and competitive strategy, organizational routines and incentives, leadership and entrepreneurship, and decision making with advice, which are important for the field of strategic management. He states that neurostrategy will offer appropriate ways to answer the questions in the field. For this, it is clearly seen that there is a need for applied studies in the field.

1. GİRİŞ

Bu çalışma, nörostrateji kavramını stratejik yönetim alanına katkıları, temelleri, gelişim seyri, tanımı, sınırlılıkları üzerinden tartışmaya açmak amacını taşımaktadır. İlgili alanyazın incelendiğinde söz konusu kavramın Powell'ın 2011 yılında yayımladığı makale ile alanyazında yer bulmaya başladığı ancak hala hak ettiği değere ulaşmadığı görülmektedir. Oysa sadece yönetim teorilerinde yer bulan aktörlere değil onların beyinlerine de dikkat çekmesi açısından önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir (Ascher vd., 2018; Polowczyk, 2012).

Stratejik yönetim alanının gelişimsel seyri incelendiğinde SWOT Analizi, Deneyim Eğrisi, BCG Matrisi, Endüstri Yaşam Eğrisi, Senaryo Analizi, Boşluk Analizi gibi analitik düşünme araçlarının (Andrews vd., 1965; Ansoff, 1965) stratejik planlama anlayışı çerçevesinde 1960'lı yıllara damga vurduğu; 1970'li yıllarda süreç yaklaşımı (Mintzberg, 1978; Quinn, 1980) kapsamında çalışmalar yapıldığı; 1980'li yıllarda planlamanın aksine, rekabet kavramını (Porter, 1980; 1985) odağa alan çalışmaların yapıldığı; 1990'lı yıllarda temel yetkinliklerin sürdürülebilir rekabet avantajı üzerinde belirleyici etkilerinin (Hamel ve Prahalad, 1993; Peteraf, 1993; Barney, 1991; Wernerfelt, 1984) konuşulmaya başlandığı ve şu an gelinen noktada bilişsel özellikler, algı, stratejik seçim, karar verme, davranış gibi konuların önem kazandığı görülmektedir. Biliş ve bilişsel yapıya ait konular stratejik yönetim alanı için bu denli önemliyse beynin zaten oyunda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Powell (2014) çalışmasında “çılgınca bir söylem olarak, stratejik yönetimin %75 kişisel ve %25 kişisel olmayan olduğunu söylemeye cüret ediyorum” diyerek stratejik yönetimin insanlar tarafından, insanlar aracılığı ile ve insanlar için yürütülen çok insani bir faaliyet olduğunu vurgulamıştır. Araştırmacı rekabetin, teknolojiler, malzemeler, mali sermaye gerektirdiğini ve rekabetçi piyasaların birtakım kişisel olmayan modeller ile açıklanabildiğini hatta açıklanması gerektiğini ifade ederek, insanların sorunları tanımladığı, çözdüğü, araştırdığı gerçeğini yok saymakla stratejik yönetimi kişisellikten uzak bir noktaya savurma, önemli ilişkileri ihmal etme ve uygun olmayan araştırma yöntemlerini kullanma eğiliminde olabileceğimize işaret etmiştir. Bu bakış açısıyla stratejik yönetim araştırmalarına beynin dâhil edilmesinin yolu açılmış, Powell'ın 2011 yılında yayımladığı öncü makale ile stratejik yönetim alanında nörostrateji kavramı yer bulmaya başlamıştır. Nörostrateji, nörobilimin kullandığı birtakım görüntüleme araçları ile karar verme esnasında aktörün beyninin active olan kısımlarını inceleyerek beyni değerlendiren disiplinlerarası bir alandır (Ascher, 2018).

Bu çalışmada nörostrateji alanını tartışmaya açmak amacıyla öncelikle analiz birimi olan beyin ayrıntılandırılmaktadır. Daha sonra nörostratejinin stratejik yönetim alanındaki yeri temelleriyle birlikte anlatılmaktadır. Ardından nörobilim, özellikle nörobilimin alt alanı olan bilişsel nörobilim ile stratejik yönetim alanı ilişkilendirilerek sunulmakta, nörobilimin sosyal bilimler araştırmaları içerisindeki yerine değinilmekte ve nörostrateji için önemli olan nörobilim alanında kullanılan araç ve yöntemler tanıtılmaktadır. Sonuç olarak anlatılanların ve nörobilimin sınırlılıkları ışığında nörostratejinin ayırıcı özelliklerinin net bir şekilde ortaya

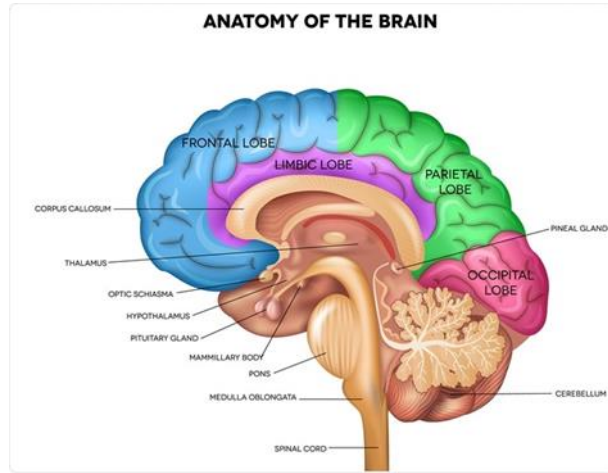
konulması ve tanımının genişletilmesi gerektiğine yönelik yeni bir tartışma önerisinde bulunmaktadır.

2. KAVRAMSAL ARKA PLAN

2.1. Beyin ve Beynin Nörolojik Temelleri

Nörobilim beynin fiziksel yapısını moleküler, hüresel, sistematik ve davranışsal analiz düzeylerinde araştıran bir disiplindir (Powell, 2011). Nörobilimin odak noktasını beyin ve biliş oluşturmaktadır. Biliş, bir durum, gözlem veya olaydan edinilen bilgilerin, anlamların veya çağrışımların içsel olarak yorumlanması ve dönüştürülmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Smith ve Kosslyn, 2017). Bu süreç hafıza, problem çözümü, dikkat, karar verme, yeni bilgileri üretme gibi aşamaları kapsamaktadır (Robinson-Riegler ve Robinson-Riegler, 2004). Bilişsel süreçlerin beynin birtakım aktivitelerinin dışavurumu olması bilişi anlayabilmek için beyni anlamayı gerektirmektedir. Çünkü beynin kendi içlerinde özelleşmiş bulunan ana bölümleri ve alt bölümleri farklı davranışların oluşması ve sergilenmesinden sorumludur (Zhao ve Siau, 2016).

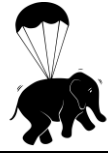
Şekil 1: Beynin Yapısı

(Cuffari, 2020)

Beyin yapısal olarak orta beyin, ön beyin ve arka beyin olmak üzere üç bölüme incelenmektedir (Şekil 1) (Plotnik ve Kouyoumdjian, 2013). Beynin en büyük bölümü olan **ön beyin** geniş lif bantları ile birbirine bağlı iki yarımküreden oluşmaktadır. Dil, konuşmak, duyuları hissetmek, duygusal tepkiler, istemli hareketleri başlatmak, öğrenmek, karar vermek, plân yapmak, bellek gibi fonksiyonlardan sorumludur.

Bu yarımküreler de her biri farklı işlevlere sahip parietal lob, frontal lob, temporal lob ve oksipital lob olmak üzere dört farklı bölüme oluşmaktadır (Plotnik ve Kouyoumdjian, 2013; Plotnik, 2009; Ramachandran, 2004; Smith, 1993). Beynin ön kısmını oluşturan **frontal lob** strateji oluşturma, karar verme, problem çözme, yönetsel işlevler, planlama, yaratıcılık, basamaklı düşünce, yürütme, sıraya koyma, davranışları yorumlama, davranış esnekliği, istenç,

hayalinde canlandırma, içgörü, olaylara dikkat etmek, olayların sonuçlarını kestirme, işlem belleği gibi bilişsel faaliyetleri yürütmektedir. Beynin orta kısmında, frontal lobun arkasında yer alan **parietal lob** adeta bir duyu merkezi gibi faaliyette bulunmaktadır. Dokunma, ısıyı, basıncı ve acıyı hissetmek, tat almak, uzuvların yerlerini belirlemek, şekil ve boyutla ilgili bilgileri işlemek, nesnelere dikkat etmek, onları tanımak, onları hatırlamak ve algılayarak analiz etmek gibi bilişsel faaliyetleri yürütmektedir. Görme duyası ile bağlantılı olan ve beynin en arkasında yer alan **okspital lob** renkleri algılamak, insanları, hayvanları ve nesnelere tanımak gibi görsel bilgilerin işlenmesi fonksiyonlarını yürütmektedir. Kulak çevresi ve parietal lobun alt kısmında bulunan **temporal lob** duymak, yazılı ve sözlü malzemeleri anlamak, tutarlı konuşmak, duygusal dengenin sağlanması, edinilen bilgilerin depolanması gibi bilişsel faaliyetleri yürütmektedir.

Orta beyin, beyni uyaran retiküler (ağsı) yapıdan oluşan, müzik, yemek, para, cinsellik tarafından uyarılan ödül veya zevk merkezi olan ve görsel ve işitsel reflekslerle ilgili duylardan gelen bilgileri işleyen kısımdır (Holroyd ve Coles, 2002). Ön beyin çekirdeğini oluşturan ve amaca yönelik davranışların düzenlenmesinde beynin diğer lobları ile birlikte çalışan **Limbik Sistem** bir diğer önemli yapıdır (Smith ve Kosslyn, 2017; Plotnik ve Kouyoumdjian, 2013; Dolan, 2002). Organizmayı geçmiş deneyimlerinden, mevcut durumdan ve ihtiyaçlarından yola çıkarak çevresi ile ilişkilendirmede önemli bir rol oynamaktadır (Ward, 2015). Bu sistem birbirleriyle bağlı Talamus, Hipotalamus, Hipokampus ve Amigdala gibi yapılardan oluşmaktadır. **Talamus**, ısı, tat, güzel, çirkin gibi duylardan gelen bilgiyi işleyen ve dağıtan kısımdır. **Hipotalamus**, duygusal tepkileri kontrol etme, hormonların salgılanmasını düzenleme ve homeostasisi sağlamaktadır. Vücut ısısının kontrolü, yemek yemek, sıvı içmek, cinsellik, stresi kontrol etmek gibi işlevlerden sorumludur. **Hipokampus**, özellikle kısa süreli hatıraları kaydeden, hafıza ve öğrenmeden sorumludur. **Amigdala**, bütün duylardan gelen bilgileri alan, duygular ve olaylar arasındaki ilişkileri kurarak duygusal belleğin oluşmasında etkin rol oynayan yapıdır.

Arka beyin, üç belirgin yapı olan Pons, Medula ve Beyincik'ten oluşmaktadır (Plotnik ve Kouyoumdjian, 2013; Spencer vd., 2003; Cirelli vd., 1996). **Pons**, uyku ile ilgili kimyasalları üretmekte ve beyin ile omurilik arasındaki mesajları birbirine bağlamaktadır. Nefes almak, kan basıncını, kalp atışlarını düzenlemek gibi hayati refleksleri kontrol eden yapı **Medula** ve omuriliğin üst kısmında bulunmaktadır. Beynin en arkasında yer alan **Beyincik** ise motor hareketlerin koordinasyonundan, otomatik ve davranışsal öğrenmeden sorumludur.

Tablo 1: Beynin Özelleşmiş Ana ve Alt Bölümleri ve Fonksiyonları

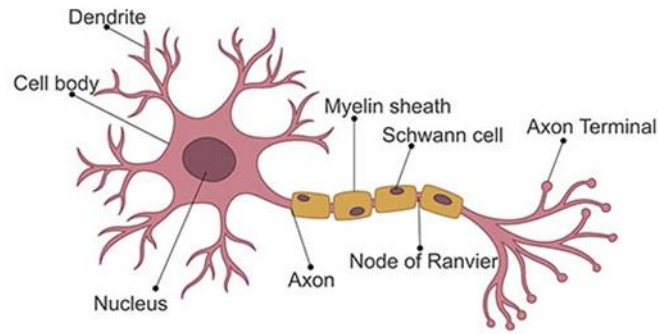
Beynin Özelleşmiş Ana Bölümleri	Beynin Özelleşmiş Alta Bölümleri	Fonksiyonları/ Bilişsel Davranışlar
Ön Beyin	Frontal Lob	Strateji oluşturma, karar verme, problem çözme, yönetsel işlevler, planlama, yaratıcılık, basamaklı düşünce, yürütme, sıraya koyma, davranışları yorumlama, davranış esnekliği, istenç, hayalinde canlandırma, içgörü, olaylara dikkat etmek, olayların sonuçlarını kestirme, işlem belleği

	Parietal Lob	Dokunma, ısıyı, basıncı ve acıyı hissetmek, tat almak, uzuvların yerlerini belirlemek, şekil ve boyutla ilgili bilgileri işlemek, nesnelere dikkat etmek, onları tanımak, onları hatırlamak ve algılayarak analiz etmek
	Oksipital Lob	Renkleri algılamak, insanları, hayvanları ve nesnelere tanımak gibi görsel bilgilerin işlenmesi
	Temporal Lob	Duyumak, yazılı ve sözlü malzemeleri anlamak, tutarlı konuşmak, duygusal dengenin sağlanması, edinilen bilgilerin depolanması
Limbik Sistem	Talamus	Isı, tat, güzel, çirkin gibi duylardan gelen bilgiyi işlemek ve dağıtmak
	Hipotalamus	Duygusal tepkileri kontrol etmek, hormonların salgılanmasını düzenlemek ve homeostasisi sağlamak
	Hipokampus	Kısa süreli hatıraları kaydetmek, hafıza ve öğrenmeden sorumlu olmak
	Amigdala	Bütün duylardan gelen bilgileri almak, duygular ve olaylar arasındaki ilişkileri kurarak duygusal belleğin oluşmasını sağlamak
Orta Beyin		Müzik, yemek, para, cinsellik tarafından uyarılan ödül veya zevk merkezi olmak ve görsel ve işitsel reflekslerle ilgili duylardan gelen bilgileri işlemek
Arka Beyin	Pons	Uyku ile ilgili kimyasalları üretmekte ve beyin ile omurilik arasındaki mesajları birbirine bağlamak
	Medula	Nefes almak, kan basıncını, kalp atışlarını düzenlemek gibi hayati refleksleri kontrol etmek
	Beyincik	Motor hareketlerin koordinasyonu, otomatik ve davranışsal öğrenme
Yararlanılan Kaynaklar: (Smith ve Kosslyn, 2017; Ward, 2015; Plotnik ve Kouyoumdjian, 2013; Plotnik, 2009; Ramachandran, 2004; Spencer, vd., 2003; Holroyd ve Coles, 2002; Dolan, 2002; Cirelli, vd., 1996; Smith, 1993).		

Beynin ana ve alt bölümleri ile bilişsel davranışlar arasındaki ilişki (Tablo 1), beynin nörolojik temelleri arasında da mevcuttur. Bilindiği üzere gelişmiş bir insan beyni yaklaşık 1,5 kg ağırlığında, jöle kıvamında olup yaklaşık 1 trilyon hücre içermektedir (Fischbach, 1992). Söz konusu hücreler beynin nörolojik temellerini oluşturup **nöronlar** ve **glial hücreler** olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Şekil 2: Nöronların temel yapısı

(Huphysics, 2022)

Şekil 2’de görüldüğü gibi bir beyin hücresi olan nöron hücre gövdesi, dendrit ve akson olmak üzere temelde üç bölümden oluşmaktadır (Plotnik ve Kouyoumdjian, 2013). Genetik talimatlar içeren oval bir şekilde olan **hücre gövdesi** çeşitli kimyasal maddeler üreterek nöronun düzgün çalışmasını sağlamaktadır. Gövdeden çıkan ve dala benzer uzantılardan oluşan yapı **dendrittir**. Diğer nöronlardan, duyu organlarından ve kaslardan sinyalleri alarak hücre gövdesine aktarmaktadır. **Aksonlar** hücre gövdesinden çıkarak komşu nöronlara, kaslara ve organlara sinyalleri taşıyan iplik formundaki bölümdür. Aksonları sararak onları izole eden, yağlı bir

yapıdan oluşan ve beyaz renkli parçacıklara **miyelin kılıfı** denilmektedir. Bu kılıf bitişik aksonların ürettiği elektrik sinyallerinin karışmasını engellemektedir. Akson dallarının en uç kısmında bulunan baloncuklara benzer parçacıklara **son yumru** denilmektedir. Bu parça komşu hücreler ile iletişimi sağlayan kimyasalları depolamaktan sorumludur. Son yumru kaslara, komşu organlara, diğer hücre gövdelerine kadar uzanmakta ancak onlara temas etmemektedir. Kas, komşu organ ve uç yumrusu arasında yer alan sonsuz küçüklükteki boşluklara **sinaps** denilmektedir. Aksondan gelen elektrik sinyalleri uç yumruları uyararak sinaps nöroileticileri enjekte etmektedir. Nöroiletici, sinapsı geçerek komşu hücreyi açıp kapatan bir şalter gibi görev yapmaktadır. Nöronlar, düşünmek, duyuşsal bilgileri almamızı sağlamam, hazmı düzenlemek, kas hareketlerini kontrol etmek, hayal kurmam, hatırlamak, karmaşık zihinsel faaliyetleri gerçekleştirmek gibi görevlerden sorumlu olan minyatür boyutlarda bir bilgi ağıdır ([Plotnik ve Kouyoumdjian, 2013](#)).

Beyinde en çok bulunan hücreler ise **glial hücrelerdir** ([Fields ve Stevens-Graham, 2002](#)). Glial hücre nöronların büyümesini ve gelişmesini desteklemek adına iskelet görevi gördüğü gibi diğer elektrik sinyallerinin müdahalesini engellemek amacıyla nöronların etrafını sarmak, nöronların büyümesini ve onların faaliyetlerini etkileyen kimyasalları sağlamam ile görevlidir. Glial hücrelerin davranış ve düşünce yapısı üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik çalışmalar yeni yeni alanyazında yer bulmaktadır ([Uzby, 2016](#)).

Yukarıda ayrıntılandırıldığı üzere beynin kendi içlerinde özelleşmiş olan bölümleri farklı davranışların oluşumuna neden olmaktadır ve biliş anlayabilmek için beyni anlamam gerekmektedir. Stratejik yönetim için bilişsel özellikler, algı, stratejik seçim, karar verme, davranış gibi konuların önemi stratejik yönetim araştırmalarına beynin dâhil edilmesini gerektirmiştir. İzleyen başlıkta stratejik yönetim alanının tarihsel örüntüsü içerisinde bilişin yeri sunulmaktadır.

2.2. Stratejik Yönetim Alanının Tarihsel Gelişim Örüntüsü ve Nörostrateji

Stratejik Yönetim alanına ilişkin disiplinler temeller incelendiğinde ilk çalışmaların 1960'lı yıllarda yapıldığı görülmektedir ([Barca, 2009](#)). Bu yıllarda ortaya çıkan stratejik planlama anlayışı çerçevesinde örgütler hedeflerini, ürün ve pazar pozisyonlarını, büyüme planlarını ve kaynak tahsisi planlarını yapabilmek adına SWOT Analizi, Deneyim Eğrisi, BCG Matrisi, Endüstri Yaşam Eğrisi, Senaryo Analizi, Boşluk Analizi gibi analitik düşünme araçlarını ([Andrews, vd., 1965](#); [Ansoff, 1965](#)) kullanılmaya başlanmıştır ([Almaz, 2017](#)).

1970'lere gelindiğinde çeşitlenme stratejileri ile şirket büyümesi arasındaki ilişkiler ([Wrigley, 1970](#)), çeşitlenme stratejilerinin ve örgüt yapılarının performans üzerindeki etkilerinin ([Rumelt, 1974](#)), stratejiler ile performans, pazar koşulları ile performans arasındaki ilişkilerin ([Schoeff, 1972](#)), örgüt tarafından takip edilen stratejilerin performans üzerindeki etkilerinin ([Hatten vd., 1978](#)) çeşitli araştırmalarda yer edindiği gözlemlenmiştir. Görüldüğü üzere bu yıllarda stratejiye olan bakış açısı "nasıl olması gerektiği" yönünden "nasıl geliştirildiği" yönüne doğru

kaymış ve stratejik süreç yaklaşımı (Quinn, 1980; Mintzberg, 1978) geleneği 1970'lere damgasını vurmuştur.

1980'li yıllara erişildiğinde Porter'ın (1980; 1985) stratejiyi bir plandan ziyade örgütlerin rakipleri karşısında nasıl hareket etmesi diğer bir ifade ile nasıl rekabet etmesi gerektiğine ilişkin geniş bir açıdan ele alarak tanımladığı görülmektedir. Dolayısıyla strateji tanımlaması plan kavramının aksine, rekabet kavramını odağa alan bir tanımlamaya doğru evrilmiştir. Bu yıllarda Porter'ın ses getiren katkısı ile birlikte özellikle davranış bilimlerinden beslenerek stratejiyi çeşitli yönleriyle ele alan çalışmaların alanda yer bulduğu görülmektedir (Barca, 2005).

1990'lara gelindiğinde örgütlerin temel yetkinliklerinin ve sahip oldukları kaynakların sürdürülebilir rekabet avantajı üzerinde belirleyici olduğunu ileri süren çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Peteraf, 1993; Hamel ve Prahalad, 1993; Barney, 1991; Wernerfelt, 1984). Bu yıllarda örgütsel strateji geliştirme anlayışı, yerini temel yetkinliklerden hareketle pazar stratejisini geliştirme anlayışına bırakmıştır.

1960'larda belirginlik kazanan planlama yaklaşımının yöneticilerin karar vermesine yardımcı olan, rekabet ve pazar yapısının anlaşılmasında kullanılan yöntemlere ve araçlara odaklandığını, 1970'lerde şirket satın almaları şirket birleşmeleri, inovasyon, uluslararasılaşma gibi politika araştırmalarının gelişim gösterdiğini ve 1980'lere gelindiğinde stratejik değişime uyum sağlama konusunda etkili olan süreç araştırmalarına yoğunlaştığı, şimdilerde ise süreç okuluna yeni bir içgörü kazandırmakla birlikte örgütlerin temel meselelerini örgütsel düzeyde değil de yönetim düzeyinde ele alan yaklaşımların araştırmalarda yer bulduğu gözlemlenmektedir (Almaz, 2017; Whittington 1996). Dolayısıyla süreç içerisinde makro düzeyde yapılan araştırmaların yanı sıra mikro düzeyde yapılan araştırmaların artmaya başladığı, bu noktada yönetsel aktörlerin düşünce, duygu ve sosyal ilişkilerinin örgütsel faaliyetler ve performans üzerindeki etkileri stratejik yönetim araştırmalarının gündeminde olan konular arasına girdiği görülmektedir. Örneğin Hambrick ve Mason'un (1984) çalışmasıyla stratejik yönetim alanında yer bulmuş olan Üst Kademeler Teorisi, örgütlerin tepe yönetim takımlarını oluşturan aktörlerin demografik özellikleri üzerinden bilişsel özelliklerine ve bu özelliklerin stratejik seçim ve örgütsel performans sonuçları üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır (Almaz, 2021).

Whittington'ın 1996 yılında yayımlanan çalışmasıyla alanyazında yer bulan uygulamada strateji yaklaşımı örgütlere ve tek tek stratejilere (stratejilerin ne olduğuna) odaklanmaktansa stratejilerin hayata geçirilmesi sürecine (strategizing) ve stratejileri uygulayanların birbirleri ile etkileşimlerine ve eylemlerine vurgu yapılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu bakış açısı bağlamında Stratejiyi kim yapar? Nasıl yapar? Ne yapar? Süreç boyunca hangi araçlar kullanılır? Strateji oluşturma ve uygulama sürecinin değişkenleri nelerdir? (Jarzabkowski ve Spee, 2009) Yetkin bir strateji uygulayıcısı nasıl olur ve nelere ihtiyaç duyar? İyi bir stratejist stratejik kararları nasıl almaktadır? gibi sorulara cevap aranmaya başlanmıştır.

Gelinen noktada stratejik yönetim için bilişsel özellikler, algı, stratejik seçim, karar verme, davranış gibi konular önem kazanmaya başlamıştır. Belirtilen konuların stratejik yönetim için önemli oluşu stratejik yönetim araştırmalarına beynin dâhil olmasının yolunu açmış ve Powell'ın 2011 yılında yayımladığı bir makale ile stratejik yönetim alanında nörostrateji kavramı yer bulmaya başlamıştır.

İlgili alanyazın incelendiğinde bu konu hakkında yeterli çalışma yapılmadığı görülmektedir. Oysa sadece yönetim teorilerinde yer bulan aktörlere değil onların beyinlerine de dikkat çekmesi açısından önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir (Ascher, 2018; Polowczyk, 2012).

Nörostratejinin, stratejik yönetim alanındaki temellerine inildiğinde stratejik yönetim okullarından bilişsel okula dayanabileceği öngörülmektedir. Şöyle ki, stratejik yönetim araştırmalarında yaşanan gelişmeler dikkate alınarak bir sınıflandırma yapıldığında Mintzberg ve arkadaşlarının (1998) çoklu paradigmalara göre bir sınıflandırma yaptığını ve on stratejik yönetim okulu tanımladığı görülmektedir. Söz konusu okullar arasında yer alan bilişsel okula göre, stratejiler, zihinsel süreçlerle aktörün beyinde oluşan harita, kavram, model, şema, çerçeve görünümündedir (Erkut, 2009). O halde bu görüntüler aktörün beyinde nasıl oluşmaktadır? Bu görüntüleri oluşturan aktivasyonlar nasıl süreçlerdir? gibi sorulara yanıt aramaktadır. Bilişsel okul, bilişe odaklanarak strateji faaliyetlerini zihinsel bir süreç olarak tanımlamaktadır (O'Connor ve Netting, 2009). Bu süreç yönetsel aktörün zihninde oluşmaktadır. Dolayısıyla yönetsel aktörler farklı bilişsel yapıya sahip olduğu için stratejik faaliyetler farklılık kazanmaktadır. Odağını önyargı, bilişsel yöntemler ve bilişsel haritalama gibi konuların oluşturduğu (Sadler, 2003) bilişsel okulun varsayımına göre yönetsel aktörün davranışlarını ve stratejik kararlarını çevre değil, aktörün inanç sistemi, değerleri, amaçları ve beklentileri belirlemektedir. Biliş araştırmalarının, bilişsel haritalama ve kavramlaştırma gibi bilişsel teorilerden beslenmesi, strateji faaliyetlerinin nasıl olduğunun anlaşılabilmesi için yönetsel aktörün bilişsel yapısının incelenmesi bir zorunluluk halini almaktadır (Mintzberg ve Lampel, 1999; Mintzberg vd., 1998).

En genel haliyle nörostrateji, beyin haritalama ve görüntüleme araç ve yöntemleri aracılığı ile karar verme anında aktörün aktive olan beyin bölgelerini inceleyen ve beyni değerlendiren bir alan olarak tanımlamaktadır (Ascher, 2018). Nörostrateji, aktörün sinir sistemini, beynini, karar verme anında kullandığı beyin bölgesini değerlendirmeye aldığı ve değerlendirmeleri yaparken nörobilimin sunduğu araç ve yöntemleri kullandığı için disiplinlerarası bir alandır.

İlgili alanyazın incelendiğinde bu düşünömsel çerçevenin, odak noktası biliş ve beyin olan nörobilim disiplini ile kesişmekte olduğu görülmektedir. Powel (2011), çalışmasında nörobilimin alt alanları içerisinde yer alan davranışsal, sosyal, bilişsel ve duygusal nörobilim araştırma alanlarının stratejik yönetim alanındaki bazı sorunsalları ele alabildiğini dolayısıyla nörobilim ve stratejik yönetim alanları arasında bağlantı kurma olasılığının güçlü olduğunu belirtmiştir. Bu alt alanlar arasında özellikle bilişsel nörobilimin, stratejik yönetim ile çok daha ilgili olduğu görülmektedir.

2.2.1. Nörobilimden Bilişsel Nörobilime

Nörobilim beynin fiziksel yapısını moleküler, hüresel, sistematik ve davranışsal analiz düzeylerinde araştırırken (Powell, 2011; Robinson-Riegler ve Robinson-Riegler, 2004), bilişsel nörobilim, beynin yapısını, işlevlerini ve bilişsel süreçlerini birtakım nörogörüntüleme yöntemleri ile incelemektedir (Gazzaniga, 2014; Alexiou vd., 2009). Bilişsel psikoloji, biyoloji, felsefe, antropoloji, dilbilim ve yapay zekâ disiplinlerinden yararlanan ve bu disiplinler arasında köprü kuran multidisipliner bir alan olan bilişsel nörobilim (Robinson-Riegler ve Robinson-Riegler, 2004; Ward, 2015), dil, hafıza, özbilinç gibi karmaşık zihinsel faaliyetlerin beyinde nasıl gerçekleştiğini, beynin zihni nasıl etkinleştirdiğini, davranışları nasıl etkilediğini sorgulamaktadır (Lent, 2010; Nord vd., 2006).

2.2.2. Bilişsel Nörobilimin Sosyal Bilim Araştırmalarındaki Yeri

Beyin ve nöral aktiviteler üzerine yapılan çalışmalar antik çağlara kadar uzansa da nörobilimin düşünümsel çerçevesi 1970’li yıllarda alanyazında yer bulmaya başlamıştır (Bear vd., 2007). Nörobilim gelişimini sürdürürken farklı disiplinlerden araştırmacıların katılımlarıyla disiplinlerarası bir yapıya bürünmüştür. Sosyal bilimler alanında yönetsel aktörlerin risk ve belirsizlik altında karar verme davranışlarını inceleyen iktisatçıların ekonomi ve nörobilim disiplinlerinin kesişmesiyle birtakım ekonomik analizler yapılabileceğini tespit etmeleri üzerine **nöroekonomi** kavramı alanyazında yer bulmuştur (Glimcher ve Rustichini, 2004; Camerer vd., 2005; Platt ve Glimcher, 1999). Daha sonra nörogörüntüleme araç ve yöntemleri kullanılarak tüketicilerin satın alma kararları esnasında beyinlerinin hangi bölgelerinin aktive olduğunu belirleyen, tüketicilerin zihinsel ve duygusal aktivasyonlarını inceleyerek renk, biçim, koku, müzik, marka gibi tercihlerini inceleyen **nöropazarlama** alanı doğmuştur (Lee vd., 2007; Fugate, 2007). Nörobilime olan ilginin artış göstermesi yönetim ve strateji alanına da sıçramış ve örgütsel bağlam kapsamında aktörlerin davranışlarını yani örgütsel olguları nörobilim araç ve yöntemleriyle inceleyen **örgütsel nörobilim** (Becker ve Cropanzano, 2010; Butler ve Senior, 2007) alanı doğmuştur. Bu alanda grup dinamikleri, tutum ve davranışlar, sosyal etki, ikna, direnç, ağırdan alma, örgütsel iklim gibi konuların nörobilimin sunduğu araç ve yöntemlerle incelenmesi çeşitli araştırmalarda yer bulmuştur (Becker ve Cropanzano, 2010; Butler ve Senior, 2007; Lee ve Chamberlain, 2007; Damasio, 2000). Bahsi geçen alanların dışında liderlik (Rock ve Schwartz, 2007), insan kaynakları yönetimi (Lane ve Scott, 2007), finans (Kuhnen ve Knutson, 2005) gibi alanlarda da nörobilimin iz bıraktığı görülmektedir (Powell, 2011).

2.2.3. Bilişsel Nörobilim Alanında Kullanılan Araç ve Yöntemler

Smith ve Kosslyn (2017) yapmış oldukları çalışmalarında biliş üzerine yapılmış araştırmalarda farklı yöntemlerin kullanıldığına işaret etmişlerdir. Verilen bir faaliyeti gerçekleştiren katılımcının gözlemlenebilir davranışlarının incelendiği **davranışsal yöntemler**, verilen bir fonksiyonu gerçekleştiren katılımcının beyin aktivasyonunun lokasyonunu inceleyen **nörogörüntüleme yöntemleri**, beyin fonksiyonu ile aktivasyonu arasındaki ilişkiyi inceleyen

nedensel nöral yöntemler, katılımcının zihninin hareketlerini inceleyen somut yöntemler ve zihinsel işlem ağı ilişkilerini inceleyen **sinir ağı yöntemleri** bahsi geçen yöntemlerdir.

Bilişsel nörobilim, nörobilim araç ve yöntemleri ile bilişi ve bilişsel süreçleri incelemektedir. İlgili alanyazın incelendiğinde beynin yapısını ve fonksiyonlarını görüntülemeye ileri teknolojik nörogörüntüleme araçlarının ve yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir ([Becker ve Menges, 2013](#); [Waldman vd., 2011](#)). Söz konusu araç ve yöntemler doğrudan beynin yapısını görüntüleyen **yapısal görüntüleme araç ve yöntemleri** ve birtakım zihinsel süreçlerin görüntülenmesinde kullanılan **işlevsel görüntüleme araç ve yöntemleri** olmak üzere iki sınıfta ele alınmaktadır. Bilişsel nörobilim alanda yaygın olarak işlevsel görüntüleme araç ve yöntemleri kullanılmakla beraber Bilgisayarlı Tomografi Taraması (CT), Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme (fNIRS), Pozitron Emisyon Tomografisi (PET), İşlevsel Yakın Kızılaltı Spektroskopi Tek Foton Emisyonlu Bilgisayarlı Tomografi (SPECT), Elektroensefalografi, Trankraniyal Manyetik Stimülasyon (TMS) bu araç ve yöntemler arasında yer almaktadır.

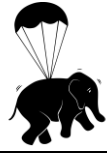
Bu yöntem ve araçlar arasında en yaygın kullanılanları EEG, fMRI, TMS ve fNIRS'dır. **EEG**, kafa derisine yerleştirilen elektrotlar vasıtasıyla beyin dalgalarının görüntülediği yöntemdir ([Liang, 2012](#); [Senior vd., 2011](#)). **fMRI**, kanın manyetik özelliğinden faydalanarak bazı faaliyetlerin beyindeki kanda bulunan oksijen seviyesinin bölgesel değişkenliğini belirlemek için kullanılan yöntemdir ([Niven ve Boorman, 2016](#); [Liang, 2012](#)). **TMS**, başa yerleştirilen bir bobin vasıtasıyla beynin belirli bölgelerindeki aktiviteleri manipüle eden küçük elektrik akımları üretilmektedir ([Senior, vd., 2011](#)). **fNIRS**, bilişsel faaliyetler süresinde kandaki beyin ön bölgesinden, kızılötesi ışık aracılığı ile oksijenli ve oksijensiz hemoglobinin miktarlarındaki değişimlere yönelik veri elde edilmektedir ([Şansal vd., 2014](#); [Tetik, 2012](#)).

Bu araç ve yöntemlerin yanı sıra bireylerin davranışlarının biyolojik göstergelerinin belirlenmesinde bazı aktivitelerde güven için oskitosin, güç için testosteron, fedakarlık için dopamin gibi salınan hormonlar ([Robertson vd., 2017](#); [Powell, 2011](#)) incelenebilmektedir. Buna ilaveten bireyin bazı aktivasyonlar karşısında göz bebeğinin takibi yapılabilmekte, cilt iletkenliği ve kalp atış hızı ölçülebilmektedir ([Becker ve Menges, 2013](#); [Liang, 2012](#)). Bu yöntemler doğrudan beyin aktivasyonunu görüntüleyememekte ancak erişilen bulgular sinir sistemi hakkında bilgi vermektedir ([Vom Brocke vd., 2011](#)).

Söz konusu araç ve yöntemler ile bir faaliyeti yerine getiren bireyin beyninin hangi alanlarının aktive olduğunun, bu aktivasyon ile faaliyet arasındaki ilişkinin ve faaliyetlerin bilişsel temellerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışma, nörostrateji kavramını stratejik yönetim alanına katkıları, temelleri, gelişim seyri, tanımı, sınırlılıkları üzerinden tartışmaya açmak amacını taşımaktadır. Nörobilimin kullandığı yöntem ve araçların kullanılması stratejik yönetim alanında yeni açılımların yakalanmasına

katkı sunabilmektedir. Çünkü nörobilimsel araçlar, araştırmacılara, aktörlerin davranışlarını ve stratejik karar alma süreçlerini diğer bir ifade ile örtülü tutumlarını, otomatik bedensel tepkilerini, bilinçsiz bir şekilde işleyen beyin süreçlerini, aktörlerin nasıl düşündüklerini, hissettiklerini ve hareket ettiklerini anlamalarına imkân sunmaktadır (Radtke Caneppele vd., 2022). Ancak bu noktada bazı kavramların birbirine karıştırılması ihtimali ve nörobilimin bazı sınırlılıklarının olduğu göz ardı edilmemelidir.

Dikkat edilmesi gereken birinci husus nörostrateji ile davranışsal strateji ve örgütsel nörobilim kavramlarının birbirlerinden farklı kavramlar olduklarıdır. Öncü tanıma göre davranışsal strateji, insana özgü duygu, sosyal davranış ve biliş ile ilgili varsayımların stratejik yönetim alanında kullanılmasıyla ilgilenen, strateji süreçleri ile davranışsal özelliklerin stratejilerin üretilmesi üzerindeki etkilerini anlamaya çalışan ve bilişsel psikoloji ve sosyal psikolojiden beslenen bir disiplindir (March, 2018; Powel, vd., 2011). Amaçları benzerlik gösterse de yöntem ve analiz birimi açısından nörostratejiden ayrılmaktadır. Davranışsal strateji biliş ve karara dair varsayımları bireyin kendisini analiz ederek belirlemeye çalışırken, nörostrateji aktörün karar verdiği anda aktive olan beyin bölgelerini birtakım nöro görüntüleme araçları aracılığıyla inceleyerek beyni değerlendirmektedir. Örgütsel nörobilim ise grup dinamikleri, tutum ve davranışlar, sosyal etki, ikna, direnç, ağırdan alma, örgütsel iklim gibi örgütsel olguları nörobilimin sunduğu araç ve yöntemleri kullanarak (Becker ve Cropanzano, 2010; Butler ve Senior, 2007; Lee ve Chamberlain, 2007; Damasio, 2000) aktörün karar vermesini değil neden, sonuç etkileşimini incelemektedir. Görüldüğü üzere örgütsel nörobilim ve nörostrateji analiz birimleri ve yöntem açısından farklılık göstermektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken ikinci husus ise nörostratejinin yakından ilişkili olduğu nörobilimin sahip olduğu sınırlılıktır. Bu noktada belki de en önemli sınırlılık hatalı sonuçlara neden olabilecek tüm değişkenlerin kontrolünün sağlanamaması sonucu, aktörün karar esnasında aktive olan beyin bölümü ile o an içerisinde bulunduğu zihinsel durumun ilişkilendirilmesinde mantıksal çıkarım hatalarının oluşabilmesidir. Buna ilaveten, nöro görüntüleme araçlarının maliyetleri (Laureiro-Martínez, vd., 2015b) ve elde edilen sonuçların analizlerinin yönetim konularıyla entegre edilerek yorumlanması araştırma yapmayı önemli ölçüde sınırlayabilmektedir (Ward, 2015). Ayrıca bu tarz araştırmaları yapmak için gönüllüleri bulmak da önemli bir sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Laureiro-Martínez vd., (2015b), Bennett ve Hacker (2003) gibi araştırmacılar görüntüleme esnasında aktöre ait bazı beyin anormalliklerinin tesadüfen tespiti, araştırmacıların bu sorunların üstesinden gelmek için yeterli hazırlığa sahip olmamaları, davranışsal anormallikleri olan aktörlerin bilinmeden araştırmaya dahil edilmesi, tek bir sonucun bütüne genellenmesi, beyne ilgi duyan grupların, sonuçları, kişisel çıkar için kullanmaya kalkması ve elde edilen sonuçların işe alma veya işten çıkarma için kullanılması gibi bazı etik sorunlara dikkat çekmişlerdir (Ascher, vd., 2018).

Powell'ın (2011) çalışmasıyla alanyazında yer edinen nörostrateji, stratejik yönetim araştırmalarının odağını elbette değiştirmeyecektir. Ancak stratejik yönetime ait belirli araştırma sorularının yanıtlanmasına ek yanıtlar getirerek katkı sunacağı açıktır. Laureiro-

Martínez ve çalışma arkadaşlarının (2015a) belirttiği gibi nörostrateji, yönetsel aktörün sadece kararları ve/veya karar performanslarını ölçülemek için değil aynı zamanda onların uyaranların varlığında stratejik bir eylem oluştururken nasıl harekete geçtiklerine dair kesin ölçümler sunabilir. Bunun sonucu olarak nörostrateji, genel olarak stratejik yönetim alanını özel olarak tepe yönetim takımları (upper echalon teori) ve uygulamada strateji (strategy as practice) yaklaşımlarını genişletici bir etki yaratabilir.

Stratejik yönetim doğası gereği davranışsaldır ve nörobilimin desteği ile beyin mekanizmalarına dayalı davranışların anlaşılması mümkün olabilmektedir (Radtke Caneppele vd., 2022). Lindebaum (2016), karmaşık bir durumun indirgemeci olması ve pratikte yarar sağlamak yerine ona zarar verebilecek birtakım sonuçlara yol açması hususunda endişelerini dile getirmiş olsa da stratejik yönetim çalışmalarında nörobilim araçlarının kullanılması alana yeni içgörüler kazandırma ve katkı verme potansiyeli sunmaktadır (Radtke Caneppele vd., 2022; Ashkanasy vd., 2014). Bireylerin davranışları sosyal bağlamdan etkilenmektedir ancak bu etkilerin altında yatan mekanizmalar hala tam olarak anlaşılammıştır (Radtke Caneppele vd., 2022). Bu noktada kat edilecek yol varken stratejik yönetimde disiplinlerarası uygulama olarak kabul edilen nörobilimden ve nörobilim araçlarından yararlanmak gerekmektedir. Böylece ilgili alan aktörlerin mikro temellerini ve karmaşık sosyal olguları analiz etme imkanı yakalayabilecektir.

Bu alanın genişleyebilmesi için stratejistlerin ve stratejik yönetim akademisyenlerinin, nörologlar ile birlikte çalışması gerekmektedir. Böylece yönetsel aktörün nöron aktivitelerinin stratejik seçim, karar verme, stratejik eylem oluştururken nasıl harekete geçtiklerini görünür kılma gibi durumlar üzerindeki etkileri ortaya konulabilir. Powell (2011) öncü makalesinde stratejik yönetim alanı için önemli olan dikkat, keşif ve sömürü (exploration and exploitation), belirsizlik altında karar verme, kurumsal ve rekabetçi strateji, örgütsel rutinler ve teşvikler, liderlik ve girişimcilik ve tavsiye ile karar verme araştırma akımları içerisinde yer alan soruların yanıtlanması noktasında nörostratejinin uygun yollar sunacağını belirtmektedir. Bunun için alanda uygulamalı çalışmalara ihtiyaç duyulduğu açıkça görülmektedir. Bu bağlamda karar verme sürecinde etkin olan aktörlerin işbirliği ve nörobilimin sunduğu araçların desteği ile strateji pratiklerinin psikolojik temellerini yansıtabilecek ampirik çalışmalar yapılabilir. Bu ampirik çalışmaların sonuçları ilgili alanın gelişmesine katkı sunacağı gibi örgüt bağlamında, örgütsel amaçları destekleyebilecek stratejiler oluşturulmasına da katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Alexiou, K., Zamenopoulos, T., Johnson, J., & Gilbert, S. (2009). Exploring the neurological basis of design cognition using brain imaging: Some preliminary results. *Design Studies*, 30(6), 623-647.
- Almaz, F. (2017). *Uygulamada Strateji Yaklaşımı ile Tepe Yönetim Takımını Oluşturan Aktörlerin Kendi İçlerinde ve Örgüt Yapısı ile Etkileşimlerinin İncelenmesi: Hastaneler Üzerinde Nitel Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi.

- Almaz, F. (2021). *Üst kademe teorisi, tepe yönetim takımlarını anlamak*. İKSAD Yayinevi.
- Andrews, K. R., Learned, E. P., Christensen, C. R., & Guth, W. (1965). *Business policy: Text and cases*. R.D. Irwin: Homewood.
- Ansoff, H. I. (1965). *Corporate strategy*. McGraw-Hill.
- Ascher D., Silva, W., Polowczyk, J., Damião da Silva, E. (2018). Neurostrategy: An advance through the paradigm epistemological in strategic management? *Strategic Management Journal*, 17, 1-19.
- Ashkanasy, N. M., Becker, W. J., & Waldman, D. A. (2014). Neuroscience and organizational behavior: Avoiding both neuro-euphoria and neuro-phobia. *Journal of Organizational Behavior*, 35(7), 909-919.
- Barca, M. (2005). Stratejik yönetim düşüncesinin evrimi: Bilimsel bir disiplinin oluşum hikâyesi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 7-38.
- Barca, M. (2009). *Stratejik yönetim düşüncesinin gelişimi*. Ankara Sanayi Odası.
- Barney, J. B. (1991). Firm resources and sustainable competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
- Bear, M. F., Connors, B. W., ve Paradiso, M. A. (2007). Synaptic Transmission. In, E. Lupash, Connolly, B. Dileria, ve P.C. Williams (Eds.), *Neurosci. - Explor. Brain*. (pp. 102, 3rd edition). Lippincott Williams & Wilkins.
- Becker, W., & Menges, J. I. (2013). Biological implicit measures in HRM and OB: A question of how not if. *Human Resource Management Review*, 23(3), 219-228.
- Becker, W. J., & Cropanzano, R. (2010). Organizational neuroscience: The promise and prospects of an emerging discipline. *Journal of Organizational Behavior*, 31(7), 1055-1059.
- Bennett M., & Hacker P. (2003). *Philosophical foundations of neuroscience*. Wiley-Blackwell.
- Butler, M., & Senior, C. (2007). Toward an organizational cognitive neuroscience. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1118(1), 1-17.
- Camerer, C., Loewenstein, G., & Prelec, D. (2005). Neuroeconomics: How neuroscience can inform economics. *Journal of Economic Literature*, 43(1), 9-64.
- Cirelli, C., Pompeiano, M., & Tononi, G. (1996). Neuronal gene expression in the waking state: A role for the locus coeruleus. *Science*, 274(5290), 1211-1215.
- Cuffari, B. (2020). *The anatomy of the human brain*. News Medical. <https://www.news-medical.net/health/The-Anatomy-of-the-Human-Brain.aspx> (Erişim Tarihi: 03 Eylül 2022).
- Damasio, A. (2000). *The feeling of what happens: Body, emotion and the making of consciousness*. Vintage.

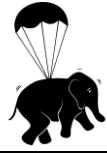
- Dolan, R. J. (2002). Emotion, cognition, and behavior. *Science*, 298(5596), 1191-1194.
- Erkut, H. (2009). *Stratejik yönetimin temelleri-yönetimin kanatları* (Birinci Basım). Yalın Yayıncılık.
- Fields, R. D., & Stevens-Graham, B. (2002). New insights into neuron-glia communication. *Science*, 298(5593), 556-562.
- Fischbach, G. D. (1992). Mind and brain. *Scientific American*, 267(3), 48-59.
- Fugate, D. L. (2007). Neuromarketing: A layman's look at neuroscience and its potential application to marketing practice. *Journal of Consumer Marketing*, 24(7), 385-394.
- Gazzaniga, M. S. (2014). The cognitive sciences. In M.S. Gazzaniga (Eds.), *Handbook of cognitive neuroscience*. (pp. 3-13, 1st edition). Springer.
- Glimcher, P. W., & Rustichini, A. (2004). Neuroeconomics: The consilience of brain and decision. *Science*, 306(5695), 447-452.
- Hambrick, D. C., & Mason, P. A. (1984). Upper echelons: The organization as a reflection of its top managers. *Academy of Management Review*, 9(2), 193-206.
- Hamel, G., & Prahalad, C.K. (1993). Strategy as stretch and leverage. *Harvard Business Review*, 71(2), 75-84.
- Hatten, K. J., Schendel, D. E., & Cooper, A. C. (1978). A strategic model of the us brewing industry, 1952-1971. *Academy of Management Journal*, 21(4), 592- 610.
- Holroyd, C. B., & Coles, M. G. (2002). The neural basis of human error processing: Reinforcement learning, dopamine, and the error-related negativity. *Psychological Review*, 109(4), 679-709.
- Huphysics (2022). *Nöronların elektrik devreleri biçiminde modellenmesi*. <http://huphysics.org/2021/03/noronlarin-elektrik-devreleri-biciminde-modellenmesi/> (Erişim Tarihi: 03 Eylül 2022).
- Jarzabkowski, P., & Spee, P. (2009). Strategy As Practice: A review and future directions for the field. *International Journal of Management Reviews*, 11(1), 69-95.
- Kuhnen, C. M., & Knutson, B. (2005). The neural basis of financial risk taking. *Neuron*, 47(5), 763-770.
- Lane, V., & Scott, S. (2007). The neural network model of organizational identification. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 104(2), 175-192.
- Laureiro-Martínez, D., Brusoni, S., Canessa, N., & Zollo, M. (2015a). Understanding the exploration-exploitation dilemma: An fMRI study of attention control and decision-making performance. *Strategic Management Journal*, 36(3), 319-338.
- Laureiro-Martínez, D., Venkatraman, V., Cappa, S., Zollo, M., & Brusoni, S. (2015b). Cognitive neurosciences and strategic management: Challenges and opportunities in tying the knot. *Cognition and Strategy Advances in Strategic Management*, 32, 355-374.

- Lee, N., & Chamberlain, L. (2007). Neuroimaging and psychophysiological measurement in organizational research: An agenda for research in organizational cognitive neuroscience. *New York Academy of Sciences*, 1118(1), 18-42.
- Lee, N., Broderick, A. J., & Chamberlain, L. (2007). What is 'Neuromarketing'? A discussion and agenda for future research. *International Journal of Psychophysiology*, 63(2), 199-204.
- Lent, R. (2010). *Cem bilhões de neurônios? Conceitos e fundamentos da neurociência* (2nd Edition). Atheneu.
- Liang, T. P. (2012). Cognitive neuroscience in information systems research. *Pacific Asia Journal of the Association for Information Systems*, 4(1), 1.
- Lindebaum, D. (2016). Critical essay: Building new management theories on sound data? The case of neuroscience. *Human Relations*, 69(3), 537-550.
- March, J. G. (2018). Some thoughts on the development of disciplines, with particular attention to behavioral strategy. *Behavioral Strategy in Perspective (Advances in Strategic Management)*, 39, 13-21.
- Mintzberg, H. (1978). Patterns in strategy formulation. *Management Science*, 24(9), 934-938.
- Mintzberg, H., & Lampel, J. (1999). Reflecting on the strategy process. *MIT Sloan Management Review*, 40(3), 21-30.
- Mintzberg, H., Ahlstrand, B., & Lampel, J. (1998). *Strategy safari*. Prentice Hall.
- Niven, K., & Boorman, L. (2016). Assumptions beyond the science: Encouraging cautious conclusions about functional magnetic resonance imaging research on organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 37(8), 1150-1177.
- Nord, W. R., Hardy, C., & Clegg, S. R. (2006). *The sage handbook of organization studies*. Sage.
- O'Connor, M. K., & Netting, F. E. (2009). *Organization practice*. John Wiley & Sons Inc.
- Peteraf, M. A. (1993). The cornerstones of competitive advantage: A resource-based view. *Strategic Management Journal*, 14(3), 179-191.
- Platt, M. L., & Glimcher, P. W. (1999). Neural correlates of decision variables in parietal cortex. *Nature*, 400(6741), 233-238.
- Plotnik, R. (2009). *Psikolojiye giriş* (Çev. Tamer Geniş). Kaknüs Yayınları.
- Plotnik, R., & Kouyoumdjian, H. (2013). *Introduction to psychology*. Cengage Learning.
- Polowczyk, J. (2012). Nowe wyzwania-strategie: Behawioralna i neurostrategia. *Przegląd Organizacji*, (12), 7-11.
- Porter, M. E. (1980). *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. Free Press.

- Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. Free Press.
- Powell, T. C. (2011). Neurostrategy. *Strategic Management Journal*, 32(13), 1484-1499.
- Powell, T. C. (2014). Strategic management and the person. *Strategic Organization*, 12(3), 200-207.
- Quinn, J. B. (1980). *Strategies for change: Logical incrementalism*. Homewood.
- Radtke Caneppele, N., Ribeiro Serra, F. A., Contreras Pinochet, L. H., & Ramos Ribeiro, I. M. (2022). Potential and challenges for using neuroscientific tools in strategic management studies. *RAUSP Management Journal*, 57, 235-263.
- Ramachandran, V. (2004). *A brief tour of human consciousness*. Pi Press.
- Robertson, D. C., Voegtlin, C., & Maak, T. (2017). Business ethics: The promise of neuroscience. *Journal of Business Ethics*, 144, 679-697.
- Robinson-Riegler, G., & Robinson-Riegler, B. (2004). *Reasoning, judgment and decision-making. Cognitive psychology: applying the science of the mind*. Pearson/Allyn and Bacon.
- Rock, D., & Schwartz, J. (2007). The neuroscience of leadership. Reclaiming children and youth. *Brain and Behavior*, 16(3), 10-17.
- Rumelt, R. P. (1974). *Strategy, structure, and economic performance division of research*. Harvard Business School.
- Sadler, P. (2003). *Strategic management*. Kogan Page Limited.
- Schoeff, R. W. (1972). *Challenge for Tomorrow's Managers*. Mont Nutr Conf Proc.
- Senior, C., Lee, N., & Butler, M. (2011). Organizational cognitive neuroscience. *Organization Science*, 22, 804-815.
- Smith, A. (1993). *İnsan, yapısı ve yaşamı* (Çev. O. Erzen & N. Tektaş). Remzi Kitapevi.
- Smith, E., & Kosslyn, S. M. (2017). *Bilişsel psikoloji* (Çev. M. Şahin). Nobel.
- Spencer, R. M., Zelaznik, H. N., Diedrichsen, J., & Ivry, R. B. (2003). Disrupted timing of discontinuous but not continuous movements by cerebellar lesions. *Science*, 300(5624), 1437-1439.
- Şansal, F., Gökdag, Y. E., Şahin, D., Keskin, Y., Yılmaz, Ö. Y., & Akin, A. (2014). Frontal brain activation during a Go/NoGo response inhibition task: An fNIRS study. In *2014 22nd Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU)* (pp. 2047-2049). IEEE.
- Tetik, M. (2012). *Beyin İşlevsel Yakın Kızılötesi Ölçümünü Etkileyen Etmenlerin Değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

- Uzbay, İ. T. (2016). Beyni anlamak sadece nörobilim ile mümkün mü? Beyin yüzyılında nörolojik bilimlerden sosyal bilimlere yeni açılımlar, yeni yaklaşımlar. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 119-155.
- Brocke, J. V., Riedl, R., & Léger, P. M. (2011). Neuroscience in design-oriented research: exploring new potentials. In *International Conference on Design Science Research in Information Systems* (pp. 427-439). Springer.
- Waldman, D. A., Balthazard, P. A., & Peterson, S. J. (2011). Leadership and neuroscience: Can we revolutionize the way that inspirational leaders are identified and developed? *Academy of Management Perspectives*, 25(1), 60-74.
- Ward, J. (2015). *The student's guide to cognitive neuroscience*. Taylor and Francis.
- Wernerfelt, B. (1984). A resource-based view of the firm. *Strategic Management Journal*, 5(2), 171-180.
- Whittington, R. (1996). Strategy as practice. *Long Range Planning*, 29(5), 731-735.
- Wrigley L. (1970). *Divisional Autonomy and Diversification* (Unpublished Doctoral Dissertation). Cambridge, MA: Harvard University.
- Zhao, Y., & Siau, K. (2016). Cognitive neuroscience in information systems research. *Journal of Database Management*, 27(1), 58-73.

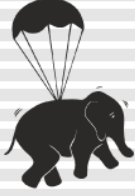
Katkı Oranı Beyanı: Tek yazarlı olan bu çalışmada yazarın katkı oranı %100'dür.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale benzerlik tespit yazılımlarıyla taranmıştır.

*Toksik Liderlik ve Toksik Örgüt Ortamı: Kavramsal Bir Çalışma**

Egemen Doğan¹ Abdullah Kıray²

Received/ Başvuru: 23.09.2022

Accepted/ Kabul: 05.12.2022

Published/ Yayın: 30.12.2022

Özet

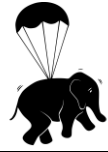
Bu çalışmanın amacı, toksik liderliği ve toksik örgüt ortamını kavramsallaştırarak liderliğin karanlık yönü ile ilgili kavramsal bir çerçeve oluşturmaktır. Bu çalışma bağlamında, toksik liderlik, toksik çalışanlar ve toksik örgüt kavramları tartışılarak toksik liderliğin örgüte ve örgüt içerisinde çalışanlara yönelik etkileri ortaya koyulmuştur. Araştırma kapsamında, toksik liderlik ile ilgili yapılan çalışmaların, ortak ve farklı yönleri ele alınarak eleştirel bir anlatım tekniği kullanılmıştır. Bu çalışma ile birlikte, olumsuz liderlik özelliklerinden biri olan toksik liderlik diğer negatif liderlik türleri ile karşılaştırılarak toksik liderliğin bulunduğu çevredeki örgütsel yapıyı nasıl şekillendirildiği ortaya konmuştur. Çalışmanın literatüre olan temel katkısı, liderliği olumlayan genel literatürün aksine liderliğin karanlık yüzünü vurgulayıp mevcut literatürdeki bilgilere dayanarak oluşturulan kavramsal çerçeveyi hem akademik camianın hem de uygulayıcıların kullanımına sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: toksik liderlik, toksik örgüt, toksik çalışanlar, kavramsal çerçeve, örgüt çalışmaları

* Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi Yönetim ve Organizasyon bölümü öğrencisi Egemen DOĞAN'ın yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Çanakkale, Türkiye, egemen190510@icloud.com, Orcid: 0000-0002-0067-7973

² Dr.Öğr.Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Çanakkale, Türkiye, abdullahkiray@gmail.com, Orcid: 0000-0003-1734-8364

Toxic Leadership and the Toxic Organizational Environment: A Conceptual Study

Abstract

The aim of this study is to conceptualize toxic leadership and the toxic organizational environment in order to create a conceptual framework for the dark side of leadership. In the context of this study, the concepts of toxic leadership, toxic employees and toxic organization are discussed and the effects of toxic leadership on the organization and the employees in the organization are revealed. Within the scope of the research, a critical narrative technique was used by considering the common and different aspects of the studies on toxic leadership. With this study, toxic leadership, which is one of the adverse leadership characteristics, was compared with other types of adverse leadership, and how toxic leadership shaped the organizational structure in its environment was revealed. The main contribution of the study to the literature is to emphasize the dark side of leadership, contrary to the general literature that affirms leadership, and to present the conceptual framework created based on the knowledge in the existing literature to the use of both the academic community and the practitioners.

Keywords: toxic leadership, toxic organization, toxic workers, conceptual framework, organisation studies

EXTENDED ABSTRACT

Background & Purpose: The main purpose of this study is to create a conceptual framework on the dark side of leadership in the light of research. It is aimed to reveal the abuse caused by the toxic leader, toxic employee and toxic organization to the organization, the employees of the organization and the stakeholders of the organization. By comparing Toxic leadership with other types of negative leadership, the differences between them are revealed. As a result of the research; the dark side of leadership affects different behavioral patterns. The toxic leadership concept is known to harm organizations and workers. In addition, this concept is encountered in many fields. Within the scope of the studies examined; how a toxic environment affects organizations, workers, and working order and what happens when it is affected by them have been revealed. Dr. Marcia Lynn Whicker (1996) is the first person to state that there are three different leadership dimensions in organizations. She classified three different leadership dimensions as trustworthy, transitional and toxic (Singh et al., 2019). Studies have shown that; there is a direct relationship between toxic leadership, employee satisfaction, and work stress (Akkuş and Ünsar, 2019b). The person who is exhibiting toxic behavior is seen as a toxic worker. Studies have been made on about managers and leaders however there aren't any different studies about toxic leadership and toxic management. Management must be implemented function for all organizations however leadership is a kind of relationship which is providing vision and dynamizing the organization (Herdman, 2012). There are differences between managers and leaders. A manager; is a person who is a member of the organization who directs the employees by undertaking the roles determined for him in the organization and achieving the goals of the organization (Bayat, 2005).

Conclusion: Toxic leadership is observed not only in terms of leadership or management extent but also in terms of employees and organizational environment. To describe leadership behaviors as "toxic", It must appear consciously. Also, that behavior has to be harmful to the opposite side. It is known that toxic situations are caused not only by the manager but also by restrictions and employees. Employees' previous experiences, personal characteristics and the environment they interact with can cause them exhibit negative behaviors. According to the guidelines in the literature on toxic leadership; It has been determined that toxic leadership, which has an effect on employees, significantly reduces employee motivation and employee performance (Kırbaç, 2013; Yalçınsoy and Işık, 2018; Demir, 2020). Considering the differences between manager and leadership, it can be said that a toxic leader is more harmful than a toxic manager. Because the leader's level of influence over his followers can be much more severe, especially when he has managerial powers. In order to lead a peaceful and productive life, organizations need to choose their leaders well, prefer leaders with positive leadership characteristics, and avoid negative leaders such as toxic leaders.

1. GİRİŞ

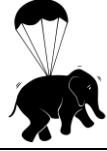
Liderlik hakkında yapılan çalışmaların genellikle, lider statüsündeki bireyin idol olarak alındığı, örnek gösterildiği ve bireylerin çalışma motivasyonlarını arttırması gibi olumlu özelliklerinden bahsedilmektedir (Çırpan, 1999; Özsalmanlı, 2005). Bilim insanları olumlu özelliklerin yanı sıra olumsuz özelliklere de değinmişlerdir. Özellikle; adaletsizlik, siyasi üslup, saldırganlık, etik olmayan davranış vb. konular üzerinde çalışmalara yönelerek olumsuz özelliklerin de mevcut olduğu vurgulanmıştır (Karakitapoğlu-Aygün ve Gümüşoğlu, 2012). Pozitif olmayan liderlik türleri arasında; liderliğin karanlık yönü, küçük zorbalık, istismarcı yönetim, kötü liderlik, zayıf liderlik, caydırıcı liderlik ve toksik liderlik vardır.

Araştırmalar neticesinde liderliğin karanlık yüzü, gösterdikleri olumsuz davranış kalıplarına göre farklılık göstermektedir. Fakat negatif liderlik türleri, genel olarak değerlendirildiğinde, bunların birbirleri ile karıştırıldığı ileri sürülebilir. Toksik liderliğin de diğer negatif kavramlarla karıştırılıp, toksik boyutu sadece liderlik üzerinden ele alan çalışmalara (Unur ve Pekerşen, 2017; Demir, 2020) rastlanmaktadır. Oysaki toksik kavramının, farklı açılardan bir bütün olarak ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

Örgüte, çalışanlara ve kendine zarar veren liderlik türlerinden biri olan toksik liderlik kavramı, yönetim alanının gelişmesiyle beraber olumsuz liderlik çalışmalarında yerini almıştır. Toksik liderlik davranışı sergileyen bireyler; bilinçli ve sistemli bir şekilde örgüte, bireye ya da işleyişe zarar veren olumsuz bir davranış kalıbı sergilemektedir (Eriş ve Arun, 2020). Toksik liderlik hakkında kavramsal bir çalışma yapmanın amacı, örgütleri etkileyen toksik kavramının irdelenip, geniş bir perspektiften bakılarak farklı yönlerini ortaya koymaktır. Genellikle liderlerin toksik oluşumu yarattığını, baskıcı ve yıkıcı özellikleri örgüte aktardığı ifade edilse de zaman zaman astlar tarafından da üst yöneticilere veya aynı statüdeki ekip arkadaşlarına baskı uygulanabilir (Bektaş ve Erkal, 2020). Bundan dolayı toksik bir ortamda; liderler, takipçileri ve örgütün nasıl birbirlerini olumsuz etkiledikleri ve etkilendiklerinde neler olduğu ele alınan çalışmalar kapsamında incelenmiştir. Negatif liderlik türleri arasında benzer yönler ve farklı yönler mevcuttur (Gündüz ve Dedekorkut, 2014). Bu kavramlar genellikle birbirleri ile karıştırılsa da toksik liderlik bu çalışmada ayrıca ele alınıp detaylandırılmıştır. Bu çalışmada toksik liderlik ve toksik örgüt ortamının nasıl şekillendiği ve bu iki kavramın birbirini nasıl etkilediği kavramsal bir şekilde tartışılmaktadır. Toksik liderler, toksik örgütün oluşmasını tetikleyip tetiklemeyeceği ya da toksik örgütler kendi toksik liderini veya yöneticisini yaratıp yaratamayacağı konusu ele alınmıştır.

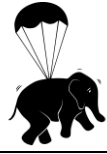
2. TOKSİK LİDERLİĞİN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

Toksik liderlik kavramı hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde genel bir fikir birliği oluşturulmadığı görülmüştür. Fakat Dr. Marcia Lynn Whicker'in (1996) örgütlerde üç farklı liderlik boyutu olduğunu belirten ilk kişidir. Üç farklı liderlik boyutunu güvenilir (trustworthy), geçişçi (transitional) ve toksik (toxic) olarak sınıflandırmıştır (Singh vd., 2019). Whicker (1996) toksik liderliği; tedirgin, şikâyetçi, düşmanca ve art niyetli olarak tanımlamaktadır

(Kahveci vd., 2019). Toksik liderliği ana hatlarıyla tanımlayabilmek güç olabilir. Bunun nedeni, bazı çalışanlar böyle bir lideri kuruluş için kahramanca bir kurtarıcı olarak algılar. Çünkü bireysel hedeflerine ulaşmak için destekleyebilirler. Diğer çalışanlarda bu durumun oldukça zahmetli olduğunu düşünür (Koo vd., 2022) Wilson-Starks, Toxic Leadership adlı çalışmasında toksik liderliği insanlara ve örgüte zarar veren bir yaklaşım olarak değerlendirerek aşırı kontrolcü karakteristiği nedeniyle örgütte bulunan coşku, yaratıcılık, yenilikçiliği zehirlediğini ve var olanı yıktığını belirtmiştir. Bu düşünceye ek olarak Işıkkay (2020) toksik liderlerin; istismarcı bir kontrol yapısında olmalarının iş görenlere ve örgüte zarar verdiğini ve şahsi çıkarlarını her şeyin önünde tuttuklarını belirtmiştir.

Toksik Liderlik davranışlarını Davis (2016) beş ana gruba ayırmıştır. Zorba davranışlar, kötü davranışlar, yozlaşmış davranışlar, sokak dövüşçüsü davranışları ve duygusuz davranışlardır. Babadağ (2018), toksik liderliği kapsamlı bir şekilde incelediği ‘Öncülleri ve Ardılları ile Toksik Liderlik’ adlı çalışmasında yozlaşmış liderleri; etik olmayan ve dürüstlük göstermeyen davranış kalıplarında tanımlamaktadır. Davis’in davranış tanımları incelendiğinde, sokak dövüşçüsü davranış biçimini, insanların ve nesnelerin manipülasyonu altında kendi takipçilerine iyi davranırken başkalarına karşı nefreti aşılması olarak tanımlamaktadır. Duygusuz davranış kalıpları ise lider yetiştirmemek ve takipçilerin en belirgin korkuları üzerinde baskı kurmak şeklinde belirtmiştir. Lipman-Blumen toksik liderliği iki ayrı boyutla açıklamıştır (akt. Çetinkaya ve Ordu, 2017). Bunlar; kasıtlı toksik liderlik ve kasıtlı olmayan toksik liderlik türüdür. Kasıtlı toksik liderler, bir işletme içinde mevkisini yükseltmek için potansiyel rakiplerini bilinçli olarak yaralayan bireylerdir. Kasıtsız toksik liderler ise, bir örgüte sırf davranış biçimiyle büyük boyutlarda zarar veren kişilerdir. Bu kişiler daha çok anlamsız ve sorumsuz davranan yetersiz kişilerdir. Fiziksel boyutta zarar vermek, taciz, dışlama gibi kavramlar zorbalık davranışlarına girerken astlar üzerinde baskı kurmak ve korkutmak kötü davranışlara girmektedir (Davis, 2016). İkiyüzlü örgütsel davranış ile toksik liderlik davranışları arasında benzerlik olduğu yapılan bir çalışmada ortaya konmuştur. Bu çalışmaya göre; dürüstlükten yoksun olma, sosyal dışlanma, eşitsizlik, bölücülük, başkalarının güvenliğine yönelik tehdit ve taciz gibi tutum ve davranışlar hem ikiyüzlü hem de toksik liderlik davranışları arasına girmektedir (Yaghi ve Yaghi, 2021). Zarar verici davranışların oluşmasında, kişilik özelliklerinin etkili olabileceği varsayılmaktadır (Kara, 2020). Uncu (2020) özellikle öngörülemez davranış biçiminin Stalin ve Hitler üzerinden çokça görülebileceğini belirtmektedir. Schmidt’in (2008) toksik yöneticiler ve liderler hakkında oluşturduğu tablo incelendiğinde toksik liderliğin etkilerini ve boyutlarını sınıflandırıldığını görülmektedir.

Tablo 1. Toksik Yöneticiler ve Liderler ile İlgili Tanımlar

YAZARLAR	TANIMLAR	BOYUTLAR	ETKİLER
Whicker(1996)	<ul style="list-style-type: none">- Uyumsuz, tedirgin ve kötü niyetli olurlar-Diğer bireylerin pozisyonun düşmesine sevinirler-Bireysel yetersizliklerini saklamada başarılı olurlar-Bencil değerlere odaklanırlar ve aldatıcı bir zekâları vardır ve gerçekten bu yöneticiler/ liderler zehirlidirler.	<ul style="list-style-type: none">-Çalışanlarına Kötü Davranan-Narsist	<ul style="list-style-type: none">-Moral Bozucu-Negatif İklim Yaratma
Lipman-Blumen (2005)	<ul style="list-style-type: none">-Çok sayıda yıkıcı davranış sergilerler ve işlevsiz kişisel özellikleri vardır. Bu davranışları ve özellikleri toksik olarak nitelendirebilmek adına örgütler ve çalışanlar üzerinde kalıcı hasar vermesi gerekir.	<ul style="list-style-type: none">-Çalışanlarına Kötü Davranan-Kontrol/Boğucu-Narsist	<ul style="list-style-type: none">-Moral Bozucu-Negatif İklim Yaratma
Wilson-Starks (2003)	<ul style="list-style-type: none">-Davranışlarıyla, bireylerin ve örgütlerin zehirlemeyle de insanların ve örgütlerin coşkularına, yaratıcılıklarına, özgürlüklerine ve yenilikçiliklerine zarar verirler. Toksik yöneticiler/ liderler zehirlerini sıkı denetimleri aracılığıyla aktarırlar.	<ul style="list-style-type: none">-Çalışanlarına Kötü Davranan-Kontrol/Boğucu	<ul style="list-style-type: none">-Moral Bozucu-Negatif İklim Yaratma
Reed (2004)	<p>İş kademelerinin moral ve iklimini kümülatif olarak düşüren davranışlar sergilerler. Toksik yöneticilerin/liderlerin temel üç belirtisi mevcuttur;</p> <ol style="list-style-type: none">1-Görünür bir şekilde personele karşı ilgi eksikliği2-Örgütsel iklimi negatif olarak etkileyen kişisel ya da kişiler arası teknikler3-Astları, kişisel çıkarına göre motive etmesi.	<ul style="list-style-type: none">-Çalışanlarına Kötü Davranan-Narsist	<ul style="list-style-type: none">-Moral Bozucu-Negatif İklim Yaratma
Flynn (1999)	<p>Zorbalık yapan, tehdit eden ve bağırarak yöneticidir.</p> <ul style="list-style-type: none">- Ruh halleri herhangi bir iş gününün iklimini belirler. Çalışanları koridorlarda ve ofislerinde sempatik bir şekilde davranmaya zorlarlar. Başkalarının arkasından konuşan, onları küçük gören patronlardır.	<ul style="list-style-type: none">-Çalışanlarına Kötü Davranan-Kontrol/Boğucu	<ul style="list-style-type: none">-Moral Bozucu-Negatif İklim Yaratma

Kaynak: Schmidt, 2008

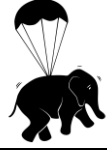

Tablo 1 incelendiğinde farklı yazarların toksik liderliği değişik şekillerde tanımladığını görülmektedir. Fakat bu yazarların tanımlamalar üzerinde fikir birliğine varamadıkları anlaşılrsa da toksik liderliğin boyutları ve etkileri konusunda benzer yaklaşımları söz konusudur. Örnek olarak Lipman-Blumen (2005) toksik liderin sayısız yıkıcı davranışta bulunmasından bahsederken Flynn'a göre (1999) liderin zorbalık yapması ve tehdit etmesi toksik lider olduğu anlamına gelmektedir. Ancak boyutları ve etkilerini incelendiğinde her ikisinin de benzerlik gösterdiği görülmektedir. Tabloya göre Wilson-Starks ve Reed'in toksik lider ve yönetici kavramını kullanırken Flynn'ın sadece toksik yönetici boyutundan bakması dikkat çekmektedir.

Çalışma kapsamında yapılan literatür taramasında, yönetici ve lider arasında farklar olduğu ortaya koyulmaktadır. Yönetici, örgütsel olarak belirlenmiş amaçları yerine getirmek ve örgüt içerisinde belirlenen rolleri oynayarak örgüt üyelerini otoritesini kullanıp yönlendiren hiyerarşik düzen içindeki örgüt üyesi olarak tanımlanmaktadır (Bayat, 2005). Başkalarının anlamlı faaliyetlerini en iyi bir biçimde şekillendiren (Akdemir, 2009) liderlikte ise takipçiler kendini yönetme hakkını hür iradesi ile verirler (Bektaş ve Erkal, 2020). Çalışmalara bakıldığında Schmidt (2008), Bektaş ve Erkal'ın (2018) 'toksik yöneticiler/liderler' kavramını birlikte kullandıkları görülmektedir. Yönetici ve lider kademelerinin verdiği zarar boyutları hakkında ayrı çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu yüzden oluşturmaya çalışılan kavramsal çerçevede, zehirli yönetici ve zehirli lider kavramlarının belirgin ayrımları olmadığı için net tanımlamalar yapılmamaktadır. Hatta yapılan bazı çalışmalarda zehirli lider özelliklerini, kurumda bulunan yöneticilerin taşıdıklarını belirten çalışmalar da mevcuttur (Çelebi vd., 2015).

3. TOKSİK ÇALIŞANIN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

Toksik durumların sadece yönetici kaynaklı değil örgüt ve iş gören kaynaklı olduğu da bilinmektedir. Çalışanların; eski deneyimleri, kişisel özellikleri ve etkileşimde bulunduğu ortam nedeniyle toksik davranış göstermeleri de olasıdır. Sullivan (2019) toksik çalışanı; şirketlerine çalışma ortamındaki iş akışını yıllık maaşlarının iki katı kadar mal olacak şekilde olumsuz etkileyenler olarak tanımlamaktadır. Toksik çalışanlar örgüte verdikleri hasar derecesini, gözlenebilir dikkat dağınıklığı ve işlerin aksamasına neden olacak şekilde belli ederler. Sadece kendi çıkarları için çalışan bu kişiler yalan söyler, kuralları çiğner, kötü niyetli dedikodular yayar ve iş arkadaşlarına karşı zorbalık gösterirler. Özellikle zorbalık kavramı toksik lider ve toksik çalışanın bilinçli veya bilinçsiz olarak ortaya koyduğu davranış kalıplarının başında gelir. İş ortamında zorbalık, çalışan personeli taciz etmek, gücendirmek sosyal konularda dışlayıcı tutum sergilemek, personelin iş sorumluluklarını olumsuz yönde etkilemek anlamına gelmektedir (Williams, 2018). Xu ve Luk (2020) zorbalık gösteren bireylerin 2 boyutta ele alındığına dikkat çekmiştir. Birinci boyut, olumsuz davranışlarıyla belirli bir insan grubunu hedef alan davranışlar sergilerken ikinci boyut ise hedef kitle konusunda seçici olmayıp çalışma ortamındaki herkese kaba davrandığı belirtilmektedir. Zorba bir şekilde davranmak, bilinçli olması koşulunda toksik liderliğin sonradan kazanılan bir özellik

olduğunu vurgularken kasıtsız olarak yapılması doğuştan gelen bir özellik olduğunu doğrular niteliktedir.

Fedorova (2016), toksik örgütlerin ortaya çıkmasında bir etken olarak toksik personelden bahsetmektedir. Fedorova, toksik çalışanları tanımlarken hukuka aykırı davranma ya da işleri etik dışı yaklaşımla manipüle etmenin dışında olumsuz performans göstererek şirketin kurallarına uymadıklarını belirtmiştir. Yazar, yıkıcı davranış kalıplarını yasa dışı davranışlar, işlevsizlik, taklit, egoistlik, tutuculuk, olağandışı davranışlar ve idari yönetim aşamaları olarak sınıflandırmıştır. Toksik çalışanlar, bu tip davranışlar sergilemeye başladığında ve bu davranışların yöneticiler tarafından göz ardı edilmesi durumunda toksik yönetici/lider kavramının kurum içinde doğabileceği düşünülmektedir.

Her bir toksik çalışanın psikolojik yapısıyla bağlantılı olarak ortaya koyduğu daha farklı davranış türleri vardır. Bu davranış türlerini Usman (2018) bahane yaratan, işten kaçan, başkaları tarafından beğenilmeyen, huysuz, dedikoducu, güvenilmez, narsist ve zorba şeklinde sınıflandırmıştır. Voorhees (2011) ise toksik çalışanları, genel bir olumsuz tutum sergileyen, dedikodu yapan, sabotaj ve itaatsizlik gösteren, uygunsuz iletişim tarzına sahip, iş arkadaşlarını taciz eden zorba çalışanlar olarak belirtmiştir. Fakat hiçbiri Fedorova (2016) kadar hukuksuzluğu net bir şekilde ifade etmemiştir. Aynı zamanda Voorhees diğer özelliklerden ek olarak toksik çalışanların sosyal medyayı uygunsuz kullandığına da dikkat çekmiştir. Buna örnek olarak da toksik çalışana sıkıcı gelen bir satış sunumu esnasında takipçisi veya arkadaş olduğu CEO veya satış müdürünün dâhil olduğu çevrimiçi platformlarda incitici veya olumsuz şeyler yazmasını göstermektedir.

Örgütlerde zehirli davranış kalıpları sergileyen kişiler toksik çalışanlar olarak ele alınmaktadır. Toksik çalışanlar, örgüt ortamında düşük performans ve yüksek devamsızlık gösterip, örgüte ve çalışma arkadaşlarına zarar vermektedir. Fakat bu tip çalışanların örgüt ortamında kalmaya uzun süre nasıl devam ettiği merak konusudur. Bu durumu Kusy ve Holloway (2009) şöyle açıklamaktadır: Bir kısım toksik çalışanlar çalışma ortamlarında başarı göstermektedir, fakat verdikleri zarar üzerinden değerlendirildiğinde genellikle başarısızlık söz konusu olmaktadır.

4. TOKSİK ÖRGÜTÜN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

Bireysel çıkarları için hareket eden, örgüt içinde ekip arkadaşlarıyla işbirliğinden uzaklaşıp, örgütsel boyutun karar mekanizmasında rol almayan ve bu yüzden gelişmeyi baltalayan personellerden oluşan, stresin üst düzey olduğu örgütlere toksik örgüt denilmektedir (Kırbaç, 2013). Kusy ve Holloway (2009) örgüt ortamındaki toksitenin göstergelerini; diğer insanları görüşlerine güvenmeme, başkalarına karşı küçümseme, pasif ve agresif davranışlar gösterme, gücünü ceza vermek adına kullanmak, kendi alanını koruma, yersiz ve düşünmeden eleştirme, çalışma arkadaşlarının davranışlarını takip etme başkalarının hatalarını ortaya çıkarma, olarak sınıflandırmışlardır. Toksik örgüt ortamında çalışanlar birbiriyle bilgi paylaşmayı tercih etmezler. Zaman zaman yanlış bilgilendirmeler de söz konusu olmaktadır. Örgütler, işlerini

yapmak için gerekli bilgilere erişemezler ve bu durum da diğer departmanları etkileyerek örgütün stratejik büyümesini ve hedefe ulaşmasını baltalar (Powers, 2010).

Toksik örgütlerde bulunan işgörenlerin, yaşadıkları olumsuz durumlar karşısında iyi oluş hallerinde ve iş verimliliğinde azalma görülmüştür (Fedorova ve Polents, 2017). Toksik liderliğin işgörenlerin, iş tatmini ve iş stresi ile doğrudan bir ilişkisi olduğu yapılan araştırmalarda görülmektedir (Akkuş ve Ünsar, 2019a). Bu tip durumlarda başarılı ve entelektüel birikimi güçlü olan personelin kurumdan ayrılması ile sonuçlanması muhtemel olacaktır.

Appelbaum ve Girard (2007) ise kurum içinde zayıf iletişim, korku ile yönlendirilip iyi kararlar verememek, şirketin planlarına ulaşamaması, manipülatif durumlar gibi toksik durumların olması örgütü toksik organizasyon yapmadığını belirtmiştir. Toksik örgütün en büyük özelliklerinden biri toksik bireylerin örgütteki konumudur. Örgüt ortamında bulunan yönetim kademesinin toksiklik derecesi örgüt içi toksiklik derecesinin yansımasıdır.

Toksik davranışlar, sosyal olarak bakıldığında bulunduğu ülkeyi, lider bazında bir kurumu ve çalışma ortamı olarak bir personeli etkilemektedir. İş ortamında toksik davranışlar bulunması durumunda sinir, stres, anksiyete, moral ve motivasyon düşmesine neden olmaktadır. Toksik liderliğin etki ettiği alanlar incelendiğinde ise en fazla örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin ele alındığı görülmektedir (Akbulut ve Yavuz, 2022).

Rasool ve arkadaşları (2019), örgüt ortamında çalışan personel ‘yıldız’ (çoğalan), veya ‘kıvılcım’ (toksik) olarak kabul edilir. Bu anlamda bakıldığında örgütün gelişimi için faydası olmayan toksik personelin bulunduğu örgüt ortamı toksik örgüt olarak adlandırılırken literatürde yıldızlı veya çoğalan örgüt ortamı hakkında çalışmayla karşılaşmamıştır. Rasool ve arkadaşları (2019), toksik bir ortamın örgütsel paydaşlar için olumsuz olarak kabul edildiğinden ve örgütün, toksik çalışanları, toksik yöneticileri barındırması halinde örgütün her bölümüne toksitenin nüfuz edeceğinden bahsetmiştir.

Toksik davranışların, örgüte nüfuz etmesiyle birlikte örgüt ortamında çeşitli davranış kalıpları oluşmaya başlayabilir. Toksik davranış kalıplarına örnek olarak makyavelizm, yengeç sepeti sendromu, hubris sendromu, etik dışı davranışlar, nepotizm, örgütsel sinizm, işyeri nezaketsizliği, üretkenlik karşıtı iş davranışları gösterilebilir. Bazı örgüt davranışları ele alındığında Makyavelizm’in İtalyan siyasetçi Niccolo Machiavelli’nin bir amaç uğruna her şeyin mubah olduğu ve bu amaç için etik dışı davranmanın meşru olduğunu belirtmiştir (Demirtaş ve Biçkes, 2014). Yengeç Sepeti sendromu ilk defa Filipinli bir yazar olan Ninotchka Rosca tarafından “yengeç kişilikler” olarak kullanılmıştır. Bu sendrom sepette birden fazla yengeç bulunması halinde yengeçlerin sepetten çıkmak için birbirlerini itmek yerine çekmelerini ele almıştır. Tek bir yengecin sepetten çıkma ihtimalinin onlarca yengecin sepetten çıkma ihtimalinden daha fazla olduğu belirtilmiştir (Fettahlioğlu ve Dedeoğlu, 2021). Hubris sendromu literatüre ilk olarak 2010 yılında girmiştir. Bu kavram, ‘Brain’ isimli psikoloji dergisinde Jonathan Davidson ve Lord Davin Owen tarafından ele alınmıştır. Hubris kavramı,

olağanüstü bir şekilde kendini beğenme, aşırı gurur ve güç zehirlenmesi anlamlarına gelmekte olup, işletmelerin risk yönetimini etkilemektedir (Özgüzel ve Taş , 2016). Ek olarak hubris liderler verdikleri kararların kusursuz olduğuna inanmakta ve bu durum da liderlerin kurallara, kanunlara ve sözleşmelere uymaması ile sonuçlanmaktadır. (Esen, 2020). Nepotizm, İngilizce olarak Nephew (erkek yeğen) kelimesinden gelmekte olup çalışmalarda kayırmacılık anlamında kullanıldığı görülmüştür (Asunakutlu ve Avcı, 2010) ve bu kavramın da toksik liderlerin önemli bir özelliği olduğu söylenir.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Kavramsal olarak yapılan bu çalışma, yıkıcı örgüt unsurlarından biri olan toksiklik üzerine yapılmıştır. Çalışmada toksik liderlik, sadece lider ya da yönetici boyutundan değil, çalışanlar ve örgüt ortamı açısından da ele alınmıştır. Yapılan bu çalışma, 3 ayrı kavramın kavramsallaştırılmasından bahsedilerek oluşturulmuştur.

İlk olarak literatürde yer alan negatif liderlik türlerinin birbiri ile sınırlarının tam olmadığı, birden çok özelliğin benzerlik göstermesi ve bazen karıştırılması dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, toksik liderlik hakkında yapılan tanımlamaların farklı olduğu ancak boyut ve etkilerinin benzer olduğu görülmüştür. Özellikle toksik liderliğin bilinçli ya da bilinçsiz yapılabileceği konusunda Lipman-Blumen kasıtlı ve kasıtsız olarak ikiye ayrılabilirliğini belirtmiştir. Fakat yine de bu durumun diğer karanlık liderlik türlerini değerlendirip tartışılabilir boyutta olduğu bir gerçektir.

İlgili alanda yönetici ve lider hakkında farklı çalışmalar yapılmıştır fakat toksik lider ve toksik yönetici hakkında ayrı çalışmalar gözlenmemektedir. Yöneticilik bütün işletmeler için yerine getirilmesi gereken bir fonksiyondur fakat liderlik bir kuruma vizyon katan ve onu dinamik hale getirebilen bir ilişki türüdür (Herdman, 2012). Yöneticilik bir mesleğin uygulanması diye tanımlanırken liderlik ise insanları etkileyip yönlendirme sanatıdır (Uğur ve Uğur, 2014). Tanımlamalardan anlaşılabilirliği gibi yöneticilik ve liderliği ayıran farklı özellikler mevcut olup olumsuz yöneticilik ve olumsuz liderliğin farklı bir şekilde ele alınmadığı tespit edilmiştir.

Toksik liderlik hakkında literatürdeki çalışmalar incelendiğinde; çalışanlar üzerinde tesiri bulunan toksik liderlik özelliklerinin, çalışan motivasyonu ve iş gören performansını önemli ölçüde azalttığı saptanmıştır (Kırbaç, 2013; Yalçınsoy ve Işık, 2018; Demir, 2020). Demir (2020), örgütte bulunan işgörenlerin toksik bir ortamda olmasının üstleri tarafından takdir edilmediğinden ve küçümsenip alay konusu olmasından anlaşılacağını belirtmiştir. Fakat bu durum örgüt için kötü olduğu kadar toksik lider için de kötüdür. Çünkü örgütte iş görenler tükenmişlik sendromuna gireceklerdir. Tükenmişlik ruh hali ise örgüte etkisi olduğu kadar liderin kendisini de etkilemektedir. Duruma açıklık getirmek gerekirse liderin, işgörenler üzerindeki negatif tutumu belli bir zaman sonra liderin de ruh halini etkileyecektir. İşgörenler yapılan kötü davranışlarından dolayı liderlerine karşı bir soğukluk, isteksizlik, saygısızlık, sadakatsizlik gibi tutumları liderine yansıtacaktır. Bu yansımının farkına varan toksik lider

kendisine ait düşünceleri, kaygıları, aşırı rekabet isteği ve bunlardan kaynaklı başarısızlıklarıyla birleşince liderde bir tükenmişlik hissi yaratacaktır (Uzunbacak vd., 2019).

Toksik liderler, toksik işgörenleri tetiklemekte, toksik işgörenler de toksik örgüt ortamının oluşmasını sağlamaktadır. Genel sıralamanın böyle olduğu düşünülmele birlikte toksik liderlik özelliği barındırmadığı sürece işgörenlerin davranışları sınırlandırılabilirliği düşünülmektedir.

Liderlik davranışlarının toksik diye adlandırılabilmesi için bilinçli bir şekilde yapılmış olması ve yapılan davranışın karşı tarafa zarar verici yönde olması gerekmektedir (Eriş ve Arun, 2020). Çalışan motivasyonunu düşürerek verimsizliğe yönelten bir tip olan toksik liderler, topluluğu olumsuz bir şekilde yönlendirme kabiliyetine sahip olduğu için lider olarak adlandırılmaktadırlar (Yıldırım, 2021). Liderliğin ise doğuştan mı gelen yoksa sonradan mı kazanılan bir durum olduğu (Çetin ve Beceren, 2007) tartışılıyor olsa bile Uncu (2020) tarafından, liderlerin alt boyutlarından biri olan toksik liderliğin sonradan kazanılan bir kişilik özelliği olduğu düşünülmektedir.

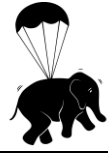
Liderliğin karanlık yüzleri hakkında yapılan araştırmalara bakıldığında, zorlayıcı lider, zehirli lider, narsist lider, paranoid lider, yıkıcı lider gibi türler mevcuttur. Kara (2020), spiritüel liderliği, liderliğin karanlık yüzü olarak belirtmiş olsa da tartışmaya açıktır. Çünkü liderliğin karanlık yüzünün, örgüte ya da çalışanlara verdiği zarar boyutuyla ele alındığı düşünülmektedir. Oysaki spiritüel liderlik, örgüt içinde işgörenlerin kişisel özelliklerini manevi duygularla açıklamaktadır (Narcıkara, 2017).

Bu çalışmada toksik kavramı; lider, çalışan ve örgüt ortamıyla ilişkilerini değerlendirerek ele alınmıştır. Fakat bunların dışında örgüt ortamına ve örgüt ortamında bulunan lider, yönetici ve çalışanlara dış müdahale ile toksik düzeyin arttırılabileceği ya da toksik düzeyin oluşmasına zemin hazırlayabileceği ön görülmektedir.

Yönetici ve liderlik arasındaki farklar düşünüldüğünde toksik bir liderin toksik bir yöneticiden daha zararlı olacağı tartışılabilir. Zira liderin takipçileri üzerindeki etki düzeyi özellikle yönetici yetkileriyle donatıldığında çok daha şiddetli olabilecektir. Örgütlerin huzurlu ve verimli bir şekilde yaşamını sürdürmek için görev alan liderleri iyi seçmeleri gerekmekte, pozitif liderlik özelliklerine sahip liderler tercih ederek toksik liderler gibi negatif liderlerden sakınmaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Akbulut , D., & Yavuz, E. (2022). Örgütlerde toksik liderlik davranışı: Betimsel içerik analizi. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 5(2), 107-122.
- Akdemir, A. (2009). *İşletmeciliğin temel bilgileri*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Akkuş, Y., & Ünsar, A. S. (2019a). *Toksik liderlik güvenlik sektöründe bir araştırma*. Paradigma Akademi.

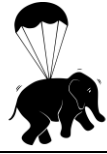
- Akkuş, Y., & Ünsar, A. S. (2019b). *Toksik liderlik*. Paradigma Akademi Basın Yayın Dağıtım.
- Appelbaum, S., & Girard, D. (2007). Toxins in the workplace: Affect on organizations and employees. *Corporate Governance International Journal of Business in Society*, 7(1), 17-28.
- Asunakutlu, T., & Avcı, U. (2010). Aile işletmelerinde nepotizm alfası ve iş tatmini ilişkisi üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 93-109.
- Babadağ, M. (2018). Öncülleri ve ardılları ile toksik liderlik. A. Atik (Eds.), *Sosyal, beşeri ve idari bilimler alanında yenilikçi yaklaşımlar* içinde (ss. 341-354). Gece Akademisi.
- Bayat, B. (2005). Örgüt içerisindeki rol ve işlevleri bakımından “orta kademe” yöneticileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 1-13.
- Bektaş, M., & Erkal, P. (2018). Toksik yönetici davranışları ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirliği çalışması. *Ege Akademik Bakış*, 18(3), 435-444.
- Bektaş, M., & Erkal, P. (2020). *Toksik örgütler toksik yönetici davranışlarının etkisi üzerine bir araştırma*. Gazi Kitabevi.
- Çelebi, N., Güner, H., & Yıldız, V. (2015). Toksik liderlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 249-267.
- Çetin, N. G., & Beceren, E. (2007). Lider kişilik: Gandhi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 110-132.
- Çetinkaya, H., & Ordu, A. (2017). Okul yöneticilerinin toksik (zehirli) liderlik davranışları ile öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 15-28.
- Çırpan, H. (1999). Lider mi, yönetici mi?. *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 7, 1-5.
- Davis, Q. (2016). *A comprehensive review of toxic leadership*. Air War College (Araştırma Raporu).
- Demir, B. (2020). Örgütlerde toksik lider ve toksik ilişkiler. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, (Special Issue), 31-35.
- Demirtaş, Ö., & Biçkes, D. (2014). Makyavelizm’in olumsuz durumları ifşa etme niyeti üzerindeki etkisi: Bir alan çalışması. *‘İş, Güç’ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(2), 98-112.
- Eriş, Y., & Arun, K. (2020). Toksik liderliğin bir çıktısı olarak örgütsel bağlılık. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(24), 2764-2804.
- Esen, Ü. B. (2020). Liderlikte kibir ve aşırı pozitiflik: Bir literatür incelemesi. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 295-309.
- Fedorova, A. (2016). Toxic human resource management practices and personnel crisis within company. *The 10th International Days of Statistics and Economics*, 451-460.

- Fedorova, A., & Polents, I. (2017). Toxic working conditions and social policy within companies. *DEStech Transactions on Social Science Education and Human Science*, 453-456.
- Fettahlıoğlu, O., & Dedeoğlu, A. A. (2021). Yengeç sepeti sendromu ve ölçek geliştirme çalışması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(77), 1224-1235.
- Flynn, G. (1999). Stop toxic leaders before they stop you!. *Workforce*, August, 44-46.
- Gündüz, Y., & Dedekorkut, S. E. (2014). Yıkıcı liderlik. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 95-104.
- Herdman, E. A. (2012). Leadership and management: All theory no practice? *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9(1), 3-9.
- Işıkay, Ç. (2020). Toksik liderlik üzerine bir değerlendirme. M. Mete (Eds.), *İktisadi ve idari bilimlerde teori ve araştırmalar 2* içinde (pp. 223-245). Gece Kitapçılığı.
- Kahveci, G., Bahadır, E., & Karagül Kandemir, İ. (2019). Okul yöneticilerinin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 52(1), 225-249.
- Kara, I. U. (2020). *Örgütlerde liderlik, öznel iyi oluş ve işe yabancılaşma*. Efe Akademi Yayınevi.
- Karakitapoğlu-Aygün, Z., & Gümüšoğlu, L. (2012). The bright and dark sides of leadership: Transformational vs. non-transformational leadership in a non-Western context. *Leadership*, 9(1), 1-27.
- Kırbaç, M. (2013). *Eğitim örgütlerinde toksik liderlik* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi.
- Koo, I., Anjam, M., & Zaman, U. (2022). Hell is empty and all the devils are here: Nexus between toxic leadership, crisis communication and resilience in covid-19 tourism. *Sustainability*, 14(17), 1-19.
- Kusy, M., & Holloway, E. (2009). *Toxic workplace!: Managing toxic personalities and their systems of power*. John Wiley & Sons.
- Lipman-Blumen, J. (2005). Toxic leadership: When grand illusions masquerade as noble visions. *Leader to Leader*, 2005(36), 29-36.
- Narcıkara, E. (2017). *Spiritüel liderlik davranışının algılanan performans üzerine etkisi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Özgüzel, S., & Taş, S. (2016). Hubris sendromuna yakalanan yöneticilerde çocukluktaki aile içi iletişimin etkisinin incelenmesi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(13), 119-132.
- Özsalmanlı, A. Y. (2005). Türkiye'de kamu yönetiminde liderlik ve lider yöneticilik. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 137-146.

- Powers, T. (2010). *The top 10 signs a toxic workplace is destroying your bottom line*. Powers Resource Center. <https://powersresourcecenter.com/wp-content/uploads/2016/01/ToxicWorkplaceSpecialReport-2.pdf>
- Rasool , S., Maqbool, R., Samma , M., Zhao, Y., & Anjum , A. (2019). Positioning depression as a critical factor in creating a toxic workplace environment for diminishing worker productivity. *Sustainability*, 11(9), 1-18.
- Reed, G. E. (2004). Toxic leadership. *Military review*, 84(4), 67-71.
- Schmidt, A. A. (2008). *Development and validation of the toxic leadership scale* (Unpublished Master's Thesis). University of Maryland.
- Singh, N., Sengupta, S., & Dev, S. (2019). Toxic leadership: The most menacing form of. In M. F. Brandebo, & A. Alvinus (Eds.), *Dark sides of organizational behavior and leadership* (pp. 147-164). IntechOpen.
- Sullivan, J. (2019). *The toxic employee handbook the tremendous damages caused by toxic employees and how you can minimize them*. Famaa Technologies.
- Uğur, S. S., & Uğur, U. (2014). Yöneticilik ve liderlik ayrımında kişisel farklılıkların rolü. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 122-136.
- Uncu, A. (2020). *Narsizm ve liderlik toksik liderlik örnekleri: Hitler & Stalin*. Urzeni Yayınevi.
- Unur, K., & Pekerşen, Y. (2017). İş stresi ile toksik davranışlar arasındaki ilişki: Aşçılar üzerinde bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(1), 108-129.
- Usman, M. (2018). *How to manage toxic employees in an organization?*. PIEAS.
- Uzunbacak, H. H., Yıldız, A., & Uzun , S. (2019). Toksik liderliğin çalışanların tükenmişlik düzeylerine etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 211-219.
- Voorhees, TJ. V. (2011). Toxic employees: A guide to managing/firing difficult employees. *Pacific Crest Group*, 1-31.
- Whicker, M. L. (1996). *Toxic leaders: When organizations go bad*. Quorum Books.
- Williams, K. (2018). Toxic leadership in defense and federal workplaces: Sabotaging the mission and innovation. *International Journal of Public Leadership*, 14(3) 178-198.
- Wilson-Starks, K. (2003). Toxic leadership. *Transleadership, Inc. President And CEO Transleadership, INC*.
- Xu, Y., & Luk, Y. W. (2020). *Cross-cultural perspectives on how to effectively manage toxic employees* (Unpublished Master's Theses thesis). Lund University.
- Yaghi, A., & Yaghi, M. (2021). Evaluating organizational hypocrisy within universities as toxic leadership behavior. *Public Integrity*, 23(4), 1-16.

Yalçınsoy, A., & Işık, M. (2018). Toksik liderlik ile örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti ilişkisine yönelik bir araştırma. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 1016-1025.

Yıldırım, M. (2021). Narsizm ve liderlik toksik liderlik örnekleri: Hitler & Stalin. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 111-118.

Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışmanın tezden üretilmesi sebebiyle ikinci yazarın (tez danışmanı) katkısı danışmanlık ile sınırlıdır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını deklare etmektedir.

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu makale **benzerlik** tespit yazılımlarıyla taranmıştır.